

FIRAT ÜNİVERSİTESİ ULUSLARARASI İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

FIRAT UNIVERSITY INTERNATIONAL JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

CİLT/VOLUME: 9 SAYI/NUMBER: 1 HAZİRAN/JUNE - 2025

SAHİBİ/OWNER

Prof. Dr. Fahrettin GÖKTAŞ
Fırat Üniversitesi Rektörü

BAŞ EDITÖR/EDITOR-IN-CHIEF

Doç. Dr. İsmail KAVAZ

EDITÖRLER/EDITORS

Doç. Dr. İsmail KAVAZ
Doç. Dr. Emre ÜNAL

İLETİŞİM ADRESİ/COMMUNICATION ADDRESS

Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı/Elazığ

Tel: 0 424 607 41 51 **Faks:** 0 424 218 85 65 **Mail:** iibfdergifirat@gmail.com

e-ISSN: 3023-7211

YAYIN KURULU
(PUBLICATION BOARD)

Prof. Dr. Kürşat ÇELİK	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Müslüme NARİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Burcu ÖZCAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Rıfat BİLGİN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet TAŞAR	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçe CEREV	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Erdiñ KOÇ	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa NAİMOĞLU	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Göktuğ ŞAHİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Şükrü YUSUFOĞLU	Fırat Üniversitesi

İNDEKSLER

Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi; Arastirmax, İdealonline, ResearchBib, Asos Index, Google Scholar, Cite Factor, Journal Factor, ROAD, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Cosmos IF, Directory of Indexing and Impact Factor (DIIF), Rootindexing, Erih Plus, Sindexs, DOI Crossref ve Dergipark tarafından indekslenmektedir.

DANIşMA KURULU
(ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Muhittin ATAMAN
Prof. Dr. Abdullah ÇELİK
Prof. Dr. Ahmet Hamdi AYDIN
Prof. Dr. Ahmet AY
Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ
Prof. Dr. Alexandru POPA
Prof. Dr. Arzu KARACA
Prof. Dr. Codruta STOICA
Prof. Dr. Fehmi KARASIOĞLU
Prof. Dr. Murat AKTAř
Prof. Dr. Murat ÇAK
Prof. Dr. Murat DEMİR
Prof. Dr. Ramona LİLE
Prof. Dr. Recep KARABULUT
Prof. Dr. Sayım YORGUN
Prof. Dr. Selma KARATEPE
Prof. Dr. Veysel EREN
Prof. Dr. Yakup BULUT
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN
Prof. Dr. Erkan Turan DEMİREL
Prof. Dr. Sinem YILDIRIMALP
Prof. Dr. Abdurrahman BENLİ
Prof. Dr. Feriz İZCİ
Prof. Dr. Ferruh TUZCUOĞLU
Prof. Dr. İdris SARISOY
Prof. Dr. İzzet TAşAR
Doç. Dr. Bora YENİHAN
Doç. Dr. Brigita STANİKUKİENE
Doç. Dr. Dođa Başar SARIİPEK
Doç. Dr. Hasan UZUN
Doç. Dr. Adrian SIMON
Doç. Dr. Vintilescu AJEB
Doç. Dr. Vintilescu BELCIAJ
Doç. Dr. Teodor CİLAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Harran Üniversitesi
K. Sütçü İmam Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Bingöl Üniversitesi
A.Vlaicu University of Arad
Munzur Üniversitesi
A.Vlaicu University of Arad
Selçuk Üniversitesi
Muş Alparslan Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Harran Üniversitesi
A.Vlaicu University of Arad
İnönü Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
İstanbul Gelişim Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Kaunas University of Technology
Kocaeli Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
George Emile Palade University
Bucura University
AJEBucura University
A.Vlaicu University of Arad

ALAN EDITÖRLERİ

(FIRLDS EDITORS)

Doç. Dr. Hasan UZUN

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Doç. Dr. Mehmet TEMİZ

İktisat

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÖSTEKÇİ

Maliye

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Gökçe DEMİREL

İşletme

Dr. Öğr. Üyesi Emel İLTER

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Dr. Öğr. Üyesi Ahmed İhsan ŞİMŞEK

Ekonometri

YABANCI DİL EDITÖRÜ

(FOREIGN LANGUAGE EDITOR)

Öğr. Gör. Seniha DEVECİOĞLU

Fırat Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu

BU SAYININ HAKEMLERİ
(REFEREES FOR THIS ISSUE)

Prof. Dr. Tayfur BAYAT	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet İnanç ÖZEKMEKÇİ	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan UZUN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ GÜLTEKİN TARLA	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel İLTER	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erden KİŞİ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur YERLİKAYA ŞAŞMAZ	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eray Ekin SEZGİN	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Siyret AYAS ŞARMAN	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sacit SARI	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim GÜNDÜZ	Fırat Üniversitesi
Dr. Ahmet Melih AŞAN	Fırat Üniversitesi

ÖNSÖZ

Değerli okuyucular,

Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'nin, 9. cilt 1. sayısını yayımlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda dergimize gönderilen yazılardan hakem süreci tamamlanan ve yayımlanabilir raporu alan 6 çalışma yer almaktadır. Bu yazılar toplumsal cinsiyet, çalışma ekonomisi, organizasyon ve yönetim, uluslararası hukuk, iktisat ve siyaset felsefesi gibi farklı alanlarla ilgilidir.

Bu sayımızda, yazarlarımız tarafından kaleme alınmış makalelerle birlikte, farklı disiplinlerden gelen akademisyenlerin katkısıyla bilgi birikimini artırarak, bu alanda yapılan çalışmalarda öne çıkan güncel konular hakkında geniş kapsamlı bilgiler edineceksiniz.

Türkiye'nin çeşitli yerlerinden makale göndererek dergimizin bu sayısına katkı yapan değerli bilim adamlarına; değerlendirme sürecinde kıymetli zamanlarını ayırıp makaleleri bilimsel dikkat ve ciddiyetle inceleyen hakemlerimize ve dergiyi yayına hazırlarken katkı sunanlara teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Kürşat ÇELİK
Fırat Üniversitesi İİBF Dekanı

(Publication Principles).....112

Araştırma Makalesi/Research Article

COVID-19 DÖNEMİNDE ANNE VE EŞ OLARAK HEMŞİRELİK¹

Dilek GÜL²
Şeref ULUOCAK³

Geliş Tarihi: 21/12/2024

Kabul Tarihi: 13/05/2025

ÖZET

Bu çalışma kapsamında, sağlık çalışanları olarak hemşirelerin anne ve eş olarak pandemi dönemindeki yaşadıkları dezavantajlar ve bu dezavantajların oluşturduğu duygusal kaygılar üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda çalışma ekseninde hemşirelerin söz konusu dönemde karşılaştıkları riskler sebebiyle oluşan duygusal faktörlerin etkisi ile hem mesleki sorumlulukları hem de aile içerisinde var olan rollerine ilişkin pek çok sorun alanının incelenmesi amaçlanmaktadır. Hemşireler; anne, eş ve bir sağlık çalışanı olarak gündelik ve mesleki yaşamları içerisinde pek çok stres faktörü ile karşılaşmaktadırlar. Hemşirelerin stres faktörleri sebebi ile yaşadıkları kaygı durumlarına ilişkin alınabilecek önlemlerin, sağlık sistemi içerisinde ve sağlık politikaları ekseninde ne ölçüde yapılandırılıp yapılandırılmadığı problematiği ele alınmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın temel varsayımlarından biri, hemşirelerin yaşadıkları dezavantajların giderilmesi ekseninde çalışma ortamının yeniden yapılandırılması ve bu anlamda hemşirelerin sosyo-kültürel, ekonomik ve politik pek çok alanın yanı sıra psiko-sosyal olarak da desteklenmelerinin gerekliliğine dayanmaktadır. Araştırma, temellendirilmiş kuram deseni çerçevesinde, nitel veri analizine uygun bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşmeler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın örneklemini Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi'nde görev yapan 24 hemşire oluşturmaktadır. Elde edilen veriler MAXQDA programı ile temellendirilmiş kuram desenine uygun olarak eleştirel realist bir metodolojik çerçevede analiz edilmiştir. Eleştirel realist metodolojik bir perspektiften Covid-19 döneminde çalışan hemşirelerin rolleri, eleştirel realizmin ontolojik ve epistemolojik varsayımları çerçevesinde öncelikli olarak meta-teorik bir sorgulamaya tabi tutulmuş, abdüksiyona ve retrodüksiyona dayalı akıl yürütme, kodlama ve analiz süreçleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın en temel bulguları arasında, katılımcıların Covid-19 döneminde anne, eş ve bir hemşire olarak aile üyelerine bu hastalığı bulaştırma korkusundan dolayı kaygılandıkları ve gerek mesleki rollerini gerekse de aile içerisindeki rollerini bu süreçte dengeleme/eşitleme konusunda zorluk yaşadıkları vurgusu yer almaktadır. Bunun yanı sıra katılımcıların mesleki sorumluluklarını yerine getirirken aynı zamanda Covid-19 hastalığının muhtemel taşıyıcısı olarak görüldüklerinden dolayı damgalanma sürecini ve bu nedenle oluşan suçluluk duygusunu yaşadıkları da gözlemlenmiştir. Bu süreç içerisinde oluşan risk faktörlerinin hem psikolojik hem bedensel yansımalarını taşıyan hemşireler ekseninde oluşturulabilecek psiko-eğitimlerin yanı sıra uygun çalışma koşullarının sağlanması önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Realizm, Abdüksiyon, Retrodüksiyon, Kaygı, Korku, Psiko-Eğitim

¹ Bu makale Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü'nde Prof. Dr. Şeref ULUOCAK'ın danışmanlığı ile hazırlanan "Covid-19 Döneminin Yarattığı Toplumsal Değişme Sürecinin Hemşirelerin Mutluluk Tanımlamaları Üzerindeki Etkisinin Eleştirel Realist Bir Perspektiften Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

² Dr., Bağımsız Araştırmacı, dilek_rose@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4055-9063

³ Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, uluocaks@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8467-6950

Atıf: Gül, D. ve Uluocak, Ş. (2025). Covid-19 Döneminde Anne ve Eş Olarak Hemşirelik. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 1-26.

Nursing as a Mother and Wife During Covid-19

ABSTRACT

Within the scope of this study, the disadvantages experienced by nurses as mothers and wives during the pandemic period and the emotional concerns caused by these disadvantages are emphasized. In this sense, it is aimed to examine many problem areas related to both their professional responsibilities and their roles in the family, with the effect of emotional factors caused by the risks faced by nurses in the period in question. Nurses; As mothers, wives and a healthcare worker, they encounter many stress factors in their daily and professional lives. The problematic question of whether the measures that can be taken regarding the anxiety situations experienced by nurses due to stress factors are structured within the health system and on the axis of health policies is discussed. In this context, one of the main assumptions of the research is based on the necessity of restructuring the working environment in order to eliminate the disadvantages experienced by nurses, and in this sense, nurses should be supported psycho-socially as well as in many socio-cultural, economic, and political areas. The research was carried out within the framework of in-depth interviews as a data collection technique suitable for qualitative data analysis within the framework of the grounded theory design. The sample of the study consists of 24 nurses working at Çanakkale 18 Mart University Research and Application Hospital. The obtained data were analyzed in a critical realist methodological framework in accordance with the theory design based on the MAXQDA program. From a critical realist methodological perspective, the roles of nurses working in the Covid-19 period were primarily subjected to a meta-theoretical inquiry within the framework of the ontological and epistemological assumptions of critical realism, and reasoning, coding and analysis processes based on abduction and retroduction were carried out. Among the most basic findings of the research, it is emphasized that the participants were worried about the fear of infecting their family members as mothers, wives and nurses during the Covid-19 period, and that they had difficulty in balance/equalizing both their professional roles and their roles in the family in this process. In addition, it was observed that while the participants fulfilled their professional responsibilities, they also experienced the stigmatization process and therefore the feeling of guilt because they were seen as possible carriers of the Covid-19 disease. In addition to the psycho-training that can be created on the axis of nurses who have both psychological and physical reflections of the risk factors that occur during this process, it is important to provide appropriate working conditions.

Keywords: Critical Realism, Abduction, Retroduction, Anxiety, Fear, Psycho-Education

GİRİŞ

Bu araştırma kapsamında anne, eş ve hemşire olan bireylerin Covid-19 dönemi gibi olağanüstü ve riskli dönemlerde çalışma koşullarına dair yaşadıkları dezavantajlar ve eşitsizlik biçimlerinin meydana getirdiği duygusal kaygılar ele alınmaktadır. Bu bağlamda hemşirelerin karşılaştıkları riskler sebebiyle oluşan stres faktörlerinin ve duygusal kaygılarının etkisi, mesleki rollerini-sorumluluklarını yerine getirme ile aile içerisindeki rollerine ilişkin pek çok sorun alanının incelenmesi amaçlanmaktadır. Hemşirelerin anne, eş ve bir sağlık çalışanı olarak gündelik ve mesleki yaşamları içerisinde karşılaştıkları pek çok stres faktörü sebebi ile yaşadıkları kaygı durumlarına ilişkin, sağlık sistemi içerisinde ve sağlık politikaları ile alınabilecek önlemlerin ne ölçüde yapılandırılıp yapılandırılmadığı problematiği ele alınmaktadır. Bu anlamda çalışmanın örneklemini Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesinde çalışan hem anne hem de eş olan 24 hemşire oluşturmaktadır. Araştırma, temellendirilmiş kuram deseni çerçevesinde, nitel veri analizine uygun bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşmeler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler MAXQDA programı ile temellendirilmiş kuram desenine uygun olarak eleştirel realist bir metodolojik çerçevede analiz edilmiştir.

Araştırmada anne ve eş konumunda bulunan hemşirelerin beklentilerini anlamak ve açıklamak için Covid-19 sürecindeki deneyimlerine değinilmektedir. Kadın sağlık personeli olarak hemşirelerin mesleki sorumluluklarının eş ve anne rolleri ile ilişkisi; sosyo-kültürel, ekonomik ve politik eşitsizlikler ve dezavantajlar ekseninde ele alınmaktadır. Bu anlamda çalışma içerisinde hemşirelerin mesleki rolleri ile aile içerisindeki rolleri arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için öncelikle gündelik hayat ve çalışma ortamı arasındaki ilişkiye değinilmektedir. Söz konusu olan bu ilişki ile bireylerin olağan ve olağanüstü dönemler çerçevesinde gerçekleştirdikleri rutinlerin etkisi ele alınmaktadır. Daha sonra ise hem gündelik hayat hem de mesleki rolleri çerçevesinde bireylerin Covid-19 döneminde yaşadıkları stres faktörlerinin ve duygusal kaygılarının etkisini açıklamak için duygu ve beden etkileşimine değinilmektedir. Bu etkileşimin toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkisini gözlemlemek için kadın emeği kavramsallaştırması ve özellikle olağanüstü bir dönem olarak pandemi döneminde hemşirelerin karşı karşıya kaldığı toplumsal cinsiyet rolleri eşitsizliği üzerinde durulmaktadır. Çünkü Covid-19 dönemi hem olağan hem de olağanüstü zamanlarda varlığını devam ettiren ataerkil sistemin yarattığı eşitsizlik biçimlerinin daha yoğun bir şekilde görüldüğü bir zaman dilimidir. Bu durum anne, eş ve hemşire olan bireylerin yaşam alanlarının çoğunda duygusal ve bedensel etkiler yaratmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, pandemi dönemindeki gündelik hayat ile çalışma ortamı arasındaki ilişki ve farklılıkların etkisine değinilmektedir. Söz konusu olan dönem içerisinde hemşirelerin gündelik ve mesleki yaşamlarındaki deneyimleri ile duygularına değinilmekte ve bu deneyimler ile duyguların bedenlerine olan etkisi üzerinde durulmaktadır. Bu anlamda beden ve duygu etkileşimi bağlamında duygusal desteğin önemi ele alınmaktadır. Söz konusu dönemde kadınların yaşadıkları eşitsizlik biçimleri; ataerkillik, neoliberalizm ve kapitalizm etkisi ekseninde ele alınmaktadır. İkinci bölümünde ise yöntem kısmına değinilecek son bölümde ise öneri ve değerlendirmelere yer verilerek tartışma gerçekleştirilecektir. Çalışma, anne ve eş olan hemşirelerin gündelik ve çalışma hayatlarına ilişkin mikro ve makro düzenlemelerin gerekliliğini vurgulaması anlamında literatüre katkı sunmaktadır. Söz konusu bu düzenlemelerin hem olağan hem de olağanüstü dönemler ekseninde bireylerin yaşam koşullarını ve duygularını dikkate alması önem taşımaktadır.

1. GÜNDELİK HAYAT EKSENİNDE ÇALIŞMA ORTAMI VE MESLEKİ ROLLERİN İLİŞKİSİ

Covid-19 döneminde *olağan* ya da *normal* olarak tanımlanan durumlar, alışkanlık haline gelen rutinler ve gerçekleştirilen eylemlerin hepsi, ortaya çıkan yeni riskler sebebiyle *olağandışı* ya da *anormal* bir durumun başlangıcı ile değişmek, dönüşmek ya da yeniden düzenlenmek zorunda kalmaktadır. *Normal* kavramına dair tanımlamaların ve *düzene* ilişkin bilinenlerin değişmesi ise öncelikle bir *kaosa* daha sonra ise *uyum sağlama çabasına* dönüşmektedir. Gündelik hayat ile mevcut normallerin yetersizliklerinin bilgisine ulaşılması mümkün gözükmemektedir. Bu anlamda *bireylerin gündelik hayatlarından ve toplumsal etkileşimlerinden bağımsız bir* (yapısal olarak normalleştirilmiş)⁴ *toplum modeli* diye bir şey olmadığını belirtmek gerekmektedir (Slattery, 2008: 55). Bu yüzden gündelik hayat belirli rutinler içerisinde gerçekleşen bir döngü olarak görünmesine rağmen özellikle de pandemi gibi olağanüstü dönemlerde daha çok yoğunlaşan, asla sabit olmayan değişen ve dönüşen bir yapıya dönüşebilmektedir. Dolayısıyla pandemi dönemi içerisindeki ilişkiler ve etkileşimler daha yoğun bir yaygınlıkta kırılabilirlik göstermektedir. Farklı bir ifade ile gündelik hayat içerisindeki rutinlerin arka planında yer alan ortak fikirler, karşılıklı beklentiler ve normlar bu tür dönemlerde yeniden inşa edilme süreci içerisinde yer almaktadır.

Pratiklerin farklı ve değişen nedenleri ile sonuçları; toplumsal etkileşim anında-sırasında ve dil aracılığıyla, gerçekliğin anlamlı bilgisi olarak sürekli kavramsallaştırılmaktadır (Danermark vd. 2018: 57). Bu anlamda gündelik hayata ilişkin kavramlar olağan ve olağanüstü zamanları anlamlandırmak için önemlidir. Sağlık, risk, hastalık ve bulaşma ile ilgili kavramlar, toplumların ve kültürlerin pandemi anlatılarını ve hayallerini nasıl şekillendirdiği ve günlük yaşamlarını nasıl sürdürdüğü konusunda önemli rol oynamaktadır (Lupton, 2022: 15). Bu kavramlar ortaya çıktıkları sosyo-kültürel, ekonomik ve politik bağlamdan etkilenmektedir. Özellikle toplumsal cinsiyet rolleri rejimlerini pekiştiren kültürel bağlam, kadın ve erkek rolleri üzerindeki tanımlamalarının yanı sıra “normal”in yeniden üretim sürecinde oldukça önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla kültürel bağlam, insanların hastalık sırasındaki deneyimlerini de etkilemektedir. Bu dönem içerisindeki kültürel bağlamın hemşireler özelindeki etkisi hem mesleki rollerini gerçekleştirirken hem de gündelik hayat içerisindeki rutinleri ekseninde aile içi rollerini gerçekleştirmelerinde de en önemli etkidir.

İş yerindeki psiko-sosyal etkenlerin fiziksel ve ruhsal hastalıkların oluşma riskini etkilediğine ve sağlığın bozulmasında görülen sosyal farklılığa önemli bir katkıda bulunduğu dair kanıtlar bulunduğunu belirten Marmot ve arkadaşları (2009: 119), bireylerin duyguları ve eylemlerinin çalışma ortamı ile ilişkili etkileşimlerle tanımlandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla çalışma ortamı, aynı zamanda pandemi gibi olağanüstü koşullardaki riskleri yönetebilmek ve psiko-sosyal ortam ile ilişkili olduğundan, çalışma ortamının kalitesinin iyileştirilmesi ve yeniden düzenleniş biçimi de söz konusu dönem için oldukça önemlidir.

Çalışma ortamı ve kültürel bağlamın hem olağan hem de olağanüstü zamanlardaki en önemli etkisi kadınların ve erkeklerin aile içerisindeki rolleri ile ilintilidir. Pandemi dönemindeki bireyler açısından, karşılıklı anlama çabasının öznel ve toplumsal boyutlarının güvensizliği konusu burada önem taşımaktadır. *Özne için her duygusal veya kültürel yanıtta ya da düşüncede; kültürel ve kişisel anlamların kaynaşması söz konusudur. Bu bağlamda hayatın normal akışında dahi her kültürel anlam iletilirken ve yaşanırken hem söylemsel bağlamın ve toplumsal ortamın özellikleriyle hem de karmaşık belirlenemez şekillerde duygusal tikellerle doludur* (Chodorow, 2019: 202). Bu anlamda gündelik

⁴ Yazarlar tarafından eklenmiştir.

hayatın uygun rollerin ve kalıplaşmış davranış şekillerinin sağlanmasında etkin olduğunu belirtmek mümkündür. Çünkü gündelik hayat, toplumsal aktörlere -Giddens'in üzerinde durduğu gibi- *ontolojik güvenlik* sağlayan bir sabit düzene karşılık gelmektedir (Gardiner, 2016: 19). Foucault (2013: 26)'ya göre güvenlik mekanizmalarında *normal olan önce gelmektedir*. Farklı bir ifade ile *normal, istatistiklerde diğer öğelere baskın çıkmakta ve norm normale göre belirlenmektedir*. Dolayısıyla ontolojik güvenlik arayışı; *pratik ve söylemsel bilincin yaptığı eylemleri gözetim altında tutmak için genel bir güdülenim* sağlamaktadır (Leledakis, 2000: 101).

Pandemi döneminde, önceki toplumsal yapı ve mekanizmaların; yeniden yapılandırılması ve buna bağlı olarak yeni bir normalin üretilmesi için yeni yasal düzenlemelerin (hijyen kuralları, sosyal mesafe vb.) ve planlamaların yapılması, önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda yeniden normalleşmesi beklenen yeni toplumsal sistem unsurlarının yeniden üretimleri ve mevcut yapıya uyumları ise hem gündelik rutinleşmiş toplumsal pratikleri gerçekleştiren bireylere hem de söz konusu dönemin, sosyo-kültürel, ekonomik ve politik bağlamına içkin bir düşünümSELLİK problemi haline gelmiştir. Bireylerin yeni normallere ilişkin yeni rutinleri gerçekleştirmeye teşvik edilebilmelerinin bir başka önemli boyutu ise onların hükümetler-siyasal otoriteler tarafından, *ontolojik güvenlik* ihtiyaçlarının giderilmesini sağlayacak sosyal politikalarla desteklenmeleri gerekliliği olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla eylemlerin ve etkileşimlerin yansıması olan gündelik hayat; *eylemlerimizle değiştirmek zorunda olduğumuz veya eylemlerimizi değiştiren yeri* ifade etmektedir (Schutz, 2020: 86). Bu eksende gündelik hayat paradigması, tikeli genelle ilişkilendirmeyi, somutu evrensel içinde konumlandırmayı ve güvenlik pratiklerinin zorunlu olarak kazılı bulunduğu daha geniş sosyo-tarihsel bağlamı kurmayı-yeniden kurmayı hedeflemektedir (Gardiner, 2016: 281).

Gündelik hayat içerisindeki kavramların ve tanımlamaların bilgisine bireyler ile ulaşılması önemlidir. Çünkü bireylerin izah etme biçimleri ile normal ve anormal ya da çalışma ekseninde ele alınan olağan ve olağanüstü durumlara ilişkin bilgi ve bu durumların eylemlere yansıma biçimini anlamlandırmak için gündelik hayat bir çerçeve sunmaktadır. Bu anlamda Bakhtin'in *karnaval*⁵a değindiği çalışmasında belirttiği üzere, *dikkati altta yatan edinilmiş ortak duygusal kavramlarımızı ve kanıksanmış bakış açılarımızı yıkıp alt üst eden sosyo-kültürel güçlere çekmek* gerekmektedir (Gardiner, 2016: 99). Hem anne hem eş olan hemşirelerin gündelik ve çalışma ortamları içerisinde yaşadıkları dezavantajlar ilişkili konumdur. Bu dezavantajlar sosyo-kültürel, ekonomik ve politik güçler bağlamında şekillenmektedir. Söz konusu olan bu güçlerin etkisi ise bireylerin duygularında ve bu dönem içerisinde oluşan duygusal kaygılarında en önemli role sahiptir.

2. TOPLUMSAL YAPININ FAİLLERDE DUYGUSAL CİSİMLEŞMESİ OLARAK KAYGI

Gündelik yaşamdaki deneyimler ve ilişkiler düşünüldüğünde, *duyguların* etkisinden bahsetmek gerekmektedir. Çünkü gündelik hayat, bireylerin duygularından bağımsız değildir. Aksine gündelik hayat ile bireysel mutluluk ilişkili görünmektedir. Ancak toplumsal cinsiyet rolleri açısından gündelik hayat içerisindeki pratikler ise, *amacı eril tahakkümü tasdik etmek olan devasa bir sembolik makine* gibi işlemektedir (Bourdieu, 2014: 22). Söz konusu olan bu *sembolik makine* olağan ve olağanüstü dönemlerde bireylerin duygulanım süreçlerinde oldukça olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Bu anlamda tahakküm ilişkilerini çözümlerken *sağlık, hastalık, beden* gibi konuların sosyolojik zeminini

⁵ Mikhail Bakhtin'in "karnaval"a değindiği çalışması "Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar" adlı kitabıdır. "Karnaval; sahneye çıkılmaksızın ve icracılarla izleyiciler arasında bir ayrım yapılmaksızın gerçekleşen bir törendir. Karnavaldaki herkes etkin bir katılımcıdır, karnaval edimine herkes katılır. Karnaval izlenmez hatta doğru bir dille icra bile edilmez: katılımcıları karnavalın içinde yaşarlar, karnavalın yasaları yürürlükte olduğu sürece bu yasalara göre yaşarlar: yani karnavalesk bir yaşam sürerler. Karnavalesk yaşam; alışıldık seyrinden çıkmış bir yaşam olduğu için de bir ölçüde ters yüz edilmiş bir yaşamdır, dünyanın tersine çevrilmiş tarafıdır" (Bakhtin, 2001: 238).

oluşturabilecek tanımlamalara, dilin anlam yaratma gücüne, metaforlara, tarihteki hastalık deneyimlerine ve en önemlisi bütün bunların toplumsal gerilimlere ve ilişkilere nasıl yansıdığına duygular bağlamında bakmak gerekmektedir (Timurturkan, 2020: 149).

Sağlık ne çevre ne de bedene özgüdür; ikisinin arasındadır (Işık, 2004: 28). Ya da farklı bir ifade ile sağlık zihin ve beden arasında ve ilişkisel konumdadır. Bu anlamda bedenin toplumsal dünya ile ilişkisinin Covid-19 döneminin sağlık ve hastalık tanımlamaları ile birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Bedenlerin toplumsal inşası açısından bakıldığında beden; *toplumu yansıtan ve temsil eden bir mikro evren veya küçük dünyayı* ifade etmektedir (Turner, 2017: 105). Farklı bir ifade ile *beden toplumsal dünyadadır ama toplumsal dünyada bedendedir* (Bourdieu, 2019: 182). Duygu ise Spinoza (2021: 198)'nın da belirttiği üzere; *bedenin etki gücünü çoğaltan ya da azaltan; bedenin değişik halleri ve fikirlerini* ifade etmektedir. Bu anlamda duygunun bedensel değişim ile ilişkisi düşünüldüğünde, duyguların bedenler arasında hareket ettiğini söylemek mümkündür (Ahmed, 2019: 20). Dolayısıyla *Duygular nedir?* sorusu yerine *Duygular ne yapar?* diye sormak önemlidir. Bu sorunun duyguların bedenler arası dolaşımının izini sürmek için önemli bir perspektif sunduğunu belirtmek gerekmektedir. Böylece duygunun kültürel politikasının izahını duygu üzerine düşünme tarihi içinde konumlandırmak mümkün olabilmektedir (Ahmed, 2019: 13).

Duygular, bireysel ve toplumsal olan arasında aracılık kuran, yapıp etme güdüsünü çoğaltan ya da azaltan hal ve fikirler olarak güç ilişkileri ile ilgili konumdadırlar. Bu anlamda duygular, *ben ve öteki ya da bir topluluk ve diğeri arasındaki sınırların (bağlamsal olarak)⁶ müzakere edilmesine* sebep olmaktadır (Boddice, 2023: 118). Dolayısıyla toplumsal olarak paylaşılan duyguların, gündelik duygusal pratikler ile gerçekleştiğini belirtmek gerekmektedir. Bu eksende makro düzeyde duygulara yol açan toplumsal koşullar ve duyguların sosyal yapılar üzerindeki etkileri; mikro düzeyde insanlar arası etkileşimde duyguların rolü ve mezo düzeyde topluluk ve örgütlerin duygusal boyutlarının tartışılması önem taşımaktadır (User, 2020: 74). Toplumsal ve kültürel süreçler ile şekillenen duygular; bilincin akışında sürekli var olan, üzerinde düşünülen, şimdiki zamanda yaşanan ve bedenin diliyle dışa vurulan deneyimi ifade etmektedirler (User, 2020: 76). Dolayısıyla duyguları betimlemek için kullanılan dil örüntüleri üzerinde odaklanmak, bedensel duyuların nasıl yorumladığını ve bunları bireyin kendisine ve başkalarına duygular olarak nasıl ifade ettiğini anlamanın yolunu açmaktadır (Lupton, 2002: 47).

Covid-19 salgını *toplumun hasta bedene yaklaşımı ve sahip olunan korku, panik hali ile birlikte geçmişte cüzzamlı bir bedenin yarattığı etkiyi tekrardan gün yüzüne çıkararak, bedeni yalnızlığa terk etmenin yeni bir olağan duruma dönüşmesine* neden olmaktadır (Timurturkan, 2020: 146). Bu anlamda bedensel ve duygusal etkilerin birlikte ele alınması önemli olduğundan, bu dönemde yaygın olan duygulara değinmek gerekmektedir. Söz konusu olan dönem içerisinde bireyler belirsizlik durumunun yaygın olması nedeniyle, kendilerini güvenli bir ortamda hissetmediklerinden dolayı korku duygusunu yoğun olarak hissettiklerini ifade etmişlerdir. Svendsen (2017: 129)'in de belirttiği üzere aslında korku ve güvensizlik duyguları bireyler tarafından üretilmeye ve birbirini beslemeye devam etmektedirler. Bu anlamda korku duygusunun *belirsizliğimize, tehdite ve bunu yörüngesinde durdurmak veya durdurmada gücümüzün ötesindeyse müdahale etmek için ne yapılacağına ya da ne yapılabiliyor ne yapılamayacağına dair belirsizliğimize* verdiğimiz ad olduğunu belirtmek mümkündür (Bauman, 2020: 8). Korku; güvenin oluşmasını engellemekte ve güven duygusunun azalması ya da ortadan kalkması ise korku duygusunun yoğunlaşmasına sebep olduğundan, burada korku ve güven arasında neden sonuç ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla korkunun yayılması, ontolojik güvenliği sarsmakta ve güvenlik ise

⁶ Yazarlar tarafından eklenmiştir.

yaşamı devam ettirebilmek için gerekli olan temel güvenlik duygusunu ortadan kaldırmaktadır (Svendsen, 2017: 169).

Eugenio Borgna; kaygı ve korku kavramlarının iki kardeş kavram olduğunu belirtmekte ve kaygının özellikle de yaşamdaki büyük dönemeçlerde-büyük yaşamsal dönüşümlerde ortaya çıktığını belirtmektedir. Korkunun ise yaşamda yer alan temel görmezden gelinemeyecek ve silinemeyecek bir deneyim olmakla birlikte yaşamın her döneminde ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir (Günay, 2020: 18). Kierkegaard (2018)'a göre ise kaygı, varoluş içindeki olasılıklarla ilişkilidir. Burada kaygıyla özgürlük arasında özel bir bağ olduğunu belirten Kierkegaard; kaygının olasılığın olasılığı olarak özgürlüğün fiiliyatıyla ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla özgür olan bir annenin *özgürlüğün beraberinde getirdiği belirsizlik nedeniyle, olasılığın olasılığı yüzünden kaygılı* olduğunu ifade etmektedir (Salecl, 2014: 58-59). Bu anlamda Kierkegaard; kaygıyı bir uçurumun kenarında yaşanan baş dönmesine benzetmekte ve kaygının kaynağının insanın kendisi olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bireyi kaygılı yapanın yalnızca gelecek değil gelecek hakkındaki ön yargıları olduğu söylenebilir (Yaman, 2020: 10).

Pandemi süreci; *enfeksiyona yakalanıp yakalanılmayacağı, enfeksiyonun etrafındaki insanlara- nesnelere-yüzeylere bulaşıp bulaşmadığı, tedavisi, koruyucu önlemleri, salgının hangi aşamada olduğu ve ne zaman sonlanacağı* gibi belirsiz birçok kaygı kaynağını içermiştir. Dolayısıyla sağlık personelleri *yeni bir bağlamda çalışmak, ağır iş yükleri ve koruyucu donanımlar sebebiyle yorgunluk, enfekte olma ve başkalarına bulaştırma korkusu, hastaların koşullarını idare etmede güçsüz hissetmeleri ve bu stresli durumda ilişkileri yönetme* açısından çeşitli zorluklar yaşamışlardır (Çam-Dokumacı, 2022: 38-42). Bu anlamda varoluşçu yaklaşımın da belirttiği üzere; *insanlar, içinde ölüm düşüncesinin yer aldığı korku, kaygı, yalnızlık ve aşırı endişe gibi duygularla mücadele etmişlerdir*. Varoluşçu yaklaşım ile benzer düşünceleri paylaşan duygu odaklı yaklaşım ise *kaygı, korku, endişe ve yalnızlık gibi duygularla başa çıkmanın* önem taşıdığını belirtmektedir (Yıldırım, 2020: 254-255). Dolayısıyla belirsizlik ve ölüm düşüncesinin meydana getirdiği kaygı, korku, endişe vb. gibi duyguları tanımak ve anlamlandırmanın yanı sıra bu duyguları dönüştürmek ve kontrol etmek de gerekmektedir. Çünkü yaşanan duygular; içinde bulunulan/yaşanılan koşullara bağlı olduğundan, çevresel koşullara ilişkin/yönelik bir tepki ve göstergedir. Duygular ekseninde değinilmesi gereken bir diğer kavram ise *duygu durumudur*. Çünkü duygu durumu, hemşirelerin duygusal kimliğine ilişkin bilgi sağladığı gibi hastanedeki etkileşim halinde olan bireylerin ortak duygusal kimlikleri aracılığıyla beliren duygusal iklim ve duygusal kimlik hakkında da bilgi sağlamaktadır (Yıldırım-Tabak, 2019: 1442). Bu anlamda hemşirelerin yaşadıkları duygular ile bu duyguların etkisi altında oluşan duygu durumları düşünüldüğünde, Covid-19 döneminde çalışılan ortam içerisinde bireylerin birbirlerine ilişkin destekleri de oldukça önemlidir.

Duygusal, zihinsel ve sosyal destek ilişkili kavramlardır. Duygusal destek; bireyin sevgi, şefkat, güven, ilgi, empati ve bir gruba ait olma gibi temel sosyal gereksinimlerini karşılamaktadır. Zihinsel destek ise bireyin sorunlarını çözmesine yardım edecek bilgiyi ifade etmektedir. Son olarak her bir teoriye göre farklılık olmasına rağmen sosyal desteğin 5 ortak fonksiyonu bulunmaktadır; duygusal destek, iş oryantasyonuna yardım, geri bildirim ve değerlendirme, sosyal bağlılık ve entegrasyon, yeni bilgilerin sağlanması şeklindedir (Sorios 1990b'den akt. Ardahan, 2006: 70). Bu anlamda duygusal destek bağlamında duygu düzenleme ile ilişkili eğitimlerin verilmesi önemlidir. Çünkü duygu düzenleme; *hangi duygulara sahip olunduğunu, bu duyguların hangi zamanlarda ne şekilde yaşanıp ifade edildiğini belirleyen süreçler* olarak tanımlanmaktadır (Alsancak, 2018: 184). Dolayısıyla bu dönem içerisinde verilen duygu düzenleme eğitimleri ile hemşireler; yaşadıkları bir duyguyu azaltarak, devam ettirerek ya da artırarak hangi duygulara sahip olabileceklerini ve bu duyguları nasıl deneyimleyeceklerini ya da yorumlayabileceklerini öğrenebilmektedirler. Çünkü benlik; *orquestra şefi*

gibi işlev görmektedir. Farklı bir ifade ile tüm parçaların uyum içinde hareket etmesini sağlayarak kaka foniden çok senfoni gibi işlev görmesini sağlamaktadır (Kolk, 2022: 284).

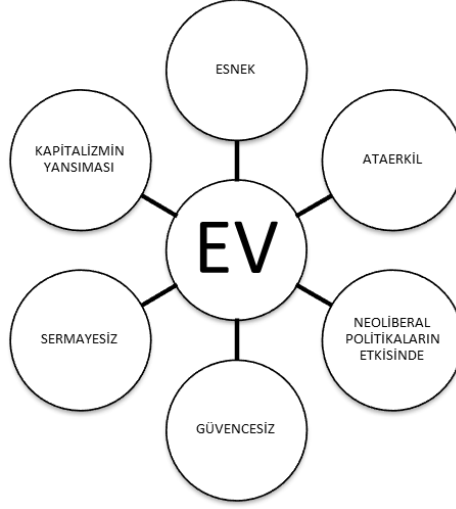
Darwin, “duyguların temel amacının organizmanın güvenlik ve fiziksel dengesini düzenleyecek hareketi başlatmak” olduğunu belirtmektedir (Kolk, 2022: 75). Bu anlamda bireylerin güvenli bir şekilde ve şimdiki anda kalmalarının önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak söz konusu dönem dikkate alındığında, bu durumun mümkün olmadığı görülmektedir. Çünkü bu dönem içerisinde pek çok duyguyu birlikte yaşayan hemşireler, geleceğe yönelik belirsizlik durumu ile birlikte güvende hissetmeden yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Kolk (2022: 95-96)’un da belirttiği üzere *ne hissettiğimizi bilmek neden öyle hissettiğimizi anlamak* adına önemlidir. Çünkü *iç ve dış dünyamızdaki sürekli değişimlerin farkında olursak bunları yönetmek için harekete geçebiliriz*. Bu bağlamda hem olağan hem de olağanüstü dönemlerde duygulara ilişkin farkındalık süreci, yaşanan olayların etkisini yönetmek anlamında gerekli görünmektedir. Söz konusu farkındalık ise özellikle de sağlık sektöründe çalışanların olağan ve olağanüstü dönemlerdeki süreçler açısından psiko-sosyal destek almalarının ne ölçüde önemli olduğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Farkındalık konusu ise aynı zamanda bir eğitim ve bilgi konusu olarak dikkat çekmektedir.

3. KADIN EMEĞİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ

Gündelik yaşam; hayatın olağan akışını etkileyen, risk yaratan yeni gerçeklik pratikleri, yeni denge ve uyum arayışlarını gündeme getirmektedir. Bu söz konusu yeni gerçeklik biçimleri, eski alışkanlıklara devam edecek bir direniş ile yeni koşullara teslimiyet arasındaki bir denge olarak okunabilir. Bakewell (2017: 144)’e göre bu dengenin sürekli gözetilmesi gerekmektedir. Söz konusu olan *denge* uyum sürecini hem gündelik hayatta hem de mesleki hayatta sağlamak konusunda en çok zorluğun *kadınlar* tarafından yaşandığı, -özellikle de toplumsal cinsiyet rolleri eşitliği-eşitsizliği açısından- düşünülebilir. Bu yüzden de her kadın, kendi içerisinde zorlu bir denge arayışı mücadelesi vermektedir. Kadınların verdikleri bu zorlu mücadele, Covid-19 döneminde çok daha yoğun bir şekilde kendisini göstermektedir. Gündelik hayatın kadınlar üzerinde hissettirdiği ağırlık, gündelik hayat akışı içerisindeki pratiklerin oluşturduğu eşitsizlik biçimlerine daha çok maruz kalmalarından kaynaklanmaktadır denilebilir (Lefebvre, 2013: 20). Olağanüstü dönemde değişen pek çok şey söz konusu olmakla birlikte, değişmeyen şeylerden biri ise kadınlara ilişkin oluşturulan eşitsizlik biçimlerinin devam etmesidir. Hatta bu dönem içerisinde eşitsizlik biçimlerinin daha ağır etkiler yarattığını belirtmek önem taşımaktadır. Özellikle söz konusu dönem içerisinde, toplumsal *iş bölümünün* farklılaşması ile *dayanışma* kavramına yüklenen anlamın değişmesi, *sağlık alanındaki eşitsizliklerin analizinin toplumdaki cinsiyete dayalı iş bölümü ile bağlantılı* olarak ele alınmasını gerektirmektedir (Turner, 2017: 13).

Toplumsal cinsiyet kavramının temelinde, *erkek ve kadın olarak toplumun bizi nasıl algıladığı, nasıl gördüğü ve nasıl davranmamızı beklediği ile ilgili beklentiler, roller, değerler ve yargılar* bulunmaktadır (Başaran-Köşgeroğlu, 2020: 294). Kadınların en temel toplumsal cinsiyet rolü olarak görülen aile üyelerinin bakımı ve ev işleri, karşılığı ödenmeyen bir emektir (Etiler, 2017: 19).

Şekil 1: Ev ve İlişkili Alanlar

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere, ev içerisinde kadınlar; esnek, güvencesiz ve sermayesiz bir emek sürecindedirler. Bu süreç tarihsel açıdan kapitalizmin ve ataerkil sistemin etkisi altında şekillenmiş olup bugün neoliberal politikaların etkisi bağlamında varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla kadınların görünmez ev içi emeklerinin önemli bir bölümü, *duygusal ev işi* olarak harcanmaktadır. Aile içindeki duygusal çalışma, sadece *diğerlerinin duygusal hallerini sürekli gözlemleyip yanıtlamayı değil aynı zamanda sıkıntıyı hafifletme ve diğerlerinin uygunsuz görünen duygularını düzenleme* görevini de içermektedir. Böylece kadının duygusal emeğinin amacı; toplumsal düzeni korumak, yeniden üretmek ve normları kuşaktan kuşağa aktarmak şeklinde ifade edilmektedir (Duman, 2010: 49). Bu anlamda ev emeği; *ev işlerinin paylaşılmadığını, ortada bir karşılıksız emek, bir emeğe el koyma süreci* olduğunu anlatmaktadır. Kısacası *ev emeği; bir ilişki biçimine işaret etmektedir* (Acar-Savran, 2012: 74).

Kadın emeği; genellikle *yeniden üretim ile bakım işleri* ekseninde şekillenmekte ve bir döngü içerisinde devam etmektedir. Söz konusu olan bu emeğin görünmez oluşunun emek ve üretim olarak adlandırılmayışının çeşitli ideolojik nedenleri bulunmaktadır (Acar-Savran, 2013: 17). Bu ideolojik nedenler ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üreten ataerkil bir sistemin devamını sağlamak çabası içerisinde. Bu devamı sağlayan en önemli etkenlerden biri ise kadınların ev içinde yaptıkları işlerin hep *sevgi peçesi* taşımasından kaynaklanmaktadır (Acar-Savran, 2013: 79). Dolayısıyla var olan cinsiyetçi iş bölümü ve kadınların karşılıksız emeği; hem olağan hem de olağanüstü dönemlerde ayrıma ve damgalamaya sebep olmakta ve bireylerin ruh sağlığını da olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu anlamda kadın emeğini korumak için riskleri dikkate alan politikaların var olması gerekmektedir. Bu yüzden de öncelikle hem artan etik ikilemleri hem de kadınlardan artan beklentileri dikkate alarak, toplumsal cinsiyet yüklü özel alan/kamusal alan ikiliğinde somutlaşan ikilikçi düşünce tarzını yapıbozumuna tabi tutmak gerekmektedir (Acar-Savran, 2013: 171). Bu anlamda *ev işi ya da ev emeği* ile belirlenen her şeyin sosyal güvenlik çerçevesinde ele alınması ve sermaye ile ilişkilendirilmesi önemlidir. Çünkü *ev işi* gibi kavramlar yoksulluk, eşitsizlik ve sosyal adaletsizlik kavramlarını yeniden üretmektedir. Dolayısıyla cinsiyetçi iş bölümünün ortadan kaldırılması ve kadın emeğinin eşitlik ve adalet ekseninde güvence altına alınması önem taşımaktadır.

Hemşirelik mesleği; ataerkil otoriter anlayışların etkisinde şekillenmiş ve özgür olmadığı ortamda hemşirelikte bu anlayışların etkisinde bağımlı bir gelişme sürdürmüştür. Evdeki bakım rolünü üstlenen kadın, hemşirelik mesleğinde de bu rolden kurtulamamıştır. Zencir-Zencir (2011: 52)'e göre hemşirelik mesleği; bakım işleri ile sınırlandırılmakta ve profesyonelleşmeye yönelik her türlü hamlesinde ataerkil

otoriter bir anlayışın yansımaları ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum toplumun hemşireliğe yaklaşımının cinsiyetçi ataerkil otoriter bakıştan kurtulamadığını göstermektedir. Bu durum hem profesyonel mesleki alanda hem de hemşirelik mesleğinin statüsüne toplumun bakışı açısından geçerlilik taşımaktadır. Kültürel bağlam içerisinde *bir meslek olarak hemşireliğin problemlerinden biri de teoride hemşirelerin sadece doktorların verdikleri kararların uygulayıcısı ve onlara tabi konumda olmalarıdır* (Turner, 2017: 173). Burada değinilmesi gereken bir diğer etken ise doktor ve hemşire arasında oluşan eşitsizlik biçimleridir. Doktor ve hemşire arasındaki çıkar, uygulama veya pratik anlaşmazlıklarının temelinde de sosyal sermaye, farklı yatınlıklar ve tahakkümün olduğu söylenebilir (Demir-Yücedağ, 2022: 160). Bu dönem içerisinde değinilmesi gereken bir diğer önemli kavram ise *mobbing* kavramsallaştırmasıdır. Browne'a göre mobbing, doğrudan bir çalışana yönelik, sistemli ve uzun süreli sonuçları psikolojik ve fizyolojik zararlara sebep olabilecek bir davranış sebebidir (Çınar vd., 2016: 90). Bu anlamda hem olağan hem de olağanüstü olarak tanımlanan dönemlerdeki çalışma psikolojisinin incelenmesi önemlidir. Burada mobbing bağlamında ele alınan küçümseme ya da kontrol etmenin yanı sıra görevi olmadığı halde hemşirelere yüklenen görevler de mobbing ile değerlendirilmelidir. Dolayısıyla söz konusu dönemlerde hemşirelik mesleğinden artan beklenti nedeniyle mobbingin de arttığını söylemek mümkündür. Bu yüzden hemşirelik mesleğinden artan beklentiler ekseninde hemşirelerin artan rollerini incelemek gerekmektedir. Hemşirelerin mobbinge maruz kalmalarına rağmen modern dönemde onlardan beklenen rollerin giderek artması, hemşirelerin uzmanlık temelli farklılaşmalarını da gündeme gelmektedir.

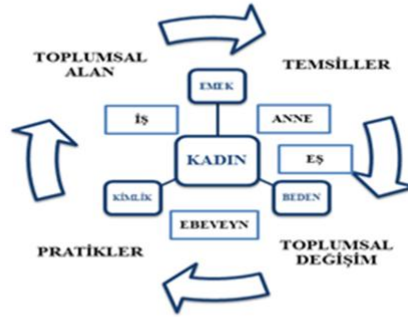
Taylan vd. (2012: 68-72)'nin yaptığı araştırma kapsamında hemşirelerin 13 rolü olduğu belirlenmiştir. Bu roller incelendiğinde, modern hemşirelik rolleri; bakım verici rol, eğitici rol, araştırmacı rol, yönetici rol, karar verici rol, savunucu rol, iletişim ve koordinatörlük rolü, rehabilite edici rolü, rahatlatıcı rolü, tedavi edici rolü, kariyer geliştirici rolü, özerk ve sorumluluk sahibi olma rolü ve son olarak danışman rolü şeklinde sıralanabilir. Bunun yanı sıra 21. yy da yönetici hemşirelerin rolleri ise inovasyon, meslekler arası bağlılık ve saygı, enformatik (bilgi yönetimi), iç görü, bütünlük şeklinde sıralanabilir (Gedük-Aydemir, 2018: 255-257). Bu noktada hemşirelik fakültelerinde akademik kariyer yapmış olan hemşireleri de dikkate almak önemlidir. Giderek çeşitlenen ve uzmanlık alanlarına göre farklılaşan hemşirelik rolleri incelendiğinde, hemşirelerin meslek edinme sürecindeki kalite artışının ve teknik uzmanlaşmalarının mümkün olabilmesini sağlayacak en önemli etkenlerden biri olarak mesleki özerkleşmenin vurgulanması önem taşımaktadır.

Mesleki özerklik; kişinin mesleki değerler, yükümlülükler doğrultusunda mesleki uygulamalarına ilişkin kararlarını verebilme durumudur. Hemşirelikte mesleki özerklik ise hemşirelerin profesyonel uygulamalarını mesleki uygulama standartlarına, etik bildirge, meslek ile ilgili kural ve yasalara uygun bir şekilde gerçekleştirebilme durumlarına işaret etmektedir (Baykara-Şahinoğlu, 2013: 176-179). Özellikle neoliberal sağlık politikalarının da etkisiyle artan iş yükü, çalışma koşullarının giderek zorlaşması ve emeğin değersizleşmesi ile hemşirelik mesleğinden beklentiler giderek artmaktadır. Bu yüzden hemşirelerin görev ve yetki tanımları giderek genişlemekte ve bu görev tanımlarının sınırını çizmek zorlaşmaktadır. Bu anlamda sağlık hizmet sektörünün görünmeyen gücü *hemşirelik mesleğidir*, denilebilir. Dolayısıyla Türedi ve arkadaşlarına (2019: 131) göre başta hemşire meslek grubu olmak üzere tüm sağlık personelinin de politik kararlara katılması ve aktif olarak rol alması için öncülük etmelidir.

Kadınların iki farklı iş yükünü üstlenmesi ve bunu sürdürmekle sorumlu tutulmasını Hochschild (1989) *ikinci vardiya* olarak ifade etmekte ve ilk vardiyanın *iş yerinde* ikincisinin ise *evde* gerçekleştiğini belirtmektedir (Hochschild, 1989:4 akt. Özlü, 2023: 312). Öte yandan Covid-19 salgın sürecinin *üçüncü vardiya*yı da ortaya çıkardığını belirtmektedir. *Üçüncü vardiya* ise kadınların evdeki diğer üyelerinin (eş, çocuk vb.) virüse yakalanma riskinin yarattığı endişe, korku ve kaygının zihinsel bir yük haline

gelmesidir (Chung, 2020 akt. Özlü, 2023: 313). Bu eksenle Covid-19 salgını sürecinde kadınların birden fazla işi aynı anda veya aynı yönde yapmak zorunda kaldıklarını ve bu yüzden de *zaman yoksulluğu* yaşadıklarını belirtmek mümkündür (Özlü, 2023: 316).

Şekil 2: Kadına Yüklenen Anlam

Yukarıdaki şekil *kadına* ilişkin rol beklentilerine ilişkin, olağan ya da olağanüstü dönemler içerisindeki dinamikler temsil edilmektedir. Özellikle bu dönem içerisinde hemşireler; *aile içerisindeki kadın kimliği* ve *meslekteki kadın kimliği* ikiliğinin yanı sıra *annelik ideolojisi* ya da *anneliğe yüklenen anlam* gibi kavramlara ilişkin belirlenen tanımlamaların meydana getirdiği psikolojik baskı ile karşı karşıya kaldıklarını ifade etmişlerdir.

4. YÖNTEM

Bu çalışma, eleştirel realizmi felsefi ve metodolojik bir çerçeve olarak kullanan nitel yöntemin kullanıldığı bir araştırmadır. Çalışma kapsamında *subjektif tekilden hareketle yapılar ve mekanizmalar ile ilgilenildiğinden eleştirel realist metodolojik bir perspektifte temellendirilmiş kuram* kullanılmıştır. Bu bağlamda amaç, *gündelik hayat, mesleki roller ve duygular* ile ilgili araştırma soruları bağlamında hemşirelerin *söylem evrenlerine* ulaşmak olduğundan, *abdüksiyon* temellendirilmiş kuram kodlamasında kullanılmıştır. Subjektif tekilleri yeniden bağlamsallaştırarak betimlemek amacıyla ve yapısal sürecin mekanizmalarla ilişkisini kurmak için abdüksiyon ve retrodüksiyon akıl yürütme stratejileri benimsenmiştir. Temellendirilmiş kuram deseni çerçevesinde nitel veri analizine uygun bir veri toplama tekniği kullanılarak, derinlemesine görüşmeler yapıldığı bir veri toplama ve analiz stratejisi benimsenmiştir. Verileri analiz etmek için MAXQDA programı kullanılmıştır. Eleştirel realist metodolojik bir perspektifte, Covid-19 döneminde çalışan hemşirelerin deneyimleri, eleştirel realizmin ontolojik ve epistemolojik varsayımları çerçevesinde öncelikli olarak, meta-teorik bir sorgulamaya tabi tutulmuş, abdüksiyona ve retrodüksiyona dayalı akıl yürütme, kodlama ve analiz süreçleri gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın örneklemini Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesinde Covid-19 dönemi görev yapan ve farklı bölümlerde çalışan 24 hemşire-hemşireler oluşturmaktadır. Araştırma verileri 2022 yılında toplanmış ve analiz edilmiştir. Nitel araştırma ile mülakatlar, gözlemler, dokümanlar ve işitsel-görsel materyaller veri toplama tekniği kullanılmış, görüşmeler yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri toplama sürecine geçilmeden önce mülakat sorularına ilişkin pilot uygulama yapılmış ve sonrasında hem etik kurul onayı hem de Çanakkale

18 Mart Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Hastanesi'nden izin alınmıştır. Ayrıca katılımcılardan çalışmaya gönüllü olarak katıldıklarını gösteren onam formu alınmıştır. Veri toplama süreci söz konusu olan dönem koşullarından dolayı internet ortamında gerçekleşmesi planlanmasına rağmen görüşmelerin çoğu yüz yüze gerçekleşmiştir. Yarı yapılandırılmış açık uçlu mülakatlar-katılımcıların izinleri doğrultusunda- ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş- sadece üç katılımcı ses kayıt işleminin gerçekleşmesine izin vermemiştir- ve daha sonra veriler yazıya dökülmüştür.

5. BULGULAR

Çalışma kapsamında hemşirelerin anne ve eş olarak pandemi dönemindeki sosyo-kültürel, ekonomik ve politik süreçlere ilişkin deneyimleri ele alınmıştır. Bu eksende MAXQDA programı aracılığıyla *temellendirilmiş kuram* perspektifinden kodlamalar yapılmıştır. Bu bağlamda her görüşmenin deşifresi programa yüklenerek temellendirilmiş kuramın kodlama aşamaları (açık, eksensel, örüntüsel) takip edilerek kodlar oluşturulmuştur. Tikeldengelim ile düzenlilikler belirlenerek kodlama aşamasında kavramlar yeniden tanımlanırken, geri çıkarım ise nedensel mekanizmalara odaklanılarak olası bağlamsal koşullar belirlenmiştir. Bu anlamda çalışma içerisinde öncelikle hemşirelerin demografik özelliklerine değinilecek, daha sonra belirlenen kodlar ve temalar ekseninde yapılan analizler ile ilgili modeller üzerinde durulacaktır.

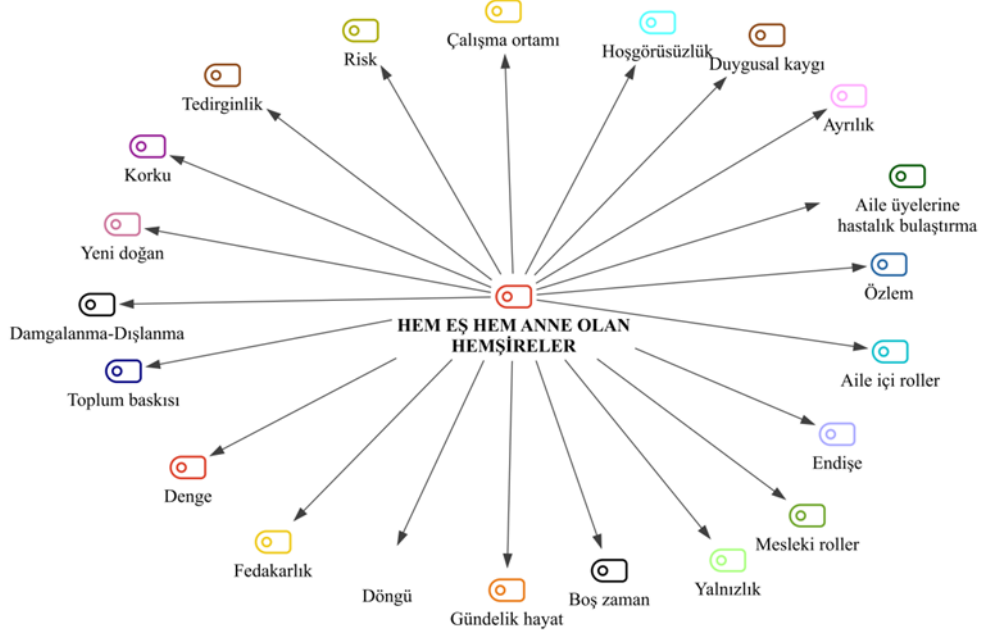
Tablo 1: Katılımcıların Bazı Demografik Özellikleri

Kod	Yaş	Çocuk Sayısı	Çalışılan Bölüm	Kadro lu ya da Sözleşmeli Olma Durumu
Hemşire 1	42	3	Yeni Doğan	Sözleşmeli
Hemşire 2	33	1	Genel Cerrahi	Sözleşmeli
Hemşire 3	39	2	Kadın Doğum	Kadro lu
Hemşire 4	37	2	Üroloji	Sözleşmeli
Hemşire 5	25	Gebe	Kardiyoloji	Sözleşmeli
Hemşire 6	29	1	Kap-Damar	Kadro lu
Hemşire 7	38	2	Yönetici	Kadro lu
Hemşire 8	33	2	Çocuk Servisi	Kadro lu
Hemşire 9	38	2	-	Kadro lu
Hemşire 10	31	Gebe	Çocuk Servisi	Sözleşmeli
Hemşire 11	31	1	Onkoloji	Kadro lu
Hemşire 12	37	2	Ftr Ünitesi	Kadro lu
Hemşire 13	27	1	Göz Servisi	Kadro lu
Hemşire 14	32	3	Kardiyoloji	Sözleşmeli
Hemşire 15	32	1	Yeni Doğan	Kadro lu
Hemşire 16	28	1	Kadın Doğum	Sözleşmeli
Hemşire 17	52	2	Çocuk Kan Alma	Kadro lu
Hemşire 18	38	1	Çocuk Servisi	Kadro lu
Hemşire 19	45	1	-	Kadro lu
Hemşire 20	29	2	Yeni Doğan	Kadro lu
Hemşire 21	41	3	Çocuk Alerji	Kadro lu
Hemşire 22	45	2	Enfeksiyon Servisi	Sözleşmeli
Hemşire 23	35	2	Yeni Doğan	Sözleşmeli
Hemşire 24	32	2	Yeni Doğan	Kadro lu

Tablo 1 ekseninde katılımcıların sosyo-demografik bilgilerine değinilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı incelendiğinde, 25-52 yaş aralığında oldukları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, katılımcıların çalıştıkları bölümlerin değişkenlik gösterdiği görülmekle birlikte, *yeni doğan* bölümünde çalışan katılımcıların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Kadro lu hemşirelerin sözleşmeli katılımcılardan fazla olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların çocuk sayıları incelendiğinde, genellikle *iki çocuğu* olan katılımcıların çoğunlukta olduğu ve aynı zamanda hamile olan katılımcılarında olduğu gözlemlenmiştir.

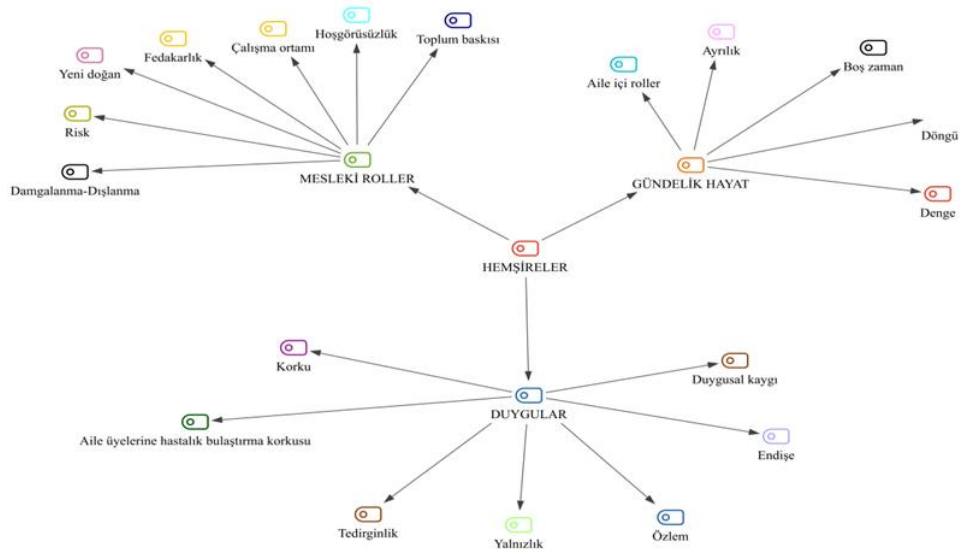
Çalışma kapsamında öncelikle hem anne hem eş olan hemşirelerin süreç içerisindeki deneyimleri ekseninde kavram haritası oluşturulmuştur.

Şekil 3: Hem Anne Hem Eş Olan Hemşirelere İlişkin Oluşturulan Kavram Haritası

Yukarıdaki kavram haritası incelendiğinde, hemşirelerin aile içi rolleri, mesleki roller, gündelik hayat, aile üyelerine hastalık bulaştırma korkusu, korku, damgalanma-dışlanma, boş zaman vb. gibi kavramları ifade ettikleri görülmüştür. Bu bağlamda hemşirelerin ifade ettikleri kavramlar arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için yaratıcı kodlama modeli oluşturulmuştur.

Şekil 4: Gündelik Hayat, Mesleki Roller ve Duygular İle İlgili Yaratıcı Kodlama Modeli

Yukarıdaki yaratıcı kodlama ile hemşirelerin süreç içerisindeki deneyimleri ile ifade ettikleri kavramların ilişkili olduğu *gündelik hayat*, *mesleki roller* ve *duygular* adlı kodlar oluşturulmuştur. Bu anlamda *mesleki roller* ile damgalanma-dışlanma, risk, yeni doğan, fedakârlık, çalışma ortamı,

hoşgörüsüzlük ve toplum baskısı kodlarının ilişkili olduğu belirlenmiştir. *Gündelik hayat* ile ilgili aile içi roller, ayrılık, boş zaman, döngü ve denge kodları bağlantılı olduğu görülmüştür. *Duygular* bağlamında ise duygusal kaygı, endişe, özlem, yalnızlık, tedirginlik, korku ve aile üyelerine hastalık bulaştırma korkusu kodları ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak, hemşirelerin pandemi dönemindeki *gündelik hayat* ile ilgili görüşlerine değinmek gerekmektedir.

Pandemi, hemşirelerin günlük yaşamlarını sürdürmeleri üzerinde varoluşsal bir etki yaratmış, günlük yaşamlarındaki ve yakın ilişkilerindeki önceliklerini ve seçimlerini etkilemiştir (Thrysoe vd. 2021: 194). Hemşirelerin söz konusu dönemde aile içi rollerinde ve çalışma hayatı rutinlerinde değişiklik olup olmadığına ilişkin araştırma soruları çerçevesinde gündelik rutinleri incelenmiştir. Bu bağlamda aile içi roller, boş zaman, ayrılık, döngü ve denge gibi kodlar oluşturulmuştur. Bu anlamda ilk olarak hemşirelerin *aile içi roller* ile ilgili görüşlerinden bahsetmek gerekmektedir. Hem eş hem anne olan hemşireler, pandemi döneminde aile içi rollerinde *normal* zamandan farklı olarak artış olduğu ve bu süreci dengeleme konusunda zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Hastaneden eve geçiş sürecinde hemşireler öncelikle pandemi sürecinin şartlarından dolayı değişen günlük rutinlerini (duş almak, eşyalarını havalandırmak ve dezenfekte etmek, maska takmak vb.) uygulamakta, zamanlarının çoğunu ise çocukları ile geçirdiklerinden *boş zaman*larının olmadığını belirtmektedirler.

Biz hemşireler, anne olunca pek boş zamanımız olmuyor (Hemşire 2).

Boş zamanınız olmuyor açıkçası. Hamileliğimde belki biraz dinleniyordum ama ondan sonra boş zamanım hiç olmadı. Evlilik ve çocuktan sonra evlilikte değil de açıkçası çocuktan sonra hiç boş vaktiniz olmuyor. Anne oluyorsunuz ve belki biraz daha onlar büyüdükten sonra çıkıyorsunuz, geziyorsunuz. Şu an bebekken çok zor oluyor hele ki böyle bir dönemde engel olamıyorsun emeklemeye çalışıyor. Yürüyor aslında ama emeklemeye başlıyor o yüzden açıkçası biraz büyüyene kadar zor yani (Hemşire 8).

Çocukları ile ilgilenirken boş zamanlarının kalmadığını belirten hemşireler, hem çocukları ile ilgilenmekte hem de çocuklarına hastalık bulaştırma korkusunu taşımaktadır. Bu durum hemşireler için yoğun bir duygusal kaygı taşıyıcısı olduklarının göstergesidir. Aynı zamanda hemşireler, aile içerisindeki roller ekseninde çocukları ile ilgilendikleri zamanın dışında, ev içerisinde yapılması gereken işlere odaklandıklarından, hastanedeki hem psikolojik hem de fiziksel yorgunluk durumlarının ev içerisinde de devam ettiğini belirtmişlerdir. Bu duruma en önemli etkenin anne ve eş olarak hemşirelere yönelik mesleki rollerindeki düzenlemelerin yapılmaması ile birlikte aile içerisindeki rollerin tanımlanmasındaki eksiklikleri de içerdiğini belirtmek gerekmektedir.

O sırada tabi ev işi hep bana kaldığı için o sırada onu algılayamadım hep yoruldu dedim vesaire dedim hep geçiştirdik (Hemşire 4).

Yukarıdaki görüş dikkate alındığında, anne ve eş olan hemşirelerin ev içerisinde eşlerinden ve yakınlarından (anne, baba vb.) destek beklediklerini belirtmek mümkündür. Bu durum aile ve mesleki rollerdeki *denge* durumunu sağlamayı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla hemşireler, evde ve işteki duygu durumlarının ilişkili olduklarını vurgulamışlardır. Bu durumu *Evde ne kadar huzurluysam işimde de o kadar huzurluyum* (Hemşire 1) şeklinde ifade eden hemşireler, mesleki rollerindeki düzenlemelerin aile içerisindeki rollere olan etkisini anlamlandırmak için önemlidir. Bu bağlamda psiko-sosyal destek oldukça önemlidir çünkü bir *döngü* içerisinde yaşadıklarını belirten hemşireler, bu durumun kendilerini psikolojik anlamda olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir.

Hiç başka bir sosyallığımız yoktu, sadece hastane ev boğucuydu yani bizim için (Hemşire 9).

Çan'da oturuyorum ben burada jandarma kampında kaldım. Eve gidip gelmedim. İş ve kamptı yani yol olarak kamp kötü bir yerdi ama yeri çok güzel. Aktivite alanı yok. Başlarda hastalara korkuyla yaklaştık. Ya pozitif olursam taşırsam korkusu vardı. Ama mecburen tedaviyi yaptık çünkü çocuktu (Hemşire 10).

Pandemi döneminde ilk zamanlarda sağlık çalışanları için belirli yerler (oteller vb.) ayarlanmıştır. Bu durum hemşirelerin olası bir hastalığın taşıyıcısı olmalarına ilişkin ailelerine bu hastalığı bulaştırmamak için alınan bir yöntemdir. Ancak bu *ayrılık* süreci hemşirelerin pek çok psikolojik etki ile yüz yüze kalmalarına neden olmuştur. Bu süreçte yalnız kalan hemşireler, hem en yakınlarının desteğinden mahrum kalmışlar hem de hastalık bulaştırma korkusundan dolayı dışlanmışlık ve suçluluk duygusu yaşamışlardır.

Riskli zamanlarda çalışma durumu, hemşirelerin pek çok dezavantajın taşıyıcısı haline gelmesine sebep olmuştur. Bu durumun hemşirelerin gündelik hayatları ile mesleki rolleri arasında çoğu zaman çatışma durumuna neden olduğu gözlemlenmiştir. Bu anlamda hemşirelerin mesleki rollerine ilişkin görüşlerini anlamlandırmak gerekmektedir.

Covid-19 salgını sırasında bakım standartları ve enfeksiyon kontrol protokolleri sık sık değiştiği için hemşirelerin aldıkları çelişkili bilgiler, hemşireler için ahlaki ve etik ikilemler yaratmıştır. Hemşireler, kişisel güvenlikle ilgili kaygılarını hastalarına kaliteli bakım sağlama konusundaki etik ve ahlaki yükümlülükleriyle dengelemekte zorlanmışlardır (Iheduru-Anderson, 2021: 11). Bu anlamda farklı bir görüş beliren Jia vd. (2021: 42-43), Covid-19 hastalarının hemşireliğindeki etik zorluklar ve olumlu başa çıkma stillerinin hemşirelerin klinik uygulama, karar verme, kendi kendine öğrenme, koordinasyon ve işbirliği yeteneklerinin yanı sıra psikolojik dayanıklılığını da geliştirdiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra etik zorlukların deneyiminin hemşirelerin mesleki sorumluluklarını ve özverilerini geliştirmelerine yardımcı olduğunu ifade etmiştir.

Hemşirelerin gündelik hayatları ve mesleki rolleri arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak ve söz konusu olan ilişkinin pandemi döneminde nasıl dönüştüğünü gözlemlemek için oluşturulan araştırma soruları çerçevesinde, bu dönem içerisinde oluşan riskler sebebiyle hemşirelerin yaşadıkları sorunlar ile ilgili değerlendirmeleri bağlamında yeni doğan, risk, çalışma ortamı, toplum baskısı, hoşgörüsüzlük, fedakârlık, damgalanma-dışlanma gibi kodlar oluşturulmuştur. İlk olarak hemşirelerin *çalışma ortamı* ile ilgili görüşlerine değinilecektir. Covid-19 ile birlikte hastane içerisinde ve tedavi yöntemlerinde pek çok şeyin değiştiği gözlemlenmiştir. Hemşireler; maske, tulum vb. gibi ekipmanlarla çalışmakta ve hastaların tedavi süreçlerinde farklılaşmalar meydana gelmektedir. Bunun yanı sıra değişen çalışma saatleri ve yeniden işe çağırılma durumları mesleki roller ile gündelik hayattaki çatışmayı tetikleyen en önemli etkenler arasında yer almaktadır.

Bütün arkadaşlarım çok büyük can korkusu ile çalıştılar. Evlatlarından çok uzak kaldılar, üzüldüler. Ansızın plansız şekilde defalarca işe çağrıldılar. Bazen dinlenmeden çağrılmak zorunda kaldılar (Hemşire 18).

Yukarıdaki ifade de belirtildiği üzere ailesinden uzak kalan, kendisine zaman ayıramayan, dinlenemeyen hemşireler, sağlıklı bir iş ve aile yaşamı sürdürmekte oldukça zorlanmışlardır. Dolayısıyla riskli dönemlerdeki koşulların yeniden düzenlemeleri gerektirdiğini söylemek mümkündür.

Herkesin çocuğu vardı ve bazıları ayrı kalmak zorunda kaldı. Ben ayrılmadım risk ve vicdan azabı hep vardı. İlk bir iki ay çok zordu. Tedavi uyguluyorsun, hastaya yaklaşmak istemiyorsun (Hemşire 11).

Mesleki rollerdeki çatışma durumunu ifade eden yukarıdaki hemşirenin açıklamaları dikkate alındığında, riskli zamanlarda çalışmanın pek çok duygu durumu da beraberinde getirdiği görülmektedir. Mesleki rollerini yerine getirmek ile kendini korumak ikiliği arasında kalan hemşireler, çocuklarından ayrı kalmamak ile onlara hastalık bulaştırmama ikiliğini de yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bu durum, suçluluk ve vicdan azabı gibi duyguları da ortaya çıkarmaktadır. Burada değinilmesi gereken bir diğer önemli konu ise *damgalanma-dışlanma* ile ilgilidir. Hemşireler damgalanma-dışlanma durumunu öncelikle kendilerinden daha sonra da yakınlarından görmektedirler. Kendilerini damgalama-dışlama durumu ile kastedilen, olası bir hastalık taşıyıcısı olmaya ilişkin kendilerini insanlardan uzaklaştırmaları, yaşadıkları suçluluk duygusu ve her an taşıdıkları başkalarına bulaştırma korkusudur.

Akraba çevremizde karşılaştım. O dönemde dışlayanlarla şuan da görüşmemeyi tercih ettim (Hemşire 12).

Kapıyı falan kapatıyorlardı. Ama sonradan alıştılar. Herkes kendisini korumaya çalıştı. Karşı komşum mesela. Bazı arkadaşlardan çok duydum. Asansörü falan neden kullanıyorlar diye sormuşlar. Eski oturduğum yerde duyduğumda bunu üzüldüm (Hemşire 19).

Damgalanma ve dışlanma durumunun yanı sıra *toplum baskısı* ve *hoşgörüsüzlüklerle* karşılaştıklarını belirten hemşireler, bu süreçte çok fazla *fedakârlık* yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Neye gittiğimizi bilmediğimiz için o dönemde hastalar çok korkmuşlardı ama ben emziriyorum diye önce bana yer bulamadılar. Çünkü o dönemde gruplandırılmalar vardı. Ben 11 gün evde kaldım ve çok korktum. Ne oluyor ne bitiyor diye korktum. Başladıktan sonra acayip rahatladım. Çünkü zaten yoğun bakımda çalışmıştım. Yoğun bakımda biz bunları görüyorduk yani rahat şartlarda çalıştığımı düşünüyorum. Tek problem toplumun baskısı mı diyeyim artık hoşgörüsüzlüğü mü o vardı (Hemşire 12).

Hemşireler bu süreçte kendi mesleki rollerini gerçekleştirirken hastalara da psikolojik açıdan destek olmuşlardır. Hem çocuk sahibi olan hem de anne adayı olan hemşireler, toplum tarafından baskı ve hoşgörüsüzlükle karşılaşmalarına rağmen, maddi ve manevi açıdan destek görmediklerini de belirtmişlerdir.

Maddi olarak zaten alamıyoruz ama manevi olarak da alamıyoruz. Hemşire öyle çok değer gören bir meslek değil. Hastalarla sürekli biz ilgileniyoruz ama bize istedikleri şekilde cevap verip saygısızca davranabiliyorlar ama doktor geldiğinde böyle el pençe duruyorlar. Ben buna çok sinir oluyorum (Hemşire 15).

Hemşirelik mesleğinin toplum tarafından değer görmediğini ifade eden yukarıdaki görüş incelendiğinde, doktor-hemşire ikiliğinin de vurgulandığı görülmektedir. Bu anlamda söz konusu olan bu ayrım durumunun oluşmaması için hemşirelik mesleğine ilişkin düzenlemelerin yapılmasının gerekliliğini vurgulamak önemlidir. Özellikle özlük haklarına yönelik tanımlamaların yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu süreçte her anlamda ve her alanda fedakârlıkta bulunan hemşireler, kamuoyunda mesleklerine ilişkin yapılan söylemlerden de rahatsız olmuşlardır.

Artık bulunduğumu düşünmüyorum. Ama önceden düşünüyordum. Örneğin çocuklarımın öpmelerinden yaklaşmalarından korkuyordum. Küçük olan öpmek istiyordu. Ama ben maske ile uyudum. Emzirdiğim için uyurken de maske takıyordum. Kalkıp maske takıp emzirmek daha zordu. Bu fedakarlığın

karşılığını tabi ki alamadık. Şu anda komuoyunda bu kadar konuşulup dillendirilmesi kadar çirkin bir şey yok yani. O dönem değil bizi yıpratan şu anki olanlar. Yoksa o dönem seve seve gönüllü olarak içindeydik ama şu an yaşananlar çok çirkin. İçinde yer almak ayrı üzüyor insanı (Hemşire 12).

Hemşirelerin fedakârlık ekseninde değindikleri en önemli konu, çocukları ile ilişkilerine dairdir. Riskli bir ortamda hastalık taşıma olasılığı artan hemşirelerin hem çocuklarına yaklaşımları hem de çocuklarından uzak kalmaları çatışması içerisinde bulundukları gözlemlenmiştir. Bu durumda korku duygularının oldukça yoğun olduğunu belirtmek gerekmektedir. Özellikle *yeni doğan* hemşireliği yapan hemşireler, bu süreçte annenin pozitif olması durumunda anne ile çocuğunun ayrılmasına şahit olmaktadır.

*Yeni doğandaydım korku hastalık yaşam mücadelesi vardı (Hemşire 2).
Bebek, anne ve baba açısından çok zordu. Anne pozitif olunca onları ayırmak zorunda kaldık (Hemşire 20).*

Yeni doğanda çalışan hemşireler anne ve bebek arasındaki ayrılık sürecine şahit oldukları için duygusal kaygıları giderek artmıştır. Bu anlamda hemşirelerin bu dönemde hissettikleri duygularına ve bu duygularının eşlik ettiği ilişkilere değinmek gerekmektedir.

Covid-19 hastalarıyla çalıştıklarından dolayı stresli olduklarını ve bu durumun günlük ve mesleki yaşamlarını olumsuz etkilediğini vurgulayan hemşirelerin görüşleri incelendiğinde, Thrysoee vd. (2021: 196)'nin de belirttiği gibi hemşireler; meslektaşları, aileleri ve arkadaşlarından dışlanma-uzaklaşma, izolasyon ile benlik duygularını ve mesleki özgüvenlerini kaybettikleri görülmüştür.

Hemşirelerin Covid-19 döneminde gündelik ve mesleki hayatlarında en çok hangi duyguları hissettikleri ile ilgili araştırma soruları bağlamında, duygularını anlamlandırmak ve bu duyguların hemşirelerin hayatlarına olan etkisini açıklamak amaçlanmıştır. Bu anlamda hemşireler; kaygı, tedirginlik, yalnızlık, endişe, özlem, korku-aile üyelerine bulaştırma korkusu taşıdıklarını belirtmişlerdir. Hemşirelerin yaşadıkları dezavantajlar *duygusal kaygı* yaşamalarına sebep olmuştur. Covid-19 döneminin risk faktörleri, ayrılık süreci, gündelik hayat ve mesleki rol çatışmasının yanı sıra çalışılan bölümün de duygusal kaygı yaşamalarında etkisi vardır. Yeni doğan, çocuk servisi ve kadın doğum bölümünde çalışan hemşirelerin bu dönemde anne rolleri dolayısıyla kaygı düzeylerinin arttığı gözlemlenmiştir.

Karmaşık duygularım var aslında bebeğimi emziriyordum, 9 aylık bebeğim vardı. Tam o anda raporlar izinler iptal olduğu için işe başlamak zorunda kalmıştım (Hemşire 24).

Kendi çocuklarını bırakarak çalışmak zorunda kalan yeni doğan hemşirelerinin, kendi içlerinde çatışma yaşadıklarını belirtmek mümkündür. Bu anlamda riskli dönemler de dahil olmak üzere normal zamanlarda da anne olan hemşirelerin çalışma hayatlarına ilişkin düzenlemelerde süreklilik önem taşımaktadır.

Gerek çocuklarımız gerek ailelerimiz onlar düşünülmeden sahaya sürüldük. Çocuğumu emziriyordum ve çok büyük travmaydı benim için, ekstra travmaydı. Hiç Covid olmayı düşünmedim hep bulaştırmaktan korktum (Hemşire 12).

Hemşirelerin yaşadıkları kaygı durumunun yanı sıra *tedirginlik* ve/veya *korku* duygularını da beraberinde ifade ettikleri görülmüştür. Çocukları hasta olan ya da devam eden hastalıkları olan hemşirelerin daha çok tedirgin olduğu gözlemlenmiştir.

Çocuklarım açısından tedirgin ve korku yaşadım çünkü ikisinin de astımı var
(Hemşire 23).

Çocukları için taşıdıkları endişe durumunun iş yaşamı içinde geçerli olduğunu belirtmek mümkündür. Covid olma ihtimali üzerine düşündüklerinde hemşirelerin kendileri yerine çalışma arkadaşı bulamayacaklarına ilişkin endişeleri söz konusudur. Bu durum ise hemşire sayısının yeterli olmaması ile ilişkili görünmektedir.

Endişe hep hissettim. Pozitif olursam kızım okula gidemeyecek, eve kapanacağız her şey engellenecek. Ben çalışamayacağım yerime kimse gelmeyecek. Hep endişeler vardı. Bir buçuk yıldan sonra hastalığa bağlı ölüm korkusunu yaşamamaya başladım. Ailem hep yanımdaydı eşim, kızım hep yanımdaydı. Hissetmedim (Hemşire 18).

Ailesinden ayrı kalmak zorunda kalan hemşireler, yaşadıkları ayrılık dolayısıyla “yalnızlık” ve/veya “özlem” duygularını yaşadıklarını belirtmektedirler. Hem hastalık bulaştırmaktan korkan hem de mesleklerine ilişkin taşıdıkları sorumlulukların ağırlığını yalnız bir şekilde atlatmak zorunda kalan hemşireler, sürekli ikilemler içerisinde yaşamak zorunda kalmışlardır.

Çünkü eşim uzakta çalışıyor ve tek başıma bir şeyleri yapıyorum. Kızımı okula götürüp getiriyorum. Çoğu şeyi ben yapıyorum çünkü onun imkânı yok. 2 saat gidiyor 2 saat geliyor. Saatleri uygun değil. Her şey bana bakıyor. Yalnızlık, endişe ve korku illa hepsi oluyor, oldu yani (Hemşire 8).

İlk zamanlar özellikle ailemle görüşemedik. Sonra özleme dayanamadık, buluştuk. Korkudan ayrı kaldık (Hemşire 11).

Hemşirelerin çoğu ayrılık durumuna ve özlem duygusuna daha fazla dayanamadıkları için kendi evlerine geri döndüklerini belirtmişlerdir. Bu durumdaki en önemli etkenler ise çocuklarının bu süreçte psikolojik olarak etkilenmeleri ve sürekli hale gelen hastalıklarının yanı sıra eşlerinde var olan kronik rahatsızlıklardır. Dolayısıyla bu ayrılık sürecinden vazgeçmek zorunda kalan hemşireler hâkim olan korku duygusuna rağmen aile üyelerinin yanlarında olmayı tercih etmişlerdir.

Çocuklarım küçüktü benim uygulamaya çalıştık. Haliyle korkarak öptüm açıkçası. Küçük kızım çok böyle temas severdi ona bile korkarak yaklaştım (Hemşire 9).

Ben çalışırken çok dikkat ettik özellikle kayınvalidem çocuğa bakıyordu. Ben geldiğim gibi gidiyordu. Evde maske ile dolaştığım zamanlar falan çok korku vardı o zamanlar o ilk zamanlar çok dikkat ettik sonra bozuldu tabi hepsi (Hemşire 16).

Çok kötü hissettim. Kızıma benim nefesimi akşam kontrol etmesini söyledim. Televizyonda bir annenin vefat ettiğini görünce korktum (Hemşire 22).

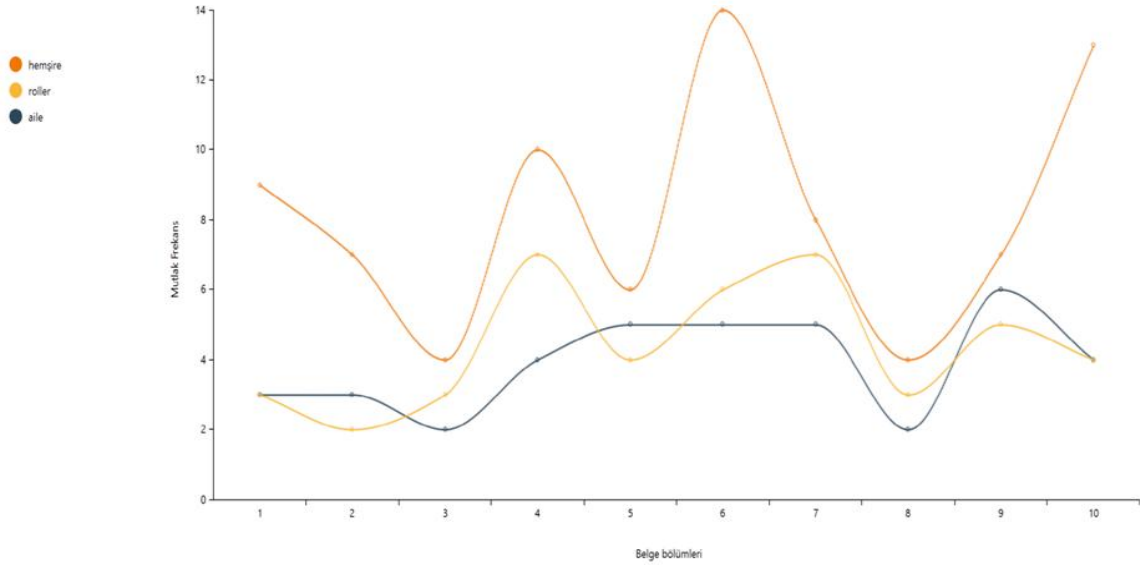
Hemşirelerin bu süreçte yaşadıkları en yoğun duygu korku duygusudur. Bu yüzden hemşirelerin korkuya ilişkin olarak ifade ettikleri aile üyelerine hastalık bulaştırma korkusuna dair görüşleri incelendiğinde hem anne hem eş olan bireyler, kronik hastalığı olan aile üyelerine, eşlerine ve çocuklarına ilişkin korku duygusu yaşadıklarını belirtmişlerdir. Söz konusu olan bu korku duygusuna ise suçluluk, vicdan azabı, dışlanma, damgalanma vb. gibi pek çok duygu ve durumun eşlik ettiği gözlemlenmiştir.

Şekil 5: Hemşirelerin Hem Eş Hem de Anne Olarak Görüşlerine İlişkin Kelime Bulutu

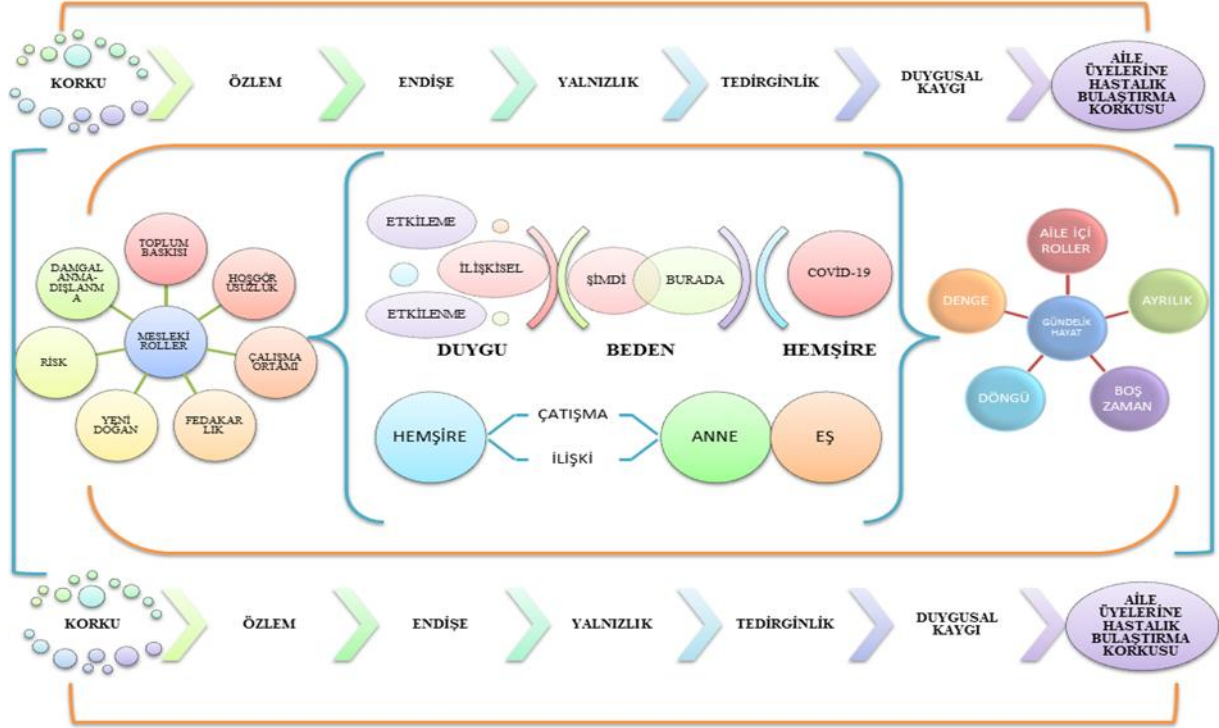

Kelime bulutunda koyu ve daha büyük olarak ifade edilen kavramlar hemşirelerin en çok ifade ettikleri ya da tekrar ettikleri kavramlardır. Dolayısıyla kelime bulutu ile *hemşire*, *roller*, *aile*, *kaygı*, *bulaştırma*, *korku* vb. gibi kavramların ön plana çıktığı görülmüştür. Söz konusu olan kavramlar, aile içerisindeki roller ile mesleki roller arasındaki çatışma durumunu ve aynı zamanda bu çatışma durumunun duygularla ilişkisini yansıtmaktadır. Bu durumun daha iyi ifade edilebilmesi için aşağıda hemşirelerin tanımlamalarına ilişkin kelime frekansı oluşturulmuştur.

Grafik 1: En Çok Kullanılan Kelime Frekansı

Kelime frekansında turuncu renk *hemşire*, sarı renk *roller* ve mavi renk *aile* kavramlarını temsil etmektedir. Dolayısıyla en çok tekrar edilen kelimelerin ise *hemşire*, *roller* ve *aile* kavramları olduğu görülmektedir. Bu anlamda bireylerin hem aile hem de mesleki rollerini gerçekleştirirken bir çatışma durumunda olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 6: Hemşirelerin Gündelik ve Mesleki Yaşantılarına İlişkin Bağlamsal Çatışma

Hemşirelerin Covid-19 dönemindeki görüşleri ve deneyimleri ekseninde oluşturulan bu model; eleştirel realizmin hem abdüksiyon-tikeldengelim hem de retrodüksiyon-geriçıkırım aşamasını dikkate alarak oluşturulmuştur. Model; hemşirelerin yaşadıkları anne ve eş rolleri arasındaki çatışma ya da ilişki durumunun beden ve duygular üzerindeki yansımaları göstermektedir. Bu anlamda bedenin şimdi ve buradılığı duygulanım sürecinin *etkileme* ve *etkilenme* ile ilişkiselliği vurgulanmaktadır. Massumi (2019: 161)'in de belirttiği üzere duygu; doğrudan ilişkisel bir kavram olarak etkilemeyi ve etkilenmeyi aynı olayın iki yüzü gibi düşünmenin gerekliliğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu model; bireylerin «anne», «eş» ve «hemşire» olmak ile ilgili öznel değerlendirmelerine ilişkin söylem evrenlerinin yanı sıra söz konusu olan bu öznel değerlendirmelerinin ilişkili olduğu bağlamsal temaları da göstermektedir. Bu bağlamsal temalar, bireylerin hissettikleri duygular ile mesleki rolleri ve gündelik hayat arasındaki çatışma ya da ilişki durumunu açıklamak için önem taşımaktadır. Çünkü hemşirelerin karşılaştıkları riskler ve bu anlamda oluşan duygusal faktörler, mesleki sorumlulukları ve aile içindeki rollerine ilişkin çok fazla sorun alanını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla hemşirelerin yaşadıkları dezavantajların giderilmesi için mikrodaki bağlamsal dezavantajları dikkate alabilecek makro ölçekteki esnek sosyal politikaların gündeme getirilmesinin gerektiği düşünülmektedir. Sosyo-kültürel, ekonomik ve politik yapı ve mekanizmaların gözden geçirilmesi noktasında, hemşirelerin sağlık personeli olarak üstlenmeleri gerektiği düşünülen sorumlulukların yanı sıra, aile içi sorumluluklarını da meşrulaştıran ve destekleyen eğitim, kültür, sosyal-psikolojik destekler, özlük hakları ve meslek etiği vb. gibi düzenlemelerin hem olağan hem de olağanüstü zamanlar düşünülerek yeniden yapılandırılması gerektiği düşünülmektedir.

SONUÇ

Çalışma; anne, eş ve hemşire olan bireylerin Covid-19 dönemi gibi olağanüstü ve riskli dönemlerde çalışma koşullarına ilişkin yaşadıkları dezavantajlar ve eşitsizlik biçimlerinin meydana getirdiği duygusal kaygıları ele almıştır. Bu anlamda kadın sağlık personeli olarak hemşirelerin mesleki

sorumluluklarının eş ve anne rolleri ile ilişkisi; sosyo-kültürel, ekonomik ve politik eşitsizlikler ve dezavantajlar ekseninde incelenmiştir. Hemşirelerin mesleki rolleri ile aile içerisindeki rolleri arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için öncelikle gündelik hayat ve çalışma ortamı arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu eksenle bireylerin Covid-19 döneminde yaşadıkları stres faktörlerinin ve duygusal kaygılarının etkisini açıklamak için duygu ve beden etkileşimi ele alınmıştır. Bu etkileşimin toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkileri gözlemlemek için kadın emeği ve toplumsal cinsiyet rolleri eşitsizliği üzerinde durulmuştur.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular göz önünde bulundurulduğunda, hemşirelerin çalıştıkları bölümlerin farklılık gösterdiği görülmektedir. Ancak yeni doğan (5 kişi), kadın doğum (2 kişi), çocuk servisi (3 kişi) bölümünde çalışan hemşirelerin daha yoğun olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü hemşirelerin çalıştıkları bölüm içerisinde karşılaştıkları zorluklar kendileri için duygusal kaygı oluşumunda oldukça etkilidir. Söz konusu olan dönem içerisinde hamile olan (2 kişi) ya da yeni doğum yapmış ve emzirme döneminde olan (4 kişi) hemşireler vardır. *Anne* pozitif olduğunda *anne* ile *bebeği* ayırmak zorunda kaldıklarını belirten hemşireler, bu durumun her ikisi içinde oldukça zor bir psikolojik süreç olduğunu ifade etmişlerdir. Tüm bu deneyimler ve gözlemler içerisinde hemşireler aynı zamanda ya anne adayı ya da anne olarak kendilerinin de aynı durumu yaşama kaygısını taşıdıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum da hemşirelere yönelik hem olağan hem de olağanüstü dönemler düşünülerek hastane içerisinde her bölüm için psikolog görevlendirmesinin ve mesleki rehabilitasyon süreçlerinin daha nitelikli yapılandırılmasını gerektirmektedir. Riskli zamanlarda ve riskli dönemlerde (hemşirelerin hamilelik süreci gibi dönemler) çalışanlar için özel eğitimlerin düzenlenmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir. Burada dikkate alınması gereken bir diğer önemli husus ise her iki eşin de sağlık çalışanı olma durumudur. Özellikle hemşirelere daha çok ihtiyaç duyulan olağanüstü dönemlerdeki iş yükündeki artış sebebiyle hemşirelerin aile içerisindeki rutinlerinin ve rollerinin de yeniden düzenlenmesi ihtiyacı gündeme gelebilmektedir. Rutin ve rollerin yeniden düzenlenmesi süreci zorunlulukla ortaya çıkan toplumsal cinsiyet rolleri eşitliğini kaçınılmaz kılan bir gereklilik olmaktan çok kadının *zaman yoksulluğunu* vurgulayan bir çerçevede anlam kazanmaktadır. Bu da göstermektedir ki toplumsal cinsiyet rolleri eşitliği yönündeki talepler, özellikle de ev içi rollerde hayatın zorlu koşulları ile karşılaşıldığında, kendiliğinden gerçekleşebilme potansiyelini taşıyabilmektedir. Bu da pek çok rol paylaşımındaki toplumsal cinsiyet rollerine dayalı eşitsizliğin *kültürel keyfiyet* boyutuna işaret etmektedir. Bunun yanı sıra burada değinilmesi gereken diğer husus ise ataerkil görüşlerin baskınlığı nedeniyle anne ve eş olan hemşirelerin ev içerisinde rollerde daha çok etkin olması durumudur. Dolayısıyla sağlık sistemi ve sağlık politikalarındaki düzenlemelerin yanı sıra aile içerisindeki rollerin eşit paylaşımı konusunda bireylerin sürekli bilgilendirilmesi gerekmektedir. Süreç içerisinde halkın bilgilendirilmesi de önemlidir. Çünkü hem aile içerisindeki rolleri için hem de mesleki rollerini gerçekleştirirken damgalanma ve dışlanma durumu ile karşılaşan hemşireler, toplum baskısı ve hoşgörüsüzlük ile de karşılaşmışlardır. Bu durumun en önemli sebebi ise hemşireliğin bir meslek olarak değer görmemesi ile doktor-hemşire ikiliği ekseninde oluşan eşitsizlik biçimleridir. Dolayısıyla bu anlamda yapılması gereken en temel şey hemşirelerin özlük haklarının onların talepleri doğrultusunda yeniden düzenlenmesidir. Böylece görev tanımlamalarındaki sınırların belirlenmesi ile doktor-hemşire arasındaki eşitsizlik biçimlerinin azalması da mümkün olabilecektir. Çünkü söz konusu olan ikiliğe ilişkin meydana gelen eşitsizlik biçimleri hem olağan hem de olağanüstü dönemlerde var olmakta ve hemşirelerin psikolojik sağlığını olumsuz etkileyen en önemli etkenler arasında yer almaktadır. Sürekli karşılaşılan riskler sebebiyle ruh sağlığını sürdürme konusunda zorluk yaşayan hemşireler, kendini korumak ve mesleki rolünü (hastaya yaklaşma vb.) gerçekleştirme arasındaki çatışma durumunun yanı sıra gündelik ve aile yaşamı ile mesleki roller arasındaki çatışmayı da yaşamak

zorunda kalmışlardır. Pandemi döneminde hastaneden eve gelen hemşirelerin rutinlerindeki farklılaşma, eve giriş süresini ve evdeki zamanı azaltmıştır. Aynı zamanda hastanedeki rutinleri (maske, eldiven vb.) evde de sağlamaya çalışma çabası, çocuklarla olan ilişkilerini de yeniden düzenlemeyi (temas kurmamaya çalışma, eşyalarına dokunmalarını engelleme vb.) gerektirmiştir. Yaşı küçük olan çocukların ise söz konusu süreci anlamlandırmaları mümkün olmadığı için sosyal mesafeyi uygulama süreci zorlaşmıştır. Bunun yanı sıra bazı hemşireler eve gidemediklerini, ayrı kaldıklarını çocuklarındaki psikolojik rahatsızlıklardan dolayı bir süre sonra bu süreci devam ettiremediklerini ifade etmişlerdir. Bu dönem içerisinde hastane ortamındaki çalışma yoğunluğundan ve hemşire eksikliğinden dolayı bazı hemşireler nöbet sonrası eve gittikten sonra ansızın yeniden çağırılma durumları ile karşı karşıya gelmişlerdir. Hastalığın ilk çıktığı zamanlarında ayarlanan yerlerin (otel vb.) anne-çocuk ilişkisinin dikkate alınarak yapılandırılması önem taşımaktadır. Burada çocuk gelişiminin dikkate alınmasının yanı sıra aile danışmanlığı gibi süreçlerin yaygınlaştırılması ve her aile için psikolog atamasının yapılması söz konusu olan sürecin daha kolay geçmesi için alınması önemli tedbirler arasındadır. Sağlık politikalarının bir gerekliliği olarak olağan ve olağanüstü zamanlardaki (pandemi, savaş, afet vb.) olası hemşire ihtiyacının hesaplanabilirliği de önem taşıyor görünmektedir.

Çalışma içerisinde mülakatlara bağlı olarak geliştirilen *Hemşirelerin Gündelik ve Mesleki Yaşantılarına İlişkin Bağlamsal Çatışma* adlı model; Covid-19 dönemi içerisinde anne ve eş olan hemşirelerin dönemin riskli koşulları sebebiyle yaşadıkları dezavantajları ve bu dezavantajlar dolayısıyla karşı karşıya kaldıkları duygulanım süreçlerini göstermektedir. Model; hemşirelerin gerek gündelik yaşamlarında gerekse de mesleki sorumluluklarını gerçekleştirme aşamasında, pek çok çatışma durumu ile baş etmek zorunda kaldıkları vurgulanmıştır. Söz konusu olan bu çatışma durumunun ise hemşireleri hem duygusal hem de bedensel anlamda etkilediği görülmüştür. Bu yüzden model bağlamında, sağlık sistemi içerisinde ve sağlık politikaları kapsamında anne, eş ve hemşire olan bireylerin gündelik ve mesleki yaşamlarındaki çatışma durumu dikkate alınarak olağan ve olağan üstü dönemler dikkate alınarak düzenlemelerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Söz konusu düzenlemelere ilişkin olarak saha verilerinden geliştirilen bu model; bireylerin duygusal ve bedensel süreçlerinin dikkate alınarak yapılması ve çalışma ortamının hemşirelerin sosyo-kültürel, ekonomik ve politik alanlardaki düzenlemeler ile psiko-sosyal olarak da desteklenmeleri gerekliliğine işaret etmektedir.

Hemşirelerin görüşleri çerçevesinde gerçekleştirilmesi mümkün düzenlemelere ilişkin önerilere değinmek gerekirse; ilk olarak hemşirelere yönelik hem olağan hem de olağanüstü dönemler dikkate alınarak hastane içerisinde her bölüm için –duygusal sağlığı korumak amacıyla- psikolog görevlendirilmesinin önem taşıdığı düşünülmektedir. Riskli zamanlarda ve riskli dönemlerde (hamilelik süreci gibi) çalışanlar için özel eğitimlerin (doğuma hazırlık, doğum farkındalığı, duygu düzenleme, doğum korkusu vb.) düzenlenmesi ihtiyacı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra izolasyon süreci ile ilgili sürekli bilgilendirme yapılmasına katkıda bulunacak iletişim ağlarının oluşturulması gerekmektedir. Mesleki-teknik olmaktan çok kültürel değer yargıları ile şekillenen hemşireliğe yönelik eşitsizlik biçimlerinin farkındalıkla düzenlenmesi, engellenmesi ve hemşirelerin özlük haklarının onların talepleri doğrultusunda sağlık politikalarının bir parçası haline gelmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu anlamda hemşireliğin bir meslek olarak saygınlığının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması gerekmektedir. Nöbet ve mesai sistemlerinin düzenlenmesi ve yeterli hemşire istihdamının nitelikli bir şekilde sağlanması gereği dikkat çekmektedir. Tayin ve izin haklarının da özlük hakları çerçevesinde düzenlenmesinin önem taşıdığı düşünülmektedir. Hemşirelik mesleği ve hemşirelik disiplininin mesleki özerklik kazanması önemli görünmektedir. Kadın sağlık personellerine ilişkin çalışma ortamlarının düzenlenmesine ilişkin çalışmaların yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Söz konusu olan

öneriler bireysel özgürlüğün, yaşam kalitesinin ve mutluluğun sağlık politikalarının makro ölçüde düzenlemeleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu anlamda sağlık politikaları kapsamında her birey için yapabilirlikler yaratmak aslında bireysel özgürlükleri makro düzenlemelerle ilişkili olarak ele almayı ve sağlık konusundaki yapabilirlikleri arttırmayı içermektedir.

KAYNAKÇA

Acar & Savran, G. (2012). Politik bir kavram olarak “ev emeği”. *III. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi: Kadını Görmeyen Aile ve Sağlık Politikaları*. 74-77.

Acar & Savran, G. (2013). *Beden, emek, tarih: Diyalektik bir feminizm için*. Kanaat Yayınlar. İstanbul.

Ahmed, S. (2019). *Duyguların kültürel politikası*. (Çev.). Sultan Komut. Sel Yayınları. İstanbul.

Alsancak, A. C. (2018). Depresyonun duygu düzenleme süreçlerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*. 184-192. Doi: 10.5505/kpd.2018.24855

Ardahan, M. (2006). Sosyal destek ve hemşirelik. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*. 9(2). 68-75.

Bauman, Z. (2020). *Akışkan korku*” (Çev.). Cumhur Atay. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.

Bakewell, S. (2017). *Varoluşçular kahvesi: Özgürlük, varoluş ve kayısı kokteylleri*. (Çev.). Emre Gözgülü. Bkz. Yayıncılık- Domingo. İstanbul.

Başaran, F. & Köşgeroğlu, N. (2020). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hemşirelik mesleğine yansımaları. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*. 9(3). 293-299.

Baykara G. Z. & Şahinoğlu, S. (2013). Hemşirelikte mesleki özerklik kavramının incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*. 16(3). 176-181.

Boddice, R. (2023). *Duygular tarihi*. (Çev.). Asena Pala. Fol Yayıncılık. Ankara.

Bourdieu, P. (2014). *Eril tahakküm*. (Çev.). Bediz Yılmaz. Bağlam Yayınları. İstanbul.

Bourdieu, P. (2019). *Akademik aklın eleştirisi: Pascalca düşünme çabaları*. (Çev.). P. Burcu Yalım. Metis Yayınları. İstanbul.

Chodorow, N. J. (2019). *Duyguların gücü: Psikanalizde, cinsiyette ve kültürde kişisel anlam*. (Çev.). Jale Özata Dirlikyapan. Metis Yayınları. İstanbul.

Çam, M.O. & Dokumacı, H. (2022). Covid-19’lu hastalara bakım veren sağlık çalışanlarının psiko-sosyal problemleri: Hemşirelik Bakış Açısı. *Akdeniz Hemşirelik Dergisi*. 1(1). 36-47.

Çınar, H. G., Korkmaz, A. Ç. & Yılmaz, D. (2016). Hemşirelerde mobbing. *Journal of Human Rhythm*, 2(2). 89-93.

Danermark, B., Ekström, M., Jakobsen, L. & Karlsson, J. Ch. (2018). *Toplumu açıklamak: Sosyal bilimlerde eleştirel realizm*. (Çev.). Ümit Tatlıcan Phoenix Yayıncılık. Ankara.

Demir, A. E. & Yücedağ, İ. (2022). Hekim-Hemşire ilişkisinin Bourdieu’cu incelemesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(3). 150-163. <https://doi.org/10.56671/hafizadergisi.1206755>

Duman, Ö. Y. (2010). Histeriden somatizasyona: Cinsiyetçi ortam ve ruh sağlığımız. *II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi*. 47-50.

- Etiler, N. (2017). Kesişmeyen kümeler: Kadın emeği ve ücret. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. 17(66). 19-27.
- Foucault, M. (2013). Güvenlik, toprak, nüfus. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Gardiner, M. (2016). Gündelik hayat eleştirileri. (Çev.). Deniz Özçetin, Babacan Taşdemir, Burak Özçetin. Heretik Yayınları. Ankara.
- Gedük & Aydemir, E. (2018). Hemşirelik mesleğinin gelişen rolleri. 5(2). 253-258. <https://doi.org/10.17681/hsp.358458>
- Günay, V. D. (2020). Kaygıya göstergebilimsel bir yaklaşım ya da göstergebilime kaygılı bir yaklaşım. *Düşünbil Dergisi*. 17-22.
- Işık, E. (2004). Gen politiktir: Sağlık ve sosyoloji. Bağlam Yayınları. İstanbul.
- Iheduru & Anderson K. (2021). Reflections on the lived experience of working with limited personal protective equipment during the Covid-19 crisis. *Nurs Inq.* 1-15. <https://doi.org/10.1111/nin.12382>
- Jia, Y., Chen, O., Xiao, Z., Xiao, J., Bian, J. & Jia, H. (2021). Nurses' ethical challenges caring for people with COVID-19: A qualitative study. 28 (1). 33-45.
- Kierkegaard, S. (2018). Kaygı kavramı. (Çev.). Türker Arman Er. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Kolk, B.A.V. (2022). Beden kayıt tutar: Travmanın iyileşmesinde beyin, zihin ve beden. (Çev.). Nurdan Cihanşimül Moral. Nobel Yaşam. Ankara.
- Leledakis, K. (2000). Toplum ve bilinçdışı: Toplumsal teori ve toplumsalın bilinçdışı boyutu. (Çev.). Abdullah Yılmaz. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Lefebvre, H. (2013). Gündelik hayatın eleştirisi II: Gündelik hayat sosyolojisinin temelleri (Çev.). Işık Ergüden. Sel Yayıncılık. İstanbul.
- Lupton, D. (2022). Covid societies theorising the coronavirus crisis. Routledge Taylor-Francis Group London and Newyork
- Lupton, D. (2002). Duygusal yaşantı: Sosyo-Kültürel bir inceleme. (Çev.). Mustafa Cemal. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Marmot, M., Siegrist, J. & Theorell, T. (2009). Sağlık ve iş yerindeki psiko-sosyal Ortam. 119-154. Edit. Marmot, Michael-Wilkinson G., Richard. *Sağlığın Sosyal Belirleyicileri*. (Çev.). İlker Kayı-Yeşim Yasin İnsev Yayınları. İstanbul.
- Massumi, B. (2019). Duygu politikası. (Çev.). Hakan Erdoğan. Otonom Yayıncılık. İstanbul.
- Özlu, B. (2023). Çoklu Dezavantajlılık Bağlamında Covid-19 Salgınının Kadın Emeği Üzerindeki Sosyo-Psikolojik Etkileri. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*. 6(1). 304-330 <https://doi.org/10.33708/ktc.1225130>
- Salecl, R. (2014). Kaygı üzerine. (Çev.). Barış Engin Aksoy. Metis Yayınları. İstanbul.
- Schutz, A. (2020). Fenomenoloji ve toplumsal ilişkiler. (Çev.). Adnan Akar-Seyda Kesikoğlu. Heretik Yayınları. Ankara.
- Slattey, M. (2008). Sosyolojide temel fikirler. Sentez Yayıncılık. Bursa.

- Spinoza (2021). *Ethica*. (Çev.). Çiğdem Dünüşken. Alfa Yayınları. İstanbul.
- Svendsen, L. Fr. H. (2017). *Korkunun felsefesi*. (Çev.). Murat Erşen. Redingot Kitap Yayıncılık. İstanbul.
- Taylan, S., Alan, S. & Kadioğlu, S. (2012). Hemşirelik rolleri ve özerklik. *Hemşirelikte Araştırma ve Geliştirme Dergisi*. 14(3). 66-74.
- Thrysoee, L., Dyrehave, C., Christensen, H. M., Jensen, N. B. & Nielsen, D. S. (2021). Hospital nurses' experiences of and perspectives on the impact Covid-19 had on their professional and everyday life a qualitative interview study. *Nursing Open*. 189- 198. <https://doi.org/10.1002/nop2.1053>.
- Timurturkan, M. (2020). Salgın ve metaforlarının ürettiği beden politikaları ve yeni toplumsallıklar. 135-154. Demez, G.-Timurturkan, M.- Ertan, C. *Bedenin Sosyolojisi: Gündelik Hayatın Cisimleşme Deneyimleri, Tıbbileştirme ve Dijital Gözetim*. Bağlam Yayınları. İstanbul.
- Turner, B. S. (2017). *Tıbbi güç ve toplumsal bilgi*. (Çev.). Ümit Tatlıcan. Sentez Yayıncılık. Bursa.
- Türedi, G., Erdoğan, T. & Aba, G. (2019). Son dönem sağlık politikalarının hemşirelik mesleği üzerine etkisi. *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri ve Araştırma Dergisi*. 1(2). 130-142.
- User, İ. (2020). Duyguların tıbbileştirilmesi. 74-103. Demez, G.-Timurturkan, M.- Ertan, C. *Bedenin Sosyolojisi: Gündelik Hayatın Cisimleşme Deneyimleri, Tıbbileştirme ve Dijital Gözetim*. Bağlam Yayınları. İstanbul.
- Yaman, Y. A. (2020). Özgürlüğün olanağı olarak kaygı. *Düşünbil Dergisi*. 6-11.
- Yıldırım, O. (2020). Duygu odaklı terapinin gestalt terapi ve varoluşçu terapi ile karşılaştırmalı analizi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 11(1). 253-262. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.730532>
- Yıldırım, K. & Tabak, H. (2019). Öğretmen adaylarının duygu durumlarının farklı sınıflamalara göre incelenmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 19(4). 1441-1457. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2019.-473905>
- Zencir, G & Zencir, M (2011). Ataerkil otoriter anlayışın hemşirelik mesleğine etkisi. *Sağlıkta Kadın Emeği Sempozyumu*. 25-53.

Araştırma Makalesi/Research Article

**YÖK-TEZ VERİ TABANINDA YER ALAN GÜVENLİK
PERFORMANSI KONULU TEZLERİN ANALİZİ: META BİR
DEĞERLENDİRME¹**

**Müjde AKSOY²
Beyza BERTAN³
Erhan KARA⁴**

Geliş Tarihi: 12/05/2025
Kabul Tarihi: 24/06/2025

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye’de güvenlik performansı literatürünün gelişim dinamiklerini ortaya koymak amacıyla Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez veri tabanında indekslenen lisansüstü tezlerin sistematik literatür taraması ve meta değerlendirmesini gerçekleştirmektedir. Çalışma; literatürdeki gelişim dinamiklerini ortaya çıkarmak, tezlerdeki metodolojik çeşitlilik, tematik dağılım ve sektörel odakları kritik değerlendirmeye tabi tutmak, uluslararası standartlarla karşılaştırarak boşlukları ve zayıf yönleri belirlemekle birlikte gelecek araştırmalar için yol haritası oluşturmayı amaçlamaktadır. Araştırma, YÖK tez veri tabanı kapsamında güvenlik performansı konusunda yapılmış ilk sistematik değerlendirme olması açısından önem taşımaktadır.

Araştırma kapsamında, 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle (2012) sonrası dönemde hızla üretilen akademik çıktılar, metodolojik çeşitlilik (nicel/nitel/karma yöntemler), kuramsal çerçeveler, yazıldığı yıllar ve uygulama noktaları açısından kritik bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Güvenlik performansını konu edinen tezlerin meta değerlendirmesi için betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmış, tezler sistematik bir şekilde sınıflandırılmış ve yorumlanmış, ana temalar ve kalıplar ortaya çıkarılmıştır.

Analiz bulguları, güvenlik performansı ile ilişkili tezlerin tematik dağılımında güvenlik kültürü (30%) ve güvenlik iklimi (%30) ile doğrudan sistemlerin güvenliği (%20) gibi konuların öne çıktığını göstermiştir. Metodoloji bağlamında ise çalışmaların %95’inin nicel araştırma desenlerini benimsediği, karma yöntem kullanım oranının yalnızca %5 ile sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Nitel araştırma yaklaşımı ise tek başına hiçbir tezde tercih edilmemiştir. Sektörel dağılıma yönelik bulgularda ise imalat, ulaşım, telekomünikasyon, maden, inşaat, sağlık ve enerji sektörlerinde güvenlik performansına ilişkin çalışmaların yoğunluğu dikkat çekmektedir. Ancak uluslararası literatürle karşılaştırıldığında, tez çalışmalarının sektörel detaylarda bazı tematik ve metodolojik eksiklikler içerdiği görülmektedir. Teknolojik yeniliklerin sınırlı bir şekilde ele alınması, kültürel bağlamın yeterince irdelenmemesi ve uluslararası karşılaştırmalara yeterince yer verilmemesi gibi zayıf yönler, bu çalışmaların geliştirilmesi gereken noktalarını işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, Güvenlik Performansı, Sistematik Literatür Analizi, YÖK-Tez Veri Tabanı, Güvenlik Kültürü ve İklimi

¹ Erhan Kara’nın “Güvenlik performansı konusunda YÖK Tez’de yer alan lisansüstü tezlerin içerik analizi” başlıklı yüksek lisans projesinden türetilmiştir.

² Doç. Dr., Bandırma Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, maksoy@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2995-0371

³ Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, btin@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8752-0524

⁴ Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, erhankara.el@gmail.com, ORCID: 0009-0001-4612-4338

Atıf: Aksoy, M., Bertan, B. ve Kara, E. (2025). Yök-Tez Veri Tabanında Yer Alan Güvenlik Performansı Konulu Tezlerin Analizi: Meta Bir Değerlendirme *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 27-42.

Analysis of Theses on Safety Performance in the YOK-Thesis Database: A Meta-Evaluation

ABSTRACT

This study aims to reveal the development dynamics of the security performance literature in Turkey by conducting a systematic literature review and meta-evaluation of postgraduate theses indexed in the Higher Education Council (YOK) Thesis Database. The study aims to reveal the development dynamics in the literature, critically evaluate methodological diversity, thematic distribution, and sectoral focuses; identify gaps and weaknesses by comparing them with international standards; and establish a roadmap for future research. The research is significant as it is the first systematic evaluation of security performance within the scope of the YOK thesis database.

Within the scope of the research, academic outputs produced rapidly after the enactment of the Occupational Health and Safety (OHS) Law No. 6331 (2012) were critically evaluated in terms of methodological diversity (quantitative/qualitative/mixed methods), theoretical frameworks, years of publication, and application points. A descriptive content analysis method was used for the meta-evaluation of theses focusing on safety performance. The theses were systematically classified and interpreted, and main themes and patterns were identified.

The analysis findings showed that topics such as security culture (30%), security climate (30%), and the security of systems themselves (20%) were prominent in the thematic distribution of theses related to security performance. In terms of methodology, it was found that 95% of the studies adopted quantitative research designs, while the use of mixed methods was limited to only 5%. The qualitative research approach was not preferred in any of the theses. Findings related to sectoral distribution reveal that studies on security performance are concentrated in the manufacturing, transportation, telecommunications, mining, construction, health, and energy sectors. However, when compared to the international literature, the thesis studies are found to contain some thematic and methodological shortcomings in terms of sectoral details. Weaknesses such as the limited consideration of technological innovations, insufficient examination of the cultural context, and insufficient international comparisons indicate areas for improvement in these studies.

Keywords: Law No. 6331 on Occupational Health and Safety, Safety Performance, Systematic Literature Review, YOK-Thesis Database, Safety Culture and Climate

GİRİŞ

İş sağlığı ve güvenliği (İSG), çalışanların sağlığını korumak ve işyeri ortamında meydana gelebilecek kazaları veya meslek hastalıklarını önlemek amacıyla geliştirilen çok boyutlu bir bilim alanıdır (Heinrich, 1931; ILO, 2020). Bu bilim alanında, güvenlik performansı kavramı; kurumların, organizasyonel birimlerin veya endüstriyel tesislerin ne derece güvenli bir çalışma ortamı sağladığına ve ortaya çıkan riskleri hangi etkinlikte yönettiğine dair kapsamlı bir ölçüt sunmaktadır. Güvenlik performansı kazaların ya da meslek hastalıklarının önlenmesi ve azaltılmasının yanı sıra süreç güvenliği, ergonomik düzenlemeler, kimyasal ve biyolojik risklerin kontrolü, güvenlik kültürü, eğitim faaliyetleri ve teknolojik yeniliklerin uygulanması gibi pek çok bileşeni içermektedir.

Türkiye’de 6331 Sayılı İSG Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle (ÇSGB, 2012), özellikle son on yılda iş güvenliği alanındaki farkındalık ve mevzuat uygulamaları belirgin biçimde artmıştır. Buna paralel olarak, üniversitelerde ve araştırma kurumlarında güvenlik performansının farklı yönlerine odaklanan lisansüstü tezlerin sayısında da hızlı bir artış gözlenmiştir. Ancak, bu tez çalışmalarının hangi konulara ve metodolojilere odaklandığı, hangi teorik çerçevelerden yararlandığı ve elde edilen bulguların uygulamalara nasıl yansıdığına dair bütüncül bir değerlendirme nispeten sınırlı kalmıştır. Bu noktada, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez veri tabanında yer alan lisansüstü tezlerin sistematik bir betimsel içerik analizi, Türkiye’de güvenlik performansına yönelik akademik yaklaşımın genel hatlarını ortaya koymak açısından kritik önem taşımaktadır. Güvenlik performansı konusunu ele alan tezlerin başlıkları, özetleri, yöntem bölümleri, bulguları ve tartışma kısımları taranarak; araştırma temaları, kullanılan kuramsal modeller ve metodolojik yaklaşımlardan faydalanılacaktır. Bu yaklaşım, lisansüstü tezlerin bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesine, akademik eğilimlerin zaman içindeki değişiminin takip edilmesine ve farklı disiplinlerden gelen yaklaşımların hangi ölçekte benimsendiğinin görülmesine olanak sağlayacaktır.

Bu bağlamda araştırma, güvenlik performansı konusuna odaklanan lisansüstü çalışmaların analizini gerçekleştirerek temelde şu soruları yanıtlamayı hedeflemektedir:

1. Güvenlik performansı konusunda YÖK-Tez veri tabanında yer alan lisansüstü tezlerin ana temaları ve odak noktaları nelerdir?
2. Bu tezlerde kullanılan metodolojik yaklaşımlar (örneğin nicel, nitel, karma yöntem) ve teorik çerçeveler hangi açılardan farklılaşmaktadır?
3. Türkiye’de güvenlik performansı üzerine yapılan lisansüstü çalışmaların güçlü ve zayıf yönleri, araştırma boşlukları ve uygulamalara etkisi nasıldır?

Bu soruların yanıtlanması hem akademik literatürü zenginleştirecek hem de saha uygulamalarında güvenlik performansının iyileştirilmesine yönelik yol gösterici sonuçlar sunacaktır. Ayrıca, disiplinler arası yaklaşımların hangi alanlarda yoğunlaştığı veya hangi alanlarla yeterince etkileşime geçilmediği de ortaya konarak, gelecekteki potansiyel araştırma yönelimleri belirlenebilecektir. Çalışmanın, Türkiye’deki güvenlik performansı araştırmalarının mevcut durumunun haritalandırılması, güçlü/zayıf yönlerinin teşhis edilmesi ve gelecekteki çalışmalar için stratejik önceliklerin belirlenmesi açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. KAVRAMSAL YAKLAŞIM

Güvenlik performansı, bir kurum veya organizasyonun güvenlik amaçlarına ulaşma derecesini ifade eden ölçülebilir bir kavramdır. Güvenlik performansının temel bileşenleri güvenlik katılımı ve güvenlik uyumu olarak aktarılmaktadır. Güvenlik performansı bu çerçevede değerlendirildiğinde

temelinde güvenlik davranışını barındırmaktadır (Sakallı, 2023). Son yıllarda güvenlik davranışı üzerine yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Güvenlik davranışı, işletmelerde güvenlik politikalarını teşvik etmek ve bunlara uyumu artırmak için bireylerin eylemlerini ifade etmektedir (Burke vd., 2002). İş sağlığı ve güvenliği (İSG) kapsamında ele alındığında ise, iş kazalarının minimum seviyeye indirgenmesi ve buna bağlı olarak çalışanların güvenliğinin sağlanması olarak tanımlanmaktadır (Smith ve Jones, 2011). Kazanın meydana gelebilmesi için belirleyici etmenlerden birisi güvenli olmayan davranıştır (Reason, 1995). Çalışanların algıladığı güvenlik kültürü ve iş kazaları arasındaki ilişkiyi açıklamak için bir dizi psikolojik mekanizma önerilmiştir (Sakallı, 2023). Bu mekanizmaların çoğunda örtük olan bir kültür-iklim-davranış-kaza modeli vardır, kısacası bireylerin güvenlik iklimini algılarının davranışlarını (performanslarını) nasıl etkilediğidir (Clarke, 2010; Neal ve Griffin, 2006; Neal vd., 2000). İSG alanındaki çalışmalar, yalnızca kazaların önlenmesi ve mevzuat uyumuna odaklanmakla kalmayıp; örgütlerin güvenlik odaklı yönetim politikaları, örgüt kültürü ve çalışanların davranışları gibi çok kademeli unsurları bir bütün olarak değerlendirmektedir (Manuele, 2014; ILO, 2021). Bu çerçeveden bakıldığında, güvenlik performansı kavramı, örgüt içinde iş kazası ve meslek hastalığı risklerinin ne ölçüde etkili yönetildiğini, önleyici faaliyetlerin ne ölçüde uygulamaya konulduğunu ve çalışanların güvenli davranış alışkanlıklarını hangi seviyede benimsediğini gösteren temel bir ölçüt niteliğindedir (Reason, 1997; Dursun, 2011). Aynı zamanda bir işletmenin mevcut İSG uygulamalarını ne seviyede sürdürülebilir biçimde hayata geçirdiğini ve örgüt genelinde nasıl bir “güvenlik kültürü” yaklaşımını benimsediğini gösteren bir kavramdır (Manuele, 2014; Reason, 1997). Bu kavram hem teknik hem de insan değerleri, örgüt kültürü, liderlik anlayışı ve mevzuat uyumu gibi çok yönlü araştırmaları içeren, stratejik öneme sahip bir yapıyı ifade etmektedir (Dekker, 2017). Ulusal literatürde ise güvenlik performansı, hem organizasyonel hem de bireysel düzeyde katkılarının güvenlik politikalarına ne ölçüde uyum sağladıklarının ölçüldüğü bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir. (Ceylan ve Çetin, 2013: 45).

Güvenlik performansı, işletmelerin itibarını koruma ve maddi kayıpları önleyerek giderme açısından etkili bir öneme sahiptir. İş kazalarının indirgenmesi, üretkenliğin artırılması ve çalışanların memnuniyetinin sağlanması gibi etkili sonuçlar, güvenlik performansının devamlı geliştirilmesi ile doğrudan ilişkilidir (Williamson, vd., 1997). Güvenlik performansını devamlı geliştiren işletmelerin piyasa değerlerinin arttığı ifade edilmektedir (Brown, 2015).

İSG çerçevesinden bakıldığında güvenlik performansı, örgütlerin İSG alanındaki gelişmelerini somut verilerle takip etmelerine ve sürekli iyileştirme (PUKÖ: Planla-Uygula-Kontrol Et-Önlem Al) yaklaşımını faaliyete geçirmelerine de olanak tanımaktadır (ISO, 2018). Hem iç denetimler hem de dış denetimler (örneğin; uluslararası sertifikasyon süreçleri) sırasında, örgütlerin güvenlik seviyelerini istatistiksel ve analitik yöntemlerle ortaya koyabilmeleri, stratejik İSG yönetiminin ilk prensibini oluşturmaktadır (TİSK, 2012; TMMOB, 2016). Böylece, güvenlik performansını yönetmek ve sürekli ölçmek, işletmelerin sürdürülebilirlik, sosyal sorumluluk ve verimlilik hedefleri doğrultusunda kazalar olmadan da öğrenmelerine, geliştirici tedbirler almalarına ve örgüt kültürünü dinamik şekilde güncellemelerine imkân tanımaktadır (Weick ve Sutcliffe, 2015). Bu sayede, çalışan sağlığını ve iş yeri güvenliğini esas alan, insan ve teknoloji odaklı bir yönetim anlayışı yerleşmekte ve işletmenin uzun vadeli başarısı güvence altına alınmaktadır (Manuele, 2014). Sonuç olarak güvenlik performansı hem işletmelerin hem de çalışanların yararına olacak şekilde iş kazalarının ve meslek hastalıklarının azaltılmasına hizmet eden, örgüt genelinde proaktif yönetim ve sürekli iyileştirme kültürünü tetikleyen vazgeçilmez bir unsurdur.

Güvenlik performansının değerlendirilmesinde kullanılan kriterler genel olarak iki temel gruba ayrılmaktadır:

1. Gecikmeli (reaktif) göstergeler
2. Öncül (proaktif) göstergeler

Reaktif göstergeler, meydana gelmiş olaylara ve sonuçlarına odaklanarak geçmiş performans hakkında bilgi sunarken; proaktif göstergeler, potansiyel riskleri henüz gerçekleşmeden önce tespit ederek önlem alma fırsatı yaratmaktadır. Bu nedenle, modern İSG yönetim anlayışında proaktif ölçütlerin önemi giderek artmakta, reaktif göstergeler ise geçmişin analizinde tamamlayıcı bir rol oynamaktadır (Hopkins, 2006; Flin vd., 2000). Proaktif göstergelerin öneminin artmasında, 6331 sayılı İSG kanununda risk değerlendirmesi ve acil durum planı hazırlıkları gibi uygulamalardan önemle bahsedilmesi de etkilidir (6331 sayılı İSG Kanunu).

2. YÖNTEM VE GEREÇ

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan betimsel içerik analizi tercih edilmiştir. Verilerin sistematik bir şekilde sınıflandırılması ve yorumlanmasına esasına dayanan bu analiz türü sayesinde tezlerdeki temalar ve kalıplar ortaya çıkarılmak istenmiştir. Betimsel içerik analizi, nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan ve verilerin sistematik olarak incelenmesini sağlayan bir analiz tekniğidir (Weber, 1990). Temel amacı, metinlerdeki veya görsel materyallerdeki temel kalıpları, temaları ve anlamları ortaya çıkarmaktır (Braun ve Clarke, 2021; Krippendorff, 2019). Bu teknik, metin/söylem içeriğinde yer alan temel bileşenleri saptama, sınıflandırma ve yorumlama amacı ile kullanılan sistemli, metodolojik ve nesnel bir yöntem olarak tanımlanmakta; bir metnin ya da görselin içerisinde sistemli bir biçimde belirlenen temaların mevcudiyetini analiz etmek için gerçekleştirilmektedir (Robert ve Bouillaget, 1997; Alanka, 2024).

Veri toplama aracı olarak doküman incelemesi yoluna gidilmiş; bunun için YÖK-Tez veri tabanında yer alan lisansüstü tezler araştırma kapsamında incelenmiştir. Öncelikle YÖK'ün ulusal tez merkezine giriş yapılmış ve tarama terimi bölümüne arama konusu olarak “güvenlik performansı” yazılmıştır. Tarama sonucunda “güvenlik performansı” ile ilgili, 20 adet teze ulaşım sağlanmıştır. Araştırmada herhangi bir yıl kısıtı uygulanmamıştır. Türkiye’de “güvenlik performansı” üzerine yazılan lisansüstü tezleri incelemek üzere kurgulanan bu araştırmada; tezlerdeki kalıplar ve tematik dağılım, sektörlere göre dağılım, kullanılan yöntemler ve yıllara göre dağılım açısından saptamalar yapılmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmada güvenlik performansı konulu lisansüstü tezlerin yazıldığı yıllara göre dağılımına, tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerinin dağılımına, tezlerde yer alan kuramsal çerçeve hakkında bilgi veren kalıplar ve temaların dağılımı ile tezlerdeki uygulama odaklarına yönelik sektörel dağılımına ilişkin bulgular altta sırasıyla aktarılmıştır.

3.1. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

İncelenen tezlerin yıllara göre dağılımları aşağıda Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Frekans (n)	Yüzde (%)
2011	2	10%
2014	2	10%
2016	1	5%
2017	2	10%
2019	3	15%
2020	1	5%
2021	3	15%
2022	1	5%
2023	3	15%
2024	1	5%
2025	1	5%
Toplam	20	100%

Kaynak: YÖK-Tez veri tabanında yer alan lisansüstü tezlerden derlenmiştir (<https://tez.yok.gov.tr>)

Tablo 1’e göre 20 adet tezin 2011-2025 yılları arasında dinamik olarak dağılım gösterdiği bulgusu elde edilmiştir. Güvenlik performansı kavramının lisansüstü çalışmalar bağlamında en erken 2011 yılı itibariyle ulusal literatürde yer aldığı görülmüştür.

3.2. Tezlerde Kullanılan Yöntemler

İncelenen tezlerde kullanılan araştırma yöntemleri Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Tezlerde Kullanılan Yöntemler

Kullanılan Yöntemler	Frekans (n)	Yüzde (%)
Nicel yöntem	19	95%
Karma Yöntem	1	5%
Toplam	20	100%

Kaynak: YÖK-Tez veri tabanında yer alan lisansüstü tezlerden derlenmiştir (<https://tez.yok.gov.tr>)

Tablo 2’ye göre 20 adet tezin 19 tanesinde nicel yöntemlerin tercih edildiği, yalnızca 1 tanesinde ise karma yöntemin kullanıldığı tespit edilmiştir. Nitel yöntemin tercih edildiği herhangi bir lisansüstü çalışma bulgusu YÖK-Tez veri tabanından elde edilememiştir.

3.3. Tezlerdeki Kalıplar ve Tematik Dağılım

İncelenen tezlerde kuramsal çerçeveyi anlamak için tez içerisinde yer alan kalıplar ve temalar aşağıda Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Tezlerde Yer Alan Kalıplar ve Temalar

Kalıplar ve Temalar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Doğrudan Sistem Güvenlik Performansı	2	10%
Doğrudan Tesis (Alan) Güvenlik Performansı	2	10%
Güvenlik Kültürü ve Güvenlik Performansı	6	30%
Motivasyon, Öz Disiplin Kontrol Odağı, Risk Alma Eğilimi ve Güvenlik Performansı	1	5%
Güvenlik Liderliği ve Güvenlik Performansı	1	5%
Çalışanların Eğitimi ve Güvenlik Performansı	1	5%
Güvenlik İklimi ve Güvenlik Performansı	6	30%
İnsan Davranışı Temel Değerleri ve Güvenlik Performansı	1	5%
Toplam	20	100%

Kaynak: YÖK-Tez veri tabanında yer alan lisansüstü tezlerden derlenmiştir (<https://tez.yok.gov.tr>)

Tablo 3'e göre 20 adet tezin kalıpları ve temaları incelendiğinde çalışmaların %60'ının güvenlik kültürü, güvenlik iklimi ve güvenlik performansı bileşenleri arasındaki etkileşimleri incelediğini göstermektedir. İnsan faktörü olmadan doğrudan sistem ve alanların güvenlik performansını ölçen tezler ise %20'lik paya sahiptir.

3.4. Tezlerin Sektörlere Göre Dağılımı

İncelenen tezlerde araştırmaların hangi sektörlerde yürütüldüğüne ilişkin dağılım aşağıda Tablo 4'te aktarılmıştır. Bir tez çalışması ise toplumsal olarak insanların davranışlarını oluşturan temel değerler ile güvenlik performansı arasındaki ilişkiye odaklandığı için herhangi bir sektöre dâhil edilememiş ve aşağıdaki tabloda yer almamıştır.

Tablo 4: Tezlerin Sektörlere Göre Dağılımı

Sektörler	Frekans (n)	Yüzde (%)
İmalat	4	21,05%
Ulaşım	3	15,79%
Telekominikasyon (Bilgi ve Teknoloji)	2	10,53%
Maden	2	10,53%
İnşaat	2	10,53%
Sağlık	2	10,53%
Enerji	2	10,53%
Gıda	1	5,26%
Orman Endüstri	1	5,26%
Toplam	19	100%

Kaynak: YÖK-Tez veri tabanında yer alan lisansüstü tezlerden derlenmiştir (<https://tez.yok.gov.tr>)

Tablo 4'e göre güvenlik performansı üzerine yazılan tezlerin sırasıyla imalat, ulaşım, telekominikasyon, maden, inşaat, sağlık ve enerji sektörlerine odaklandığı görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkiye'deki güvenlik performansı araştırmalarının mevcut durumunun haritalandırılması, güçlü/zayıf yönlerinin teşhis edilmesi ve gelecekteki çalışmalar için stratejik önceliklerin belirlenmesi iş sağlığı ve güvenliği alanında çalışanların tutumları ve algılarının ortaya konması ve sektörel eksikliklerin belirlenmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda araştırmaya konu olan tezlerin incelenmesi sonucu elde edilen bulgular detaylı olarak aşağıda tartışılmaktadır.

Tablo 1 üzerinden güvenlik performansı konulu tezlerin yıllık dağılımı detaylı olarak incelendiğinde, güvenlik performansı konusundaki akademik araştırmaların dinamik bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Tez sayılarında yıl bazlı dalgalanmalar gözlemlenmektedir. 2019, 2021 ve 2023 yıllarında artış görülmektedir. Bu dönemlerdeki artış, Türkiye'de İSG alanında yapılan düzenlemeler ve artan farkındalıkla ilişkilendirilebilir. Örneğin, 6331 sayılı İSG Kanunu, bu alandaki akademik çalışmaların hız kazanmasında etkili olmuştur (ÇSGB, 2012). O halde hukuki düzenlemeler gibi dış faktörlerin bu eğilimlerde bir rol oynadığı düşünülebilir. Ayrıca, uluslararası düzeyde ISO 45001 İSG yönetim sistemi standardının benimsenmesi, 2018 sonrası dönem için bu alandaki araştırmaları teşvik etmiştir (ISO, 2018). 2024 yılındaki düşüş ise dikkat çekmektedir. Pandemi sonrası akademik üretimdeki değişiklikler ve araştırma önceliklerinin başka alanlara kayması, bu düşüşün nedenleri arasında olabilir. Bu durum, akademik araştırmaların toplumsal ihtiyaçlar ve kaynaklara bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir (Creswell, 2015).

Tablo 2 üzerinden güvenlik performansı konulu tezlerde kullanılan yöntemler incelendiğinde; nicel yöntemler, bu alandaki çalışmaların büyük bir kısmını oluşturmaktadır (%95). Nicel yöntemler, ölçülebilir veriler toplayarak güvenlik performansını etkileyen değişkenler arasındaki ilişkileri sonuç odaklı değerlendirme imkânı sunmaktadır. İncelenen bazı çalışmalarda likert ölçeği tabanlı anketler kullanılmış, güvenlik kültürü, çalışan bağlılığı ve performans arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Regresyon analizi ve korelasyon testleri, güvenlik performansının bağımsız değişkenlerle ilişkisini ortaya çıkarmada etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Nicel yöntemler, büyük örneklemeler üzerinde genelleştirilebilir sonuçlar sunarak, güvenlik performansı alanında istatistiksel geçerlilik sağlamıştır.

Nitel yöntemler ise, güvenlik performansı çalışmalarında tercih edilmemiştir. Oysaki nitel yöntemler, bireylerin güvenlik algılarını, örgütsel süreçleri ve bağlamsal faktörleri derinlemesine düşünmeyi mümkün kılma gücüne sahiptir. Özellikle küçük örneklemelerde kullanılan bu yöntem, teori geliştirme süreçlerine katkıda bulunabilir (Denzin ve Lincoln, 1994). Yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla, çalışanların risk algıları ve güvenlik kültürü üzerindeki sonuçları değerlendirme şansı elde edilebilir. Görüşmelerden elde edilen veriler, tematik analiz yöntemiyle incelenebilir veya güvenlik kültürü ile performans arasındaki bağlantılar detaylandırılabilir (Braun ve Clarke, 2021).

Karma yöntemler ise yalnızca bir doktora tez çalışmasında tercih edilmiştir. Bu yöntemlerin tezlerdeki kullanım oranı %5'dir. Anket ve görüşmeleri birleştirerek, çalışanların güvenlik algıları ile örgütsel kültür arasındaki ilişki analiz edilmiştir (Sakallı, 2023). İlk aşamada nicel veriler toplanmış, ardından nitel veri analiziyle bağlam detaylandırılmıştır (Creswell ve Plano Clark, 2018). Çünkü karma yöntemler nicel ve nitel yaklaşımların güçlü yönlerini birleştirerek daha kapsamlı analizler sunmaktadır. Fakat incelenen tezlere bakıldığında (bakınız Tablo 2) %5lik oran güvenlik performansına yönelik tezlerde bu yöntemin yeterince yer bulamadığını göstermektedir. Oysa karma yöntemler, güvenlik performansı konusundaki araştırmalarda hem genelleştirilebilir hem de bağlamsal sonuçlar üreterek, daha güçlü araştırma bulgularını ortaya çıkarabilecektir. Fakat incelenen tezlerde, nitel ve karma yöntemlerin kullanım oranının sınırlı olması, bu yöntemlerin potansiyelinin tam olarak değerlendirilmediğini göstermektedir.

Tablo 3 üzerinden tezlerde yer alan kalıplar ve tematik dağılım incelendiğinde ise büyük çoğunlukla güvenlik kültürü, güvenlik iklimi ve güvenlik performansı arasındaki ilişkilerin analiz edildiği görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre kadercilik dışındaki güvenlik kültürü faktörleri (yöneticilerin tutumları, yöneticilerin davranışları, güvenlik önceliği, güvenlik eğitimi, güvenlik iletişimi, çalışanların katılımı, güvenlik farkındalığı ve yetkinlik, raporlama kültürü) güvenlik performansı üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkide bulunmaktadır. Kaderciliğin güvenlik performansı üzerine etkisi ise negatif yönlü olarak tespit edilmiştir (Dursun, 2011). Güvenlik kültürünün güvenlik performansı üzerinde etkisinin imalat sektöründe incelendiği tez çalışmasında güvenlik kültürünün performans üzerinde önemli bir etkisinin olduğu sonucuna varılmış ve yeterli düzeydeki çalışan katılımının çalışanların işletmeye olan bağlılıklarını arttırdığı bunun bir sonucu olarak da çalışan motivasyonlarının geliştiği ortaya konmuştur (Aksu, 2019). Güvenlik kültürü ve performansı arasındaki ilişkinin ölçüldüğü benzer bir çalışmada da güvenlik kültürü faktörlerinin güvenlik performansı üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkide bulunduğu belirlenmiştir (Kalaycıoğlu, 2019). Güvenlik kültürü, güvenlik performansı ve iş tatmini arasındaki ilişkiler maden sektöründe yürütülen farklı bir tezde de anlamlı bulunmuştur. İş tatmininin, güvenlik kültürü ve güvenlik performansı arasındaki ilişkiye kısmi aracılık etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Çelik, 2014). Yine benzer kalıpla yürütülen bir tez çalışmasında güvenlik iklimi-iş tatmini ve güvenlik iklimi- örgütsel bağlılık ilişkilerinde güvenlik performansının kısmi aracı role sahip olduğu tespit edilmiştir (Er, 2016). Güvenlik performansı ve iş performansının önemini üç bireysel farklılık değişkeni (güvenlik motivasyonu, özdisiplin, kontrol odağı ve risk alma eğilimi) çerçevesinde inceleyen bir diğer tez çalışmasında ise güvenlik motivasyonu ve güvenlik performansının, özdisiplin ile iş performansı arasındaki ilişkiye sıralı olarak aracılık ettiği bulunmuştur (Dönmez, 2019). Şengül, (2020) tarafından imalat sektöründe gerçekleştirilen tez çalışmasında, olumlu güvenlik ikliminin çalışanların güvenlik performansına olumlu yönde etki ettiği sonucuna varılmıştır. Güvenlik kültürü ve kültürel uyum faktörlerinin güvenli davranış performansı üzerindeki etkisinin incelendiği enerji sektöründe yürütülen tez çalışmasında ise güvenlik kültürü algısının güvenlik performansı üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır (İmal, 2021).

Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde güvenlik iklimi, güvenlik kültürü, güvenlik performansını etkileyen faktörler ve güvenlik iklimi ve kültürünün güvenlik performansına etkisini tespit etmek amacıyla yürütülen ve araştırmamız kapsamında ele alınan bir adet uzmanlık tezi bulunmaktadır. Bu uzmanlık tezinde ise iş kazası ve meslek hastalıkları hakkında bilgisi olanların güvenlik iklimi, güvenlik kültürü ve güvenlik performansı algılarının anlamlı derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir. Güvenlik iklimi, güvenlik kültürü ve güvenlik performansının pozitif korelasyon gösterdiği ortaya konmuştur (Kara, 2021). Gıda sektöründe yürütülen iş güvenliği kültürü ve güvenlik performansı düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen tez çalışmasında ise çalışanların güvenlik kültürü düzeylerinin güvenlik performansını anlamlı düzeyde etkilediği tespit edilmiştir (Türkmen, 2021).

Güvenlik liderliği ve güvenlik performansı arasındaki ilişkinin ölçüldüğü havayolu taşımacılığı sektöründe yürütülen tez çalışmasında ise güvenlik liderliğinin güvenlik iklimi ile pozitif ilişkisi olduğu tespit edilmiş, yine aynı şekilde güvenlik iklimi ile güvenlik performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur (Ceyhan, 2022). Liderlik hem lisansüstü çalışmalarda hem de literatürde güvenlik performansını etkileyen bir diğer kritik faktör olarak öne çıkmıştır (Dursun, 2011; Çelik, 2014). Uluslararası literatürde ise Clarke (2013) ile Zuofa ve Ocheing (2017) tarafından yürütülen çalışmalar, liderlik tarzlarının güvenlik kültürünü şekillendirmedeki önemine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda lisansüstü çalışmaların liderlik uygulamalarını sektörel düzeyde detaylandırması, literatürle uyumlu olmakla birlikte, sektörel farkların incelenmesinde önemli bir katkı sağlamıştır.

Güvenlik iklimi, örgütsel bağlılık, güvenlik motivasyonu ve güvenlik performansı arasındaki ilişkileri inceleyen ve bu ilişkilerde örgütsel bağlılığın aracılık rolünü belirlemeye çalışan doktora tez çalışmasında ise güvenlik ikliminin güvenlik performansına etkisinde aracılık rolü bulunmamıştır. Ancak güvenlik motivasyonu güvenlik performansını olumlu yönde etkilemektedir (Bağırhan, 2023). Yine inşaat sektöründe çalışanların güvenlik iklimi, iş güvenliği performansı ve işe bağlılıkları arasındaki ilişkinin incelendiği tez çalışmasında güvenlik performansı, güvenlik iklimi ve işe bağlılık durumlarının birbirleri üzerinde pozitif yönde etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Kişilerde güvenlik performansı arttıkça, güvenlik iklimi ile işe bağlılığın da arttığı görülmüştür (Ağırbaş, 2024). Hastane öncesi sağlık hizmetlerinde çalışanların iş yerindeki güvenlik iklimi algısının güvenlik performansına etkisini araştırmayı amaçlayan tez çalışmasında ise araştırma bulgularına göre çalışanların güvenlik iklimi algısının yükselmesiyle güvenlik performansının arttığı tespit edilmiştir (Oruç, 2025).

Farklı bir perspektif ile yürütülen, çalışanların eğitiminde alternatif ölçme ve değerlendirme sistemi kullanımının güvenlik performansına etkisinin incelendiği tez çalışması kapsamında ise 2 araştırma grubu oluşturulmuş; birinci gruba çoktan seçmeli, ikinci gruba tehlike tespit afişi kullanılarak eğitim sonrası sınav gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, tehlike tespit afişi başarı puanları çoktan seçmeli sınav puanına göre daha yüksek bulunmuştur (Dalyan, 2023). İnsan davranışlarının temelini oluşturan değerlerin güvenlik performansı ile ilişkisinin doktora tez çalışması kapsamında ele alındığı araştırmada ise öz koruma, muhafazakârlık ve öz yetkinlik üst değerlerinin güvenlik performansına negatif bir etkisi tespit edilmiştir. Değişime açıklık, öz aşkınlık ve gelişim değerlerinin ise güvenlik performansına pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır (Sakallı, 2023).

Tablo 3 içerisinde yer alan dört tezin yalnızca sistemlerin ve tesislerin güvenlik performansına odaklandığı görülmektedir. Bunlardan birinde ulaşım sektöründe metro hattı kapsamında hat güvenliğine yönelik performans ölçümü gerçekleştirilmiş (Bayrak, 2011); diğerinde ise liman tesisinde güvenlik performansı ölçülmüştür (Nurduhan, 2017). Telekomünikasyon hizmetlerindeki sistemler ile ilgili yürütülen diğer iki tezde ise sistemlerin güvenlik performansları doğrudan saha çalışması yöntemiyle ölçülmüştür (Mahdı, 2014; Arık, 2017).

Tablo 4 üzerinden ayrıntılı bir inceleme yapıldığında; tezler, sektörel bağlamda güvenlik performansını yükseltmeye yönelik somut öneriler sunarak uygulamalı literatüre olumlu katkılar sağlamıştır. Örneğin; imalat sektöründe gerçekleştirilen tüm tez çalışmaları yüksek güvenlik iklimi ve güvenlik kültürünün çalışanların güvenlik performansına yönelik olumlu katkılar sağladığını göstermiştir (Dursun, 2011; Er, 2016; Aksu, 2019; Şengül, 2020). İnşaat sektöründe yapılan tez çalışması, kişilerde güvenlik performansı arttıkça, güvenlik iklimi ile işe bağlılığın da arttığını göstermiştir (Ağırbaş, 2024). Bu sektörde yapılan farklı bir çalışma da, güvenlik kültürünün çalışanların güvenlik davranışlarını şekillendirdiğini ve kazaların engellenmesinde kritik bir durum ortaya koyduğunu aktarmaktadır (Cooper ve Phillips, 2004). İnşaat sektörü için incelenen diğer tezde ise güvenlik performansının, işyerinde çalışanların sağlık ve güvenliğini korumak için alınan tedbirlerin etkinliğinin ölçülmesi şeklinde ifade edildiği görülmüştür. Alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerinin kullanılmasının, çalışanların güvenlik davranışlarını geliştirmelerine ve işyerindeki güvenlik performansının iyileştirilmesine katkı sağladığı tespit edilmiştir (Dalyan, 2023). İnşaat sektöründe güvenlik kültürünün çalışan davranışlarına etkisinin analiz edildiği ve eğitim programlarının iş kazalarını azaltmadaki etkisinin vurgulandığı yabancı literatürde yer alan farklı bir araştırma; eğitim gibi proaktif risk yönetimi stratejilerinin, inşaat sektöründe iş kazalarını önlemede etkili olduğunu desteklemiştir (Lingard vd., 2011). Ulaşım sektörü ise, uluslararası ticaretin güvenliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu sektörde yapılan iki çalışma doğrudan tesisin ve alanın güvenlik performansını ölçmüş ve değerlendirmiştir (Bayrak, 2011; Nurduhan, 2017). Proaktif yaklaşımla yürütülen bu

çalışmalar ulaşım sektöründe güvenliği sağlama noktasında teorik ve pratik katkılar sağlamıştır. İncelenen tezlerden birinde ulaşım sektörü için güvenlik iklimi bileşenlerinden güvenlik liderliği ve güvenlik performansı ilişkisi test edilmiş ve liderliğin performans üzerine olumlu etkisi tespit edilmiştir (Ceyhan, 2022). Bu bulgular üniversite ve kolej laboratuvarlarında çalışan kişiler üzerinde yürütülen araştırma bulgularında yer alan, güvenlik liderliği ve güvenlik performansı arasındaki ilişkide güvenlik ikliminin aracı etkisi olduğu sonucu ile uyumludur (Wu vd., 2008). Sağlık sektörü ise hasta güvenliği ve çalışan güvenliği gibi iki ana eksene odaklanan bir alan olarak diğer sektörlerden farklılaşmaktadır. Uluslararası literatürde güvenlik kültürünün hasta bakım kalitesine olan etkisine yönelik Reason'un hasta güvenliği ile güvenlik kültürü arasındaki doğrudan ilişkiyi vurguladığı bir çalışma yer almaktadır (Reason, 1997). Ülkemizde ise güvenlik performansı üzerine yapılan tez çalışmaları doğrudan çalışan güvenliğine odaklanmaktadır (Kara, 2021; Oruç, 2025). Ayrıca yabancı literatürde, proaktif yaklaşımların sadece sektörel bağlamda değil, teknoloji tabanlı çözümlerle nasıl desteklenebileceğine de odaklanılmaktadır (Lingard vd., 2011). Lisansüstü çalışmaların bu stratejilerin teknolojik boyutunu daha sınırlı bir şekilde ele alması, uluslararası literatürle karşılaştırıldığında bir eksiklik olarak öne çıkmaktadır.

Tüm bulgular meta bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda Türkiye'de güvenlik performansı alanında yazılan lisansüstü tezler, İSG konularını sektörel bağlamda ele alarak, bu alanda önemli teorik ve uygulamalı katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmaların güçlü yönleri, özellikle sektörel bağlamda detaylı analizler yapması, geniş bir metodolojik çeşitlilik sunması ve uygulamalı öneriler geliştirmesidir. Ancak, teknolojik yeniliklerin sınırlı bir şekilde ele alınması, kültürel bağlamın yeterince irdelenmemesi ve uluslararası karşılaştırmalara yeterince yer verilmemesi gibi zayıf yönler, bu çalışmaların geliştirilmesi gereken noktalarını işaret etmektedir.

İnşaat, sağlık, enerji, liman ve imalat gibi sektörlerdeki çalışmalar, güvenlik performansını etkileyen liderlik, güvenlik kültürü, risk yönetimi ve güvenlik iklimi gibi temel kavramlara odaklanmıştır. İncelenen tezler; güvenlik iklimi ve güvenlik kültürünün güvenlik performansı üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemiş ve bu iki faktörün, çalışanların güvenlik prosedürlerine olan bağlılığını artırmada kritik bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Güvenlik performansı ölçümü gibi proaktif risk yönetimi stratejileri, özellikle ulaşım ve telekomünikasyon sektörlerinde iş kazalarının önlenmesinde etkili bir araç olarak vurgulanmıştır. Bununla birlikte, tezlerde uluslararası standartlara uyumun sektörel bağlamlarda uygulanabilirliği ele alınmış, ancak küresel karşılaştırmalara yeterince yer verilmemiştir (Er; 2016; Arık, 2017; Bağır, 2023). Çalışmalar, hem örgütsel düzeyde güvenlik politikalarının geliştirilmesine yönelik öneriler sunmuş hem de iş kazalarının önlenmesine katkıda bulunmuştur. Tezlerde kullanılan metodolojik çeşitlilik, güvenlik performansı araştırmalarına geniş bir perspektif kazandırmıştır. Nicel çalışmalar, anketler ve istatistiksel analizlerle genelleştirilebilir sonuçlar sunmuştur. Fakat tezlerde nitel araştırma yaklaşımlarından faydalanılmaması, elde edilen bulgulardaki derinlemesine bağlamı ortaya çıkaramamıştır.

Güvenlik performansı konusundaki araştırmaların yıllara göre değişimi, akademik çalışmaların toplumsal ve sektörel dinamiklerle ne kadar bağlantılı olduğunu da göstermektedir. Gelecekte bu alandaki araştırmalar için şu öneriler sunulabilir. Yenilikçi yaklaşımlar ve nesnelerin, internet gibi teknolojilerin güvenlik performansı değerlendirmesine dahil edilmesi, akademik ilgiyi artırabilir. Pandeminin İSG kültürü üzerindeki uzun vadeli sonuçlarının araştırılması, bu alandaki akademik literatüre katkı sağlayabilir. Farklı ülkelerdeki İSG uygulamalarının güvenlik performansına etkisi, karşılaştırmalı çalışmalar için bir fırsat sunabilir. Gelecekte daha geniş bir perspektifle ele alınması gereken bazı önemli eğilimler şunlardır:

- Teknolojik Entegrasyonun Artırılması

Gelecekte, güvenlik performansı araştırmalarında yapay zekâ, büyük veri analitiği gibi teknolojilerin etkileri daha kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır. Özellikle enerji ve liman sektörlerinde teknolojik çözümlerin entegrasyonu, iş güvenliği süreçlerini önemli ölçüde iyileştirebilir.

- Kültürel Çeşitliliğin İncelenmesi

Kültürel çeşitlilik, uluslararası projelerde güvenlik politikalarının daha etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik önemli bilgiler sağlayabilir.

- Uluslararası Karşılaştırmalar

ISO 45001 gibi uluslararası güvenlik standartlarının farklı ülkelerdeki uygulamalarıyla Türkiye'deki uygulamaların karşılaştırılması, küresel standartların etkinliğini anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Gelecekte bu standartların sektörel farklılıklara uyarlanabilirliği üzerine daha fazla çalışma yapılması, Türkiye'nin küresel güvenlik politikalarına entegrasyonunu güçlendirebilir.

- Akademik ve Sektörel İşbirliklerinin Güçlendirilmesi

Güvenlik performansı konusundaki akademik araştırmaların, sektörel uygulamalarla daha fazla entegre edilmesi gerekmektedir. Türkiye'de üniversiteler ile sanayi arasındaki iş birliklerinin artırılması, hem akademik bilginin sahada uygulanabilirliğini artırabilir hem de sektörlerden gelen geri bildirimlerle daha etkili politikaların geliştirilmesine olanak sağlayabilir.

- Multidisipliner Yaklaşımların Benimsenmesi

Güvenlik performansı araştırmalarında mühendislik, psikoloji, sosyoloji ve işletme gibi disiplinlerin bir arada kullanılması, daha kapsamlı ve yenilikçi çözümler sunabilir. Türkiye'deki çalışmaların bu tür disiplinler arası yaklaşımlara daha fazla odaklanması, alanın gelişimine önemli katkılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Ağırbaş, T. (2024). *Çalışanların güvenlik iklimi algılarının güvenlik performansına olan etkisinde işe bağlılığın aracılık rolü: Metro inşaatı örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Aksu, A. (2019). *İmalat sektöründeki güvenlik kültürünün güvenlik performansına etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Alanka, D. (2024). Nitel bir araştırma yöntemi olarak içerik analizi: Teorik bir çerçeve. *Kronotop İletişim Dergisi*, 1(1), 62–82.

Arık, İ. (2017). *İdeal kampüs ağ yapısının tasarımı ve güvenlik performansının değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Bağırhan, H. E. (2023). *Çalışanların güvenlik iklimi algısının güvenlik motivasyonu ve güvenlik performansına etkisinde örgütsel bağlılığın aracılık rolü: Elektrik iletim ve dağıtım sektöründe bir araştırma* (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Bayrak, N. (2011). *Aksaray-Havalimanı Metro İşletmesi sinyalizasyon sisteminin işletme-güvenlik performansının stokastik yöntemlerle belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Braun, V., & Clarke, V. (2021). *Thematic analysis a practical guide*. London: Sage Publications.

Brown, J. D. (2015). *Safety and corporate value: Aligning organizational goals with risk management*. New York: Springer.

Burke, M. J., Sarpy, A. S., Tesluk, P. E., & Smith-Crowe, K. (2002). General safety performance: A test of a grounded theoretical model. *Personnel Psychology*, 55(2), 429–457. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2002.tb00116.x>

Ceyhan, Y. (2022). *Emniyet liderliğinin güvenlik performansına etkisinde emniyet ikliminin aracı rolü: Uçuş personeli üzerinde bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ceylan, A., & Çetin, E. (2013). *İş güvenliği kültürü*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Clarke, S. (2010). An integrative model of safety climate: Linking psychological climate and work attitudes to individual safety outcomes using meta-analysis. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83(3), 553–578. <https://doi.org/10.1348/096317909X452122>

Clarke, S. (2013). Safety leadership: A meta-analytic review of transformational and transactional leadership styles as antecedents of safety behaviours. *Journal of Occupational Organizational Psychol*, 86(1), 22–49.

Cooper, M. D., & Phillips, R. A. (2004). Exploratory analysis of the safety climate and safety behavior relationship. *Journal of Safety Research*, 35, 497– 512.

Creswell, J. W. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir (Ed. ve Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3. Baskı). London: Sage Publications.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2012). 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu. Resmi Gazete Sayısı: 28339.

Çelik, E. (2014). Güvenlik kültürünün güvenlik performansına etkisi: İş tatmininin aracılık rolü (Doktora Tezi). Ankara: Gazi üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dalyan, H. (2023). *Çalışanların eğitiminde alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerinin güvenlik performansına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Dekker, S. (2017). *The field guide to understanding human error*. Boca Raton: CRC Press.

Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Eds) (1994). *Handbook of qualitative research*. London: Sage Publications.

Dönmez, D. (2019). *Predicting job performance through personal factors: The mediating role of safety motivation and safety performance* (Master's Thesis). Ankara: Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences.

Dursun, S. (2011). *Güvenlik kültürünün güvenlik performansı üzerine etkisine yönelik bir uygulama* (Doktora Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Er, M. (2016). *Güvenlik ikliminin iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi, güvenlik performansının aracılık rolü: kayseri mobilya imalat çalışanları üzerine bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Flin, R., Mearns, K., O'Connor, P., & Bryden, R. (2000). Measuring safety climate: Identifying the common features. *Safety Sciences*, 34(1-3), 177–192. [https://doi.org/10.1016/S0925-7535\(00\)00012-6](https://doi.org/10.1016/S0925-7535(00)00012-6)

Heinrich, H. W. (1931). *Industrial accident prevention: A scientific approach*. New York: McGraw-Hill.

Hopkins, A. (2006). Studying organisational cultures and their effects on safety. *Safety Science*, 44(10), 875–889. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2006.05.005>

International Labour Organization (ILO). (2020). *Safety and health at work: World statistics*. Cenevre: ILO.

International Labour Organization (ILO). (2021). *Occupational safety and health convention*, No. 155. Cenevre: ILO.

International Organization for Standardization (ISO). (2018). *Mesleki sağlık ve güvenlik yönetim sistemleri (ISO Standart No. 45001:2018)*. <https://www.iso.org/standard/63787.html>

İmal, E. (2021). *Güvenlik kültürü, kültürel uyum ve güvenlik performansı arasındaki ilişkinin belirlenmesi: Enerji sektöründe bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kalaycıoğlu, D. (2019). *Orman ürünleri sanayisinde güvenlik kültürü ve güvenlik performansının incelenmesine yönelik bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kara, T. (2021). *Güvenlik iklimi ve kültürünün güvenlik performansına etkisi: Bir tıp fakültesi hastanesi örneği* (Uzmanlık Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi, Tıp Fakültesi.

Krippendorff, K. (2019). *Content analysis*. London: SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781071878781>

Lingard, H., Wakefield, R., & Cashin, P. (2011). The development and testing of a hierarchical measure of project ohs performance. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 18(1), 30–49.

Mahdı, R. A. M. (2024). *Using deep learning technology to optimize vpn networks based on security performance* (Master's Thesis). İstanbul: Altınbaş University, Institute of Graduate Studies.

Manuele, F. A. (2014). *Advanced safety management: Focusing on Z10 and serious injury prevention*. New York: Wiley.

Neal, A., & Griffin, M. A. (2006). A study of the lagged relationships among safety climate, safety motivation, safety behavior, and accidents at the individual and group levels. *Journal of Applied Psychology*, 91(4), 946–953. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.4.946>

Neal, A., Griffin, M. A., & Hart, P. M. (2000). The impact of organizational climate on safety climate and individual behavior. *Safety Science*, 34(1–3), 99–109. [https://doi.org/10.1016/S0925-7535\(00\)00008-4](https://doi.org/10.1016/S0925-7535(00)00008-4)

Nurduhan, M. (2017). *Liman tesislerinin güvenlik performansının bulanık mantık yöntemiyle ölçülmesi: Bir liman uygulaması* (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oruç, M. (2025). *Hastane öncesi acil sağlık hizmetlerinde iş sağlığı ve güvenliği ikliminin güvenlik performansına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Reason, J. (1995). A systems approach to organizational error. *Ergonomics*, 38(8), 1708–1721. <https://doi.org/10.1080/00140139508925221>

Reason, J. (1997). *Managing the risks of organizational accidents*. Aldershot: Ashgate.

Robert, A. D., & Boullaguet, A. (1997). *Analyse de contenu*. Paris: P.U.F.

Sakallı, A. E. (2023). *Türk toplumunda değer boyutlarının kadercilik eğilimleri, güvenlik motivasyonu, güvenlik performansı ve risk algısıyla ilişkisi* (Doktora Tezi). İstanbul: Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Smith, J., & Jones, R. (2011). *Occupational safety and health management*. London: Routledge.

Şengül, B. (2020). *Çalışanların iş güvenliği iklimi algısı ve güvenlik performansı ilişkisi: bir alan araştırması* (Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türk İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK). (2012). *İş kazası ve meslek hastalıkları raporu*. Ankara: TİSK Yayınları.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği. (TMMOB). (2016). *İş sağlığı ve güvenliği raporu*. Ankara: TMMOB Yayınları.

Türkmen, G. (2021). *Meyve suyu fabrikası çalışanlarında iş güvenliği kültürünün güvenlik performansına etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Weber, R. P. (1990). *Basic content analysis*. London: Sage Publications.

Weick, K. E., & Sutcliffe, K. M. (2015). *Managing the unexpected: Sustained performance in a complex world*. John Wiley & Sons.

Williamson. *Managing the unexpected: Sustained performance in a complex world*, A. M., Feyer, A. M., Cairns, D., & Biancotti, D. (1997). The development of a measure of safety climate: The role of safety perceptions and attitudes. *Safety Science*, 25, 15–27.

Wu, T. C., Chen, C. H., & Li, C. C. (2008). A correlation among safety leadership, safety climate and safety performance. *Journal of Loss Prevention in the Process Industries*, 21, 307–318.

YÖK-Tez veri tabanı. Güvenlik performansı konulu lisansüstü tezler. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Erişim tarihi: 03.04.2025).

Zuofa, T., & Ocheing, E. G. (2017). Senior managers and safety leadership role in offshore oil and gas construction projects, Creative Construction Conference 2017, CCC 2017, 19-22 June 2017, Primosten, Croatia, *Procedia Engineering* 196, pp.1011-1017.

Araştırma Makalesi/Research Article

ÖRGÜTLERDE İZLENİM YÖNETİMİ: TANIMLAYICI SİSTEMATİK LİTERATÜR TARAMASI YÖNTEMİYLE BİR DEĞERLENDİRME

Süeda GÜRSES¹
Nazlı NALCI ARIBAŞ²

Geliş Tarihi: 24/04/2025
Kabul Tarihi: 08/05/2025

ÖZET

Bu çalışma, izlenim yönetimi kavramının bilimsel literatürdeki yerini ve örgütlerde kullanılan taktiklerini tanımlayıcı sistematik literatür taraması yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, iki temel araştırma sorusuna odaklanılmıştır: “İzlenim yönetimi bilimsel yazında nasıl ele alınmaktadır?” ve “İzlenim yönetimi nedir ve hangi taktikleri kapsamaktadır?” Bu doğrultuda, EBSCOhost veri tabanında 2003- 2023 yılları arasında yayımlanan, başlığında “izlenim yönetimi” ifadesi bulunan, Türkçe ve tam metin erişime sahip akademik makaleler taranmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen 51 makale, kavramın örgütsel bağlamdaki gelişimini, içeriğini ve taktiklerini analiz etmek için incelenmiştir.

Araştırma, izlenim yönetiminin özellikle işletme ve kamu yönetimi disiplinlerinde yoğun olarak çalışıldığını, nicel yöntemlerin baskın olduğunu ve araştırma makalelerinin derlemelere göre üstünlük sağladığını ortaya koymuştur. Literatürde izlenim yönetimi kavramı genel olarak, bireylerin sosyal ve profesyonel ortamlarda, algıları yönlendirmek için kullandığı stratejik bir araç olarak tanımlanmış; kendini sevdirmek, niteliklerini tanıtmak, gözdağı vermek, örnek davranışlar sergileme ve kendini acındırma gibi izlenim yönetimi taktikleri öne çıkmıştır. Bu taktikler, bireylerin kabul görme, saygınlık kazanma veya çıkar sağlama hedefleriyle bilinçli ya da bilinçsiz şekilde uyguladığı davranışları içermektedir. Ancak, taktiklerin etik dışı veya aşırı kullanımı güven kaybına ve çatışmalara yol açabilmektedir. Çalışma, izlenim yönetiminin bireysel ve kurumsal düzeyde stratejik önemini vurgularken, yöneticilere taktiklerin farkındalığını artırma ve çalışanlara etik kullanımını teşvik etme önerileri sunmaktadır. İzlenim yönetimi, sosyal ve örgütsel etkileşimlerde etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, farklı yaklaşımlar analiz edilerek bu taktiklerin hangi bağlamlarda tercih edildiğine dair bir perspektif sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İzlenim Yönetimi, İzlenim Yönetimi Taktikleri, Sistematik Literatür Taraması

¹ Öğr. Gör. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, sgurses@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1267-7679

² Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, nazli.aribas@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002- 4001-7363

Atıf: Gürses, S. ve Arıbaş, N. (2025). Örgütlerde İzlenim Yönetimi: Tanımlayıcı Sistematik Literatür Taraması Yöntemiyle Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 43-60.

Impression Management in Organizations: An Evaluation Through Descriptive Systematic Literature Review

ABSTRACT

This study aims to examine the concept of impression management in the scientific literature and the tactics employed within organizations through a descriptive systematic literature review method. The study focuses on two primary research questions: “How is impression management addressed in the scientific literature?” and “What is impression management, and which tactics does it encompass?” To this end, a search was conducted in the EBSCOhost database for academic articles published between 2003 and 2023, containing the term “impression management” in their titles, written in Turkish, and available in full text. Using purposive sampling, 51 articles were selected and analyzed to explore the concept’s development, content, and tactics in organizational contexts.

The research reveals that impression management is extensively studied, particularly in the disciplines of business and public administration, with quantitative methods being predominant and research articles outnumbering reviews. In the literature, impression management is generally defined as a strategic tool used by individuals to shape perceptions in social and professional settings. Prominent impression management tactics include ingratiation, self-promotion, intimidation, exemplification, and supplication. These tactics encompass behaviors consciously or unconsciously employed by individuals to gain acceptance, enhance prestige, or achieve personal benefits. However, the unethical or excessive use of these tactics can lead to a loss of trust and conflicts. The study underscores the strategic importance of impression management at both individual and organizational levels, offering recommendations for managers to increase awareness of these tactics and encourage their ethical use among employees. Impression management is evaluated as an effective tool in social and organizational interactions. By analyzing various approaches, this study provides a perspective on the contexts in which these tactics are preferred.

Keywords: Impression Management, Impression Management Tactics, Systematic Literature Review

GİRİŞ

Bireyler, sosyal yaşamlarını diğer insanlarla etkileşim içinde sürdürmekte ve bu etkileşim çerçevesinde birçok farklı rol üstlenmektedir. Üstlenilen bu roller doğrultusunda bireyin sosyal çevresinden gelen beklentiler ve bireyin kendi hedefleri değişiklik göstermekte; bireyin davranışları da bu doğrultuda şekillenmektedir. Örneğin, aile ortamında daha doğal bir süreç işlerken, örgüt ortamında karşılıklı beklentiler ve davranış kalıpları daha belirgin ve sistematiktir. Birey, üstlendiği rolün gerekliliklerini yerine getirirken, aynı zamanda karşı tarafın gözünde olumlu bir izlenim bırakma, kabul görme, tercih edilme, saygınlık kazanma, güç elde etme veya maddi-manevi çıkar sağlama gibi kaygılarla hareket edebilir. Bu durum, bireyin tavırlarına yansımakta ve davranışlarını şekillendirmektedir. Bireyin, karşısındaki kişide oluşturmak istediği izlenimi elde etmek amacıyla sergilediği bilinçli veya bilinçsiz davranışlar, "izlenim yönetimi" olarak adlandırılmakta ve bu süreçte kullanılan çeşitli taktikler doğrultusunda sınıflandırılmaktadır. İzlenim yönetimi, bireyin sosyal ortamlarda kabul görmesini ve etkileşiminin olumlu yönde devam etmesini sağlayan stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, izlenim yönetimi, bireyin sosyal ve profesyonel bağlamlardaki konumunu güçlendirme çabası içinde sergilediği çeşitli davranış kalıplarını kapsamaktadır.

Günlük dilde yaygın olarak kullanılan “izlenim” kavramı, Türk Dil Kurumu tarafından “Bir durum veya olayın duyarlar yoluyla insan üzerinde bıraktığı etki, intiba, imaj” ve “Uyaranların, duyu organları ve ilişkili sınırlar üzerindeki etkileri veya belirli bir durumun kişi üzerindeki çözümlememiş bütün etkisi, intiba” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2023). Sosyal çevrelerde veya örgütlerde bireyler, başkaları üzerinde çeşitli izlenimler oluşturur. Özellikle ilk izlenim, karşı tarafta genel bir kanaat yaratır ve bu kanaatin değişmesi zaman alır. Çakır’ın ifadesiyle, ilk izlenim, sonraki izlenimleri de etkileyeceği için büyük önem taşımaktadır. İlk izlenim, 30 saniye ile 4 dakika arasında oluşur ve bir dizi faktörden etkilenir. Albert Mehrabian’ın araştırmasına göre, ilk izlenimin oluşumunda %55 beden dili ve görünüm, %38 ses tonu ve konuşma biçimi, %7 ise kelimelerin etkili olduğu belirtilmiştir (Çakır, 2002: 26). İlk izlenim, genellikle bir önyargı niteliği taşır; önyargılar ve gerçekler bir arada değerlendirildiğinde, izlenimler şekillenir (Dinçer, 1998: 16).

Karşıdaki kişiye dair çekicilik, güvenilirlik, sosyal statü veya finansal durum gibi yargılar, gözlemler ve sevgilere dayalı olarak oluşur. Bu tür yargılar bazen doğru çıkarken bazen yanlış izlenimlere neden olabilir. Yanlış bir algının oluşması istenmiyorsa, başkaları üzerinde bırakılacak izlenimin kontrol edilmesi ve yönetilmesi önem arz eder (Sampson, 2001:6). Bu bağlamda, bireyler bazen bilinçli, bazen ise bilinçsiz olarak izlenim yönetimi taktiklerini kullanmaktadır. Kendini sevdirmeye, kendini acındırma, niteliklerini tanıtmaya gibi pek çok izlenim yönetimi taktiği, iş hayatından özel hayata kadar farklı sosyal ortamlarda, farklı yaş gruplarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde uygulanan bu taktiklerin etkisi fark edildikçe izlenim yönetimi davranışlarının sürdürüldüğü söylenebilir. Bu çalışmada, izlenim yönetimi konusunu ele alan bilimsel makaleler sistematik literatür taraması yöntemiyle analiz edilmiştir.

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu başlık altında araştırmanın problemine, modeline, veri toplama aracına, araştırmanın evrenine, örneklemine ve sınırlılıklarına değinilmiştir.

1.1. Araştırmanın Problemi

Araştırma, izlenim yönetimi konusunda sistematik literatür taraması yaparak konuyu değerlendirme amacı taşımaktadır. Araştırma iki ana problem etrafında toplanmıştır bunlardan ilki,

izlenim yönetiminin bilimsel çalışmalarda nasıl yer aldığıdır. Kavramın ağırlıklı olarak hangi disiplinlerde ele alındığı, teorik mi uygulamalı mı işlendiği, hangi yıllarda yoğun çalışıldığı gibi alt başlıklardan yararlanılmıştır. Araştırmanın diğer problemi ise izlenim yönetimi kavramının ne olduğudur. Bu soruya cevap aranırken izlenim yönetiminin içeriği, taktikleri, olumlu ve olumsuz yönleri, örgütlerde kullanım yöntemleri gibi bazı alt başlıklar incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Modeli

Sistematiik literatür taraması, araştırma sorusunu cevap bulmak için önceden tanımlanmış kriterleri karşılayan çalışmaları, kapsamlı şekilde analiz etme imkanı sunan ve çalışmanın odağını koruyarak konuyu inceleme sürecini kolaylaştıran bir araştırma yöntemidir (Yannascoli vd., 2013: 63-64). Bu yöntemle, aynı konuda yapılmış çalışmalar sistemli ve objektif şekilde taranmakta, sentezlenerek birleştirilmekte ve araştırma sorusuna cevap aranmaktadır (Çınar, 2021: 310). Sistematiik literatür taramasıyla çok sayıdaki çalışma birlikte değerlendirilerek en iyi araştırma kanıtı bulunmaya çalışılır (Karaçam, 2013: 26). Aynı ayrı çalışmaları bir arada göstererek, çelişkili bulgu ve sonuçların birlikte değerlendirilmesine imkan tanıdığı için özellikle yararlıdır (Akobeng, 2005: 845). Bu sebeple iyi sistematiik literatür taramaları altın derlemeler olarak görülmektedir çünkü tüm kanıtları bir arada göstermekte ve araştırma daha az ön yargılı çalışmaktadır (Çınar, 2021: 310).

Sistematiik literatür taramasında ilgili çalışmaları belirlemek için açık seçim kriterleri kullanılır. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların metodolojik kalitesi değerlendirilir. Çalışma sonuçları arasındaki farklılıklar ortaya konulur. Çalışma verileri niteliksel ve niceliksel olarak sentezlenir (Montori vd. 2003: 43). İyi bir sistematiik literatür taraması için araştırmacı en temel olarak şu aşamaları yerine getirmelidir (Çınar, 2021: 311);

- Araştırma sorusunu belirlemek,
- Araştırmaya dâhil olma ve hariç tutma kriterlerini belirlemek,
- Araştırmayı bir plan ve protokol çerçevesinde yapmak,
- Açık ve tekrarlanabilir bir yöntem kullanmak,
- Kapsamlı bir literatür taraması yapmak,
- Uygun bulunan verilerin kalitesini ve geçerliliğini değerlendirir,
- Bulguları sistematiik olarak sentezlemek, yorumlamak ve raporlamak.

Tanımlayıcı sistematiik literatür taraması, bir araştırma sorusunun, konusunun veya belirli bir kavramın literatürdeki durumunu incelemektedir (Karatepe ve Nalcı Arıbaş, 2022: 114). Bu çalışma tanımlayıcı sistematiik literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma iki soru etrafında şekillenmiştir. Bunlardan ilki “İzlenim yönetimi kavramı bilimsel çalışmalarda ne şekilde yer almaktadır?” sorusudur. İkinci ise “İzlenim yönetimi nedir ve taktikleri nelerdir?” sorusu olmuştur. Araştırmanın odağı ve sınırlılıkları belirlendikten sonra “izlenim yönetimi” kavramı EBSCOhost veri tabanında taranmış, bilimsel çalışmalarda nasıl yer aldığı incelenmiştir. Elde edilen verilerin sunumu şekillerle görselleştirilmiştir. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre izlenim yönetimi kavramı tanımlanmış ve izlenim yönetiminde kullanılan taktiklere değinilmiştir. Çalışmalarda farklı şekillerde sınıflandırılan taktikler tablolastırılarak verilmiştir. Son olarak araştırma bulgularına göre değerlendirme yapılmıştır.

1.3. Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Çalışmanın veri toplamı aracı, izlenim yönetimi konusunda akademik dergilerde yayımlanan bilimsel çalışmalardır.

1.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evreni, başlığında izlenim yönetimi kavramını barındıran tüm literatürdür. Bu çalışma kapsamında ilgili literatür sınırlandırılmış, amaçlı örnekleme yöntemi ile seçim gerçekleştirilmiştir. Yapılan tarama sonucunda, EBSCOhost veri tabanında izlenim yönetimi konusunda 133 akademik makale bulunmuştur. Ancak bu çalışmaların bazıları tekraren yayımlandığı için sadece 51 makale çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir.

Bu bağlamda çalışmada, izlenim yönetimi ile ilgili araştırmaların yıllara göre dağılımı, konu ile ilişkili diğer temalar, farklı disiplinlerdeki yansımaları ve örneklem grupları gibi çeşitli veriler elde edilmiş; Elde edilen veriler grafiklerle görselleştirilmiş, araştırma sonuçlarına göre izlenim yönetimi kavramı tanımlanmış ve bu alanda kullanılan taktiklere yer verilmiştir. Çalışmalarda farklı şekillerde sınıflandırılan izlenim yönetimi taktikleri, karşılaştırmalı bir analiz sağlamak amacıyla tablolastırılmıştır. En sık kullanılan izlenim yönetimi taktikleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmış ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1.4.1. Örnekleme Dahil Olma Kriterleri

Araştırma için amaçlı örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Çalışmaların bu örneklem içine dâhil olabilmelerinin belirli kriterleri bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir;

- EBSCOhostta taranan dergiler içinde yer alması,
- Çalışma başlığında “izlenim yönetimi*” kavramının geçmesi,
- Derleme veya araştırma makaleler olması,
- Tam metin şeklinde olması.
- Dilinin Türkçe olması

1.4.2. Örnekleme Dahil Olmama Kriterleri

Örnekleme dâhil olma kriterlerini taşıyan çalışmalar arasında;

- Ana konusu izlenim yönetimi olmayan
- Bu araştırmanın sorularına cevap veremeyecek çalışmalar örnekleme dâhil edilmemiştir.

1.5. Araştırmanın Kısıtlılığı

Araştırmanın örnekleme, Türkçe makaleler ile kısıtlanmıştır. Arama sürecinde EBSCOhost tarafından doğrudan 20 yıl sınırlaması yapılmıştır. İzlenim yönetiminin az çalışılmış bir konu olmasından ötürü araştırmacının yıl sınırlaması yapmasına gerek kalmamıştır.

2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu başlık altında izlenim yönetimi kavramına, izlenim yönetimi taktiklerinin farklı sınıflandırmalarına, literatürde en çok kullanılan taktiklere dair açıklamalara, tablolarla desteklenerek bilgi verilmiştir. Ayrıca araştırma kapsamında izlenim yönetiminin ilişkilendirildiği konulara, örneklem çeşitliliğine, çalışıldığı disiplinlere, makale türlerine ve yöntemlerine, şekillerle görselleştirilerek değinilmiştir.

2.1. İzlenim Yönetimi Kavramı

Bireyler günlük yaşamlarında çevreleri tarafından sürekli olarak izlenmekte ve bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu durum, sporcu, öğrenci, doktor veya sanatçı gibi farklı mesleklerden bireyler için yaşamın her alanında geçerlidir. Değerlendirme sürecinde zekâ, entelektüel birikim, sosyal beceriler, beğenilme derecesi ve gerçekçilik gibi çeşitli faktörler etkili olmaktadır (Arkin ve Shepperd, 1989: 2). Bu izlenme ve değerlendirilme durumu, örgütsel ortamlarda ise daha belirgin bir şekilde hissedilmektedir; çünkü örgütlerdeki yatay-dikey yapılanma, rekabet ortamı, takım çalışmaları, sosyal ilişkiler ve güven unsurları bireyleri karşılıklı olarak gözlem yapmaya teşvik etmektedir. Leary ve Kowalski'ye (1990: 34-35) göre sosyal bir ortamda izlenen birey, başkalarının onu nasıl algıladığı ve değerlendirdiğini önemsemekte ve bu algıyı kontrol etme çabası içerisine girmektedir. İzlenim yönetimi, bireylerin başkalarının kendileri hakkında oluşturdukları izlenimleri kontrol etme süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte birey, gerçek kişiliğinden ziyade karşı tarafın arzuladığı veya beklediği kişilik özelliklerine uygun davranarak olumlu bir izlenim bırakmaya çalışmaktadır. Özellikle ilk izlenim söz konusu olduğunda, birey bu duruma daha fazla önem vermektedir; zira ilk izlenim, ilişkinin yönünü belirleyen ve ilişki süresince etkisini sürdüren bir olgudur. İlk izlenim olumlu ise ilişkilerde pozitif, olumsuz ise negatif bir etki yaratmaktadır. Bu sebeple izlenim yönetimi davranışları; performans değerlendirmeleri, iş görüşmeleri, insan kaynakları yönetimi ve müzakere süreçlerinde belirgin bir şekilde kendini göstermektedir (Yıldırım, 2020: 4005-4006). Örneğin, iş görüşmesine katılan bir bireyin sözlü ve sözsüz iletişim unsurlarını kullanarak mülakat yapma etkileme ve olumlu bir izlenim bırakma çabası bu izlenim yönetimi davranışının bir yansımasıdır (Yücel, 2013: 12). Zira insan ilişkilerindeki tarz, imaj, dış dünya tarafından algılanma şekli, iz bırakma gücü; giyim-kuşam, beden dili, ses tonu ve davranışlar gibi faktörler tarafından belirlenmektedir (Sampson, 2001: 2).

Kişilerarası etkileşimde izlenimler, iletişimin geleceğini belirleyen temel unsurlardan biri olarak önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle bireyler, etkileşimde oldukları kişiler tarafından nasıl değerlendirildiklerini ve onlar üzerinde nasıl bir izlenim bırakacaklarını titizlikle önemsemektedir (Özmelek Taş, 2018: 1026). Literatür taramasında izlenim yönetiminin bilinçli bir süreç olduğunu savunan görüşlerin yanı sıra, bilinçsiz davranışlarla da oluşabileceğini öne süren yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin, Doğan ve Kılıç ile Dalmış, izlenim yönetiminin bilinçli bir süreç olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre sosyal bilimler bağlamında izlenim yönetimi, bireylerin diğerlerinin gözündeki izlenimlerini yönlendirme ve onları etkileme sürecidir. Bireyler, çevreleriyle sürekli etkileşim halinde olup, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde karşı tarafta bir izlenim bırakmaktadır; ancak, sadece bilinçli olarak oluşturulan izlenimler izlenim yönetimi kapsamında değerlendirilmektedir (Doğan ve Kılıç, 2009: 53; Dalmış, 2021: 50). Benzer şekilde, Uzun da bireylerin sosyal yaşamda kabul görme, tercih edilme veya başarıya ulaşma durumlarının diğerlerinin inisiyatifine bağlı olduğu hallerde, bilinçli bir şekilde karşı tarafı etkileme çabasına girdiklerini belirtmiştir (Uzun, 2022: 2550). Öte yandan, izlenim yönetiminin bilinçsiz olarak gerçekleşebileceğini savunan görüşler de mevcuttur. Leary ve Kowalski (1990: 34), izlenim yönetimini “bireyin gerçek ya da hayali sosyal etkileşimlerde kendine ilişkin imajını bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kontrol etme girişimi” olarak tanımlamaktadır. Benzer bir şekilde, Özmelek Taş (2018: 1026) da bireylerin izlenim yönetimi taktiklerini bazen bilinçli bazen de farkında olmadan geliştirdiklerini, bu taktiklerin uygulamada başarı göstermesi durumunda tekrar tercih edildiğini belirtmiştir.

İzlenim yönetimi, bireylerin karşı tarafı anlamaya ve davranışlarını bu doğrultuda şekillendirmeye yönelik çabalarını içerdiğinden, sağlıklı etkileşimler kurmalarına ve örgüt kimliğine uyum sağlamalarına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda izlenim yönetimi yalnızca bireyin kendine dair izlenimleri yönetmekle sınırlı kalmaz; aynı zamanda bireyin davranışları aracılığıyla başkalarının

değerlendirmelerini ve algılarını da etkileme potansiyeline sahiptir (Yıldırım, 2020: 4006). Bu görüşü destekleyen Özmelek Taş (2018: 1026), izlenim yönetimi ile bireylerin kendi kimliklerinden farklı bir kimliğe büründüklerini öne sürmektedir. Ayrıca, örgütlerde kimlik ve statü beklentileri ya da rol baskıları, bireyleri izlenim yönetimi davranışları sergilemeye zorlayabilmektedir (Yıldırım, 2020: 4006). İster istemez, bireylerin diğerleri tarafından giyim tarzları, konuşma üslupları ve iş arkadaşlarıyla ilişkileri gibi unsurlar üzerinden değerlendirildiği görülmektedir (Sampson, 2001: 7). Dennis ve Michael Kacmar (1997:9), bireylerin istedikleri imajı oluşturmak için sergiledikleri sözlü ve sözsüz davranışları izlenim yönetiminin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bolino vd. (2008: 1080) imaj oluşturma, olumsuz algıları değiştirme ya da mevcut imajı koruma açısından izlenim yönetiminin geniş bir etki alanına sahip olduğunu vurgulamaktadır.

İmaj oluşturma ve itibar kazanma süreçleri kurumsal düzeyde ele alındığında, "kurumsal izlenim yönetimi" kavramını doğurmaktadır. Bu kavram, bir kurumun dış çevresi ve paydaşları nezdinde olumlu bir imaj sergileme, kurumun itibarını artırma, hedef kitlesi üzerinde güven oluşturma ve sürdürülebilir bir şekilde olumlu algılar yaratma amacıyla stratejiler geliştirmesini kapsamaktadır. Örneğin, şirketlerin sosyal sorumluluk projelerine katılması, şeffaflık politikaları uygulaması ya da sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemesi gibi uygulamalar, kurumsal izlenim yönetiminin örneklerindendir. Bu süreçte, kurumlar kamuoyunun beklentilerine uygun davranışlar sergileyerek toplumdaki pozitif algılarını güçlendirmeyi hedeflerler (Gürbüz, 2018: 32). Kurumsal ve bireysel izlenim yönetiminin akademik geçmişleri karşılaştırıldığında, kurumsal izlenim yönetiminin literatüre girmesinin daha geç gerçekleştiği görülmektedir. Bireysel izlenim yönetimi, 1959 yılında Erving Goffman'ın *The Presentation of Self in Everyday Life* (Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu) adlı eseri ile literatürde yer alırken, kurumsal izlenim yönetimi ancak 1990'larda literatüre dâhil olmuştur (Şimşek Evren ve Akoğlu Kozak, 2017: 445; Basım ve Tatar, 2008: 70).

Sonuç olarak, bireysel ve kurumsal izlenim yönetimi, günümüz sosyal ve iş yaşamında başarı ve kabul görme açısından büyük öneme sahiptir. Hem bireyler hem de kurumlar, sosyal çevrelerinin beklenti ve algılarına göre kendilerini uyarlayarak olumlu bir izlenim bırakma çabası içindedirler. Literatürde bu sürecin incelenmesi, izlenim yönetiminin birey ve kurumlar açısından nasıl bir stratejik değer taşıdığını göstermekte ve çeşitli alanlarda uygulamaya yönelik önemli çıkarımlar sunmaktadır.

2.2. İzlenim Yönetimi Taktikleri

Bireyler yaşamları boyunca çevrelerindeki kişilerle etkileşim halindedir ve çeşitli hedefler doğrultusunda bu kişiler üzerinde belirli izlenimler bırakmayı amaçlamaktadır. Bu hedefe ulaşmak için izlenim yönetimi taktiklerinden yararlanırlar. Bu taktikler, bireylere sosyal ve maddi kazanım elde etme olanağı sunmaktadır (Haşçeltik ve Özmen, 2019: 384). Bireyler, izlenim yönetiminde, önceki etkileşimlerinde başarıya ulaşmış taktiklerden oluşan bir repertuvara sahiptir. Bu repertuvar, geçmiş deneyimlerde etkili olduğu kanıtlanmış taktikleri içerir ve bireyler benzer durumlarla karşılaştıklarında bu başarılı stratejilere başvururlar (Basım ve Tatar, 2006: 228). Her ne kadar izlenim yönetimi davranışlarının genellikle olumlu izlenimler oluşturma amacı taşıdığına dair yaygın bir kanaat olsa da, bunun tersi durumlar da gözlemlenebilmektedir. Örneğin, bazı durumlarda bireyler kasıtlı olarak olumsuz bir izlenim bırakmayı tercih edebilir veya olumlu bir izlenim bırakmak istemelerine rağmen farkında olmadan olumsuz bir izlenim yaratabilmektedir (Alga ve Özdemir, 2018: 312). Ayrıca, kendilerine dair olumlu bir izlenim oluşturma çabası içerisinde, başkalarının imajına zarar vermeye yönelik davranışlar sergileyebilirler (Doğan ve Kılıç, 2009: 58). Bu bağlamda, izlenim yönetimi taktiklerinin kullanım biçimi ve sonuçları bireyin amacına ve duruma göre değişiklik gösterebilir.

Literatür incelemesi, izlenim yönetimi taktiklerinin farklı şekillerde kategorize edildiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, izlenim yönetimi taktiklerinin çeşitli kategorizasyonlarına ayrı ayrı yer verilmiş ve gerekli görülen kısımlar, anlaşılabilirliği artırmak amacıyla tablolar halinde sunulmuştur.

Uzun (2022: 2553), izlenim yönetimi taktiklerini girişken, savunmaya yönelik ve açıklayıcı-kanıtlayıcı taktikler olmak üzere üç ana başlık altında incelemiştir.

Tablo 1: Uzun'un (2022) İzlenim Yönetimi Taktikleri Sınıflaması

Girişken Taktikler	Kendini Sevdirmeye Niteliklerini Tanıtma Örnek Davranışlar Sergileme Kendini Acındırma Tehdit Etme
Savunmacı Taktikler	Masumiyet Açıklama Özür dileme Gerekçeler Sorumluluğun reddi Mazeretler Kendini sabote etme
Açıklayıcı Taktikler	Genellemeler Resimler

Kaynak: Uzun'un (2022) çalışması referans alınarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Binay ve Yıldız (2017: 102-104), örgütlerde izlenim yönetimi taktiklerini iki farklı perspektiften ele alarak sınıflandırmıştır. İlk sınıflandırmada, izlenim yönetimi taktikleri genel olarak saldırgan ve savunmacı taktikler şeklinde iki ana gruba ayrılmıştır.

Tablo 2: Binay ve Yıldız'ın (2017) Örgütlerde İzlenim Yönetimi Taktikleri Sınıflaması

Saldırgan Taktikler	Yağcılık Bireysel Reklam Örnek Birey Olma Yalvarma Gözdağı Verme
Savunmacı Taktikler	Özür Dileme Rapor Verme

Kaynak: Binay ve Yıldız'ın (2017) çalışması referans alınarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Binay ve Yıldız'ın ikinci sınıflandırması, bireyin odaklandığı hedef doğrultusunda kullanılan izlenim yönetimi taktiklerinden oluşmaktadır. Bu sınıflandırmada taktikler; birey odaklı, iş odaklı ve yönetici odaklı olarak üç ana kategoriye ayrılmaktadır.

Tablo 3: Binay ve Yıldız (2017) Bireysel İzlenim Yönetimi Taktikleri Sınıflaması

Birey Odaklı	Çalışkan, işe adanmış bir görüntü
İş Odaklı	Kendi reklamını yapma, İşe erken gelip geç ayrılma Fazla sorumluluk alma
Yönetici Odaklı	Üstünün özel hayatıyla ilgili konularda ona sürpriz yapma Üstünü memnun etme girişimleri

Kaynak: Binay ve Yıldız'ın (2017) çalışması referans alınarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Kavut (2021), izlenim yönetimi taktiklerini Binay ve Yıldız (2017) gibi savunmacı ve saldırgan taktikler başlıkları altında sınıflandırmakla birlikte, alt başlıkları farklı şekilde ele almıştır. Bu farklılık nedeniyle, Kavut'un çalışmasında belirtilen izlenim yönetimi taktikleri ayrı bir tabloda sunulmuştur.

Tablo 4: Kavut (2021) İzlenim Yönetimi Taktikleri Sınıflaması

Saldırgan Taktikler	Kendini tanıtmak Kendini Sevdirmek/ Kendini zorla kabul ettirmek Örnek Davranışlar Sergileme Kendini Acındırma /Rica/ Yalvarma Tehdit Etme / Gözdağı verme
Savunmacı Taktikler	Mazeret Sorumluluk kabul etmeme /Vazgeçme Kendini Engelleme Öz- İzleme İnkâr

Kaynak: Kavut (2021) çalışması referans alınarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Bolino vd. (2008) ise izlenim yönetimi taktiklerini beş grupta değerlendirip ölçeklendirmiştir. Bu ölçek izlenim yönetimi literatüründe oldukça kabul gören ve araştırmalarda tercih edilen bir ölçek konumundadır. Basım ve Tatar tarafından Türkçeye uyarlanmıştır (Basım ve Tatar, 2006: 229).

Tablo 5: Bolino vd. (2008) İzlenim Yönetimi Taktikleri Sınıflaması

Kendini Sevdirmek	Görüş Birliği Övgü ifadeleri Kullanma İyilik Yapma Tevazu sahibi olmak Kendi yetersizlikleriyle şaka yollu alay etmesi.
Kendini Acındırma/ Rica/ Yalvarma	Kendini yeteriz, zayıf göstermek Eksiklerini ön plana çıkarmak Diğerlerinin acıma duygusunu harekete geçirecek şekilde davranmak
Niteliklerini Tanıtma	Kendi reklamını yapma Başarılarını, ödülleri sürekli ön plana çıkarmak Fazlaca kendinden bahsetme
Tehdit Etme	Tehdit, korku kullanarak güçlü görünmeye çalışma Mobing uygulama
Örnek Davranış Sergileme	Ahlaki bir takım sorumluluklar abartma İşe adanmış izlenimi oluşturarak takdir kazanma

Kaynak: Basım ve Tatar (2016) çalışmaları referans alınarak araştırmacı tarafından derlenmiştir.

Sıgı vd. (2011) çalışmalarında, izlenim yönetimi taktiklerini geniş bir çerçevede ele alarak kendini sevdirmek ve niteliklerini tanıtmak taktiklerini bir bütün olarak değerlendirmişlerdir. Bunun yanı sıra işine sahip çıkma ve kendini zorla kabul ettirme gibi taktikleri de çalışmaya dâhil etmişlerdir.

Tablo 6: Sığrı vd. (2011) İzlenim Yönetimi Taktikleri Sınıflaması

Niteliklerini Tanıtarak Kendini Sevdirmeye Çalışma	İş Deneyiminden gururla söz etme Yakın görünmek için iltifat etme Özel yaşama ilgi göstermek Meslektaşlarını övmek Yetenek ve Nitelik Duyurma Meslektaşlarının başarıları övmek Özel yardımlarla iltimas geçmek
Kendini Acındırmaya Çalışma	Az biliyormuş gibi davranmak Şefkat elde etmeye çalışmak Anlamıyormuş gibi davranmak Yardıma muhtaç davranmak Görevden kaçmak için anlamıyor gibi davranmak
Kendini Örnek Bir Personel Gibi Göstermeye Çalışma	Mesai sonrası iş yerinde kalma Meşgul görünmeye çalışma İşe adanmış görünmek için mesaiye erken gelmek İşe adanmış görünmek için mesaiye erken gelmek
Kendi Önemini Zorla Fark Ettirme	Vazifenin yapılmasına yardım için iş arkadaşlarına gözdağı vermek Yakınlık kurmayan arkadaşlarına zorluk çıkaracağını hissettirmek Meslektaşlarını tehdit etmek
İşine Sahip Çıkmaya Çalışma	Engel çıkaranlarla mücadele etmek İşe engel olanlara karşı saldırganlık

Kaynak: Sığrı vd. (2011) çalışmasında Tablo 3'ün verileri temel alınarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Boydak Ozan ve Sayıcı (2016), ilköğretim kurum yöneticileri üzerine yaptıkları çalışmalarında, izlenim yönetimi taktiklerini şu şekilde kategorize etmiştir;

Tablo 7: Boydak Ozan ve Sayıcı'nın (2016) İzlenim Yönetimi Taktiklerinin Alt Başlıkları

Görüş Birliği Taktiği	Bireyin, diğerleriyle aynı fikirde olduğunu belirterek uyumlu görünme çabası.
Övgü Taktiği	Bireyin, diğerlerini övme yoluyla olumlu bir izlenim yaratmaya çalışması.
Örnek Olma Taktiği	Bireyin, diğerlerine örnek olacak şekilde davranarak saygı kazanma amacı gütmesi.
Yardım İsteme Taktiği	Bireyin, başkalarından yardım talep ederek ilişkileri güçlendirme çabası.
Niteliklerini Tanıtma Taktiği	Bireyin, yeteneklerini, başarılarını ve olumlu özelliklerini ön plana çıkararak imajını destekleme çabası.
Yıldırma Taktiği	Bireyin, başkaları üzerinde korku veya baskı oluşturarak etkisini artırmaya çalışması.
Vurgulama Taktiği	Belirli özelliklerini abartarak sergileyerek dikkat çekme çabası.
Meşrulaştırma Taktiği	Davranışlarını rasyonel sebeplerle açıklayarak olumlu bir izlenim oluşturma çabası.
Mazeret Bildirme Taktiği	Olası olumsuz izlenimlerden kaçınmak için mazeretler sunarak açıklama yapma çabası.
Özür Dileme Taktiği	Hataları kabul edip özür dileyerek olumsuz izlenimleri olumluya çevirme çabası.
Engel Koyma Taktiği	Başkalarının çalışmalarını zorlaştırarak öne geçmeye veya daha güçlü görünmeye çalışma.
Yadsıma Taktiği	Sorumluluğu veya olumsuz durumu reddederek olumlu bir izlenim bırakma çabası.

Kaynak: Boydak Ozan ve Sayıcı'nın (2016) çalışmasındaki verileri baz alınarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Taranan literatürde, izlenim yönetimi kapsamında farklı taktiklerin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu taktikler, bireylerin çevrelerindeki algıları şekillendirme ve kendileri hakkında olumlu bir izlenim oluşturma amacı güttükleri stratejilerdir. Literatürde en sık karşılaşılan bu sınıflamadaki izlenim yönetimi taktikleri aşağıda, daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

-Kendini Sevdirme: Sosyal yaşamda, genellikle sıcakkanlı, samimi ve pozitif davranışlar sergileyen bireylerin, çevrelerinde daha fazla tercih edildiği ve bu kişilerin diğerlerinde olumlu bir izlenim bıraktığı kabul edilmektedir. Bu izlenim yönetimi taktiği, Basım ve Tatar'ın (2006: 231-232) çalışmasında, övgü ifadeleri kullanma, iyilik yapma ve görüş birliğinde bulunma gibi alt başlıklarla ele alınmıştır. Yağcılık olarak da nitelendirilebilecek bu taktik, bireyin bulunduğu ortamda kabul görmek ve menfaat sağlamak amacıyla, kendisine dayatılan sosyal normlara uygun davranarak yapmacık bir şekilde kendini kabul ettirmeye çalışmasını içerir. Bu davranışlar, bireyin çevresi tarafından olumlu olarak değerlendirilmesine yönelik stratejilerdir. Ancak, aşırıya kaçılması durumunda, bu davranışlar bireyler için olumsuz sonuçlar doğurabilir, çünkü karşı taraf bu çabayı sahte bir yaklaşım olarak değerlendirebilir.

-Niteliklerini (Kendini) Tanıtma: Bu taktik, bireyin sahip olduğu nitelikleri, başarıları ve ödülleri sürekli ön plana çıkarması yoluyla daha fazla tanınma ve çeşitli faydalar sağlama çabasını ifade etmektedir. Basım ve Tatar'a göre (2006: 232), bu yöntemle birey, üstlerinin gözünde ücret artışını veya terfiyi hak eden, saygın bir çalışan imajı oluşturmaya amaçlar. Kişinin kendini sürekli tanıtması, ilgili ortamlarda yetkinliğinin ve katkılarının takdir edilmesini kolaylaştırmakta ve mesleki prestijini artırma fırsatı sunmaktadır. Ancak, bu tür bir davranış, başkaları tarafından kibirli veya kendini beğenmiş biri olarak algılanma riskini de beraberinde getirebilir. Bu nedenle, bireyin kendini tanıtma stratejisini dengeli bir şekilde uygulaması ve iş yerinde iş birliğine dayalı bir imaj sergilemesi, olumlu izlenim bırakabilmesi açısından önem taşır.

-Gözdağı Verme/Tehdit Etme: Tehdit, korkutma veya mobbing yoluyla bireyin başkalarına karşı üstünlük kurma çabası olarak tanımlanabilir. Bu taktik, kişinin diğerlerine kendi gücünü ve kontrolünü göstererek bir otorite imajı yaratmasına yöneliktir. Bolino ve Turnley'nin (2003: 24) çalışmalarına göre, tehdit ile performans arasındaki ilişki duruma bağlı olarak pozitif veya negatif bir seyir izleyebilir. Araştırmalarında, tehdit unsurunun bireyin sevillebilirliği ile anlamlı bir ilişkisi olmadığı, ancak performans değerlendirmesi ile olumlu bir ilişki gösterdiği ortaya konmuştur. Bununla birlikte, tehdit gibi saldırgan yaklaşımların iş birliği veya takım çalışmasına dayalı örgüt yapılarında uyumu ve takımın ahengini bozma riski bulunmaktadır. Dolayısıyla, gözdağı verme taktiğinin örgütsel ilişkilerde dengeli ve dikkatli bir şekilde kullanılması gerekmektedir; aksi takdirde, birey arzu edilen izlenimi bırakmak yerine, çatışmalara yol açabilir ve çalışma ortamında güvensizlik duygusu yaratabilir.

-Örnek Davranışlar Sergileme: Bu taktik, bireyin ahlaki veya etik sorumluluklarını aşırı vurgulayarak diğerlerinden üstün olduğu algısını yaratmayı ve hiyerarşik üstlerinin takdirini kazanmayı hedefler. Birey, iş ortamında ya da sosyal ilişkilerde kendini dürüst, güvenilir ve sorumluluk sahibi biri olarak tanıtma eğilimindedir. Bu davranış biçimiyle, yalnızca bireysel olarak değer kazanmak değil, aynı zamanda üst yönetim tarafından fark edilerek terfi, ödüllendirme gibi avantajlar elde etmek amaçlanır. Ancak, bu tür örnek davranışların sürekli olarak vurgulanması ve abartılması, bireyin yapay bir imaj çizdiği algısına yol açabilir ve uzun vadede güvenilirliği zedeleyebilir.

-Kendini Acındırma: Kendini acındırma taktiğinde, birey yardım talep ederek veya zayıflığını vurgulayarak çevresine yetersiz olduğu izlenimini vererek sorumluluklardan kaçınmayı hedefler. Gardner'a (1992) göre, bu taktik son çare olarak kullanılmalıdır, zira bireyin tembel, güvenilirmez ve yetersiz olarak algılanmasına yol açabilir. Bu tür bir izlenim, kısa vadede bazı sorumluluklardan kaçınma avantajı sağlasa da, uzun vadede bireyin güvenilirliğini ve iş ortamındaki itibarını zedeleyebilir. Yoğun ya da sürekli kullanımı, bireyin profesyonel ve sosyal ilişkilerinde olumsuz algılar oluşturmaya neden olabilir ve kariyer gelişimini de olumsuz etkileyebilir.

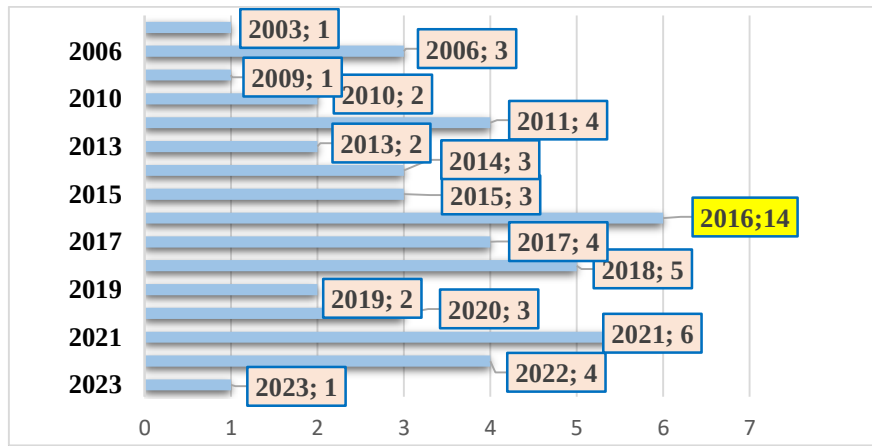
Taranan literatüre göre, izlenim yönetimi taktikleri olumlu etkiler yaratabileceği gibi, bireyler veya kurumlar üzerinde olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir. Özellikle yönetim alanında bu taktiklerin bilinçli bir şekilde uygulanması, dürüstlük ve samimiyet gibi değerlerle desteklenmediğinde, uzun vadede iş ortamında güven sorunlarına ve çatışmalara neden olabilmektedir. Basım ve Tatar'ın (2006: 242) vurguladığı gibi, izlenim yönetimi hayatın her alanında görülmekte olup, samimiyet ve doğallık bu davranışların kabul edilebilirliği açısından belirleyici unsurlardır. Bu nedenle, yöneticilerin izlenim yönetimi taktiklerinin farkında olması ve çalışanların davranışlarını objektif bir bakış açısıyla değerlendirebilmesi büyük önem taşır. Zira Doğan ve Kılıç'ın (2009: 79) belirttiği gibi, yönetici dürüst ve yapmacık davranışları ayırt edemediğinde performans değerlendirmelerinde yanıltıcı sonuçlarla karşılaşabilir ve bu durum, işyerindeki diğer çalışanların moral ve motivasyonunu da olumsuz yönde etkileyebilir.

İzlenim yönetimi taktiklerinin kullanımında, bireylerin dürüstlük, samimiyet ve doğallık değerlerini göz önünde bulundurmaları önemlidir. Zira bu taktiklerin aşırı veya yanlış kullanımı, yalnızca yöneticilerin çalışanları objektif bir şekilde değerlendirmesini zorlaştırmakla kalmaz; aynı zamanda iş yerinde güven sorunlarına, çalışma arkadaşları arasında gerginliklere ve işbirliği eksikliğine de yol açabilir. Yönetici, çalışanlarının izlenim yönetimi taktiklerini fark ettiğinde, performans değerlendirmelerinde daha isabetli kararlar alabilir ve yapay çabalar ile gerçek performans arasındaki farkı doğru bir şekilde ayırt edebilir. Doğan ve Kılıç'ın (2009: 79) ifade ettiği üzere, bu farkındalık, hem performans değerlendirme sürecinin sağlıklı işlemesine katkı sağlar hem de çalışanların genel motivasyonunu korur. Bu bağlamda, izlenim yönetimi taktiklerinin yönetici ve çalışanlar arasında açık ve güvenilir bir iş ortamı oluşturma çabasıyla dengeli bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

2.3. Yıllara Göre İzlenim Yönetimi Çalışma Sayıları

Şekil 1'de 2003-2023 yılları arasında izlenim yönetimi üzerine yapılan çalışmaların sayısal dağılımı sunulmuştur.

Şekil 1: 2003-2023 Yılları Arasında İzlenim Yönetimi Yayın Sayısı

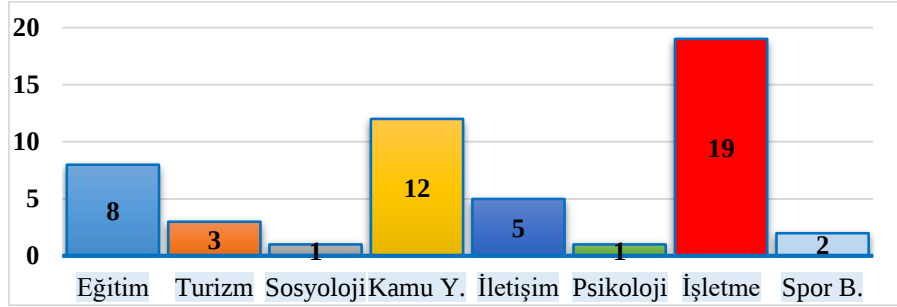

İncelenen dönemde yayın sayısında belirli dalgalanmalar gözlemlenmiş, bazı yıllarda artış, bazı yıllarda ise azalış eğilimi sergilenmiştir. En az yayının yapıldığı yıllar olarak 2003, 2009 ve 2023 öne çıkarken; en fazla yayının gerçekleştirildiği yılın 2016 olduğu belirlenmiştir. Bu değişkenlik, izlenim yönetimi konusunun dönemsel olarak ilgi gördüğünü ve bu alandaki çalışmalara yönelik ilginin yıllar içinde farklılaştığını göstermektedir.

2.4. İzlenim Yönetimi Konusunun Çalışıldığı Disiplinler

İzlenim yönetimi kavramının farklı disiplinlerde nasıl ele alındığına dair veriler Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2: İzlenim Yönetiminin Çalışıldığı Disiplinler ve Çalışılma Sayıları

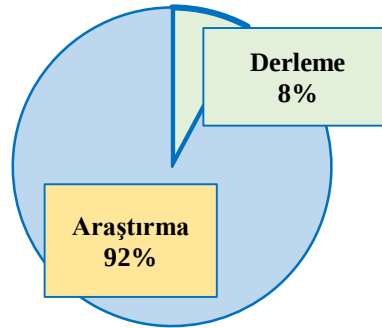

Şekil 2 incelendiğinde, izlenim yönetimi konusunun en yoğun şekilde işletme disiplini içinde çalışıldığı görülmektedir. Bu alanı, kamu yönetimi disiplini takip etmektedir. Öte yandan, izlenim yönetimi üzerine en az çalışmanın yapıldığı disiplinler ise sosyoloji ve psikoloji olarak belirlenmiştir. Bu durum, izlenim yönetimi konusunun daha çok organizasyonel ve yönetsel bağlamda ele alındığını, sosyal ve psikolojik yönlerinin ise daha az ilgi gördüğünü göstermektedir.

2.5. İzlenim Yönetimi Konusunun Çalışıldığı Makale Türleri

İzlenim yönetimi kavramı üzerine yapılan çalışmaların türü Şekil 3’de gösterilmiştir.

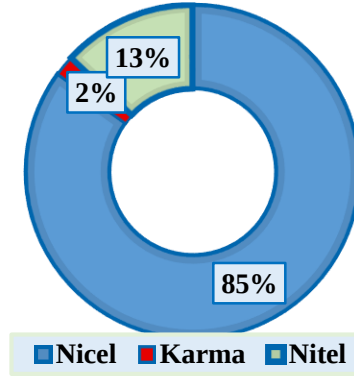
Şekil 3: İzlenim Yönetiminin Çalışıldığı Makale Türleri

Şekil 3’te de görüldüğü üzere, araştırma makalelerinin daha fazla tercih edildiği belirlenmiştir. Bu durum, izlenim yönetimi konusunun daha çok özgün araştırmalar ve ampirik çalışmalarla incelendiğini göstermektedir. Derleme makaleleri ise daha sınırlı sayıda olup, toplamda yalnızca dört adet olduğu tespit edilmiştir. Bu derleme makaleleri, sosyoloji, psikoloji ve işletme disiplinlerinde yazılmış olup, genellikle mevcut literatürü bir araya getirerek izlenim yönetimi konusundaki genel bakış açılarını tartışmaktadır.

2.6. İzlenim Yönetimi Konusunun Çalışıldığı Araştırmalarda Kullanılan Yöntemler

İzlenim yönetimi konusuyla ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemleri Şekil 4’te gösterilmiştir.

Şekil 4: İzlenim Yönetimi Çalışmalarında Kullanılan Yöntemler

Şekil 4'te de görüldüğü üzere, nicel yöntemler %85 oranla en yaygın kullanılan araştırma yöntemi olmuştur. Nitel araştırmalar ise daha sınırlı bir şekilde kullanılmış olup, genellikle web siteleri, sosyal medya hesapları, filmler gibi içerikler üzerinden içerik analizi ve doküman taraması yapılmıştır. Ayrıca, bazı çalışmalarda derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilerek, katılımcıların izlenim yönetimi hakkındaki görüşlerine odaklanılmıştır. Karma yöntem ise daha az bir oranda kullanılmış olup, bir araştırmada bu iki yöntem bir arada kullanılmıştır. Bu çalışmada, öncelikle web sitelerinden veri toplanmış, elde edilen veriler ise nicel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu durum, izlenim yönetimi üzerine yapılan araştırmalarda daha kapsamlı bir veri toplama ve analiz sürecinin izlendiğini göstermektedir.

2.7. İzlenim Yönetimi Konusuyla İlişkili Çalışılan Konular

İzlenim yönetimi kavramı, farklı disiplinlerde ve birçok farklı konuyla ilişkilendirilmiş bir kavramdır. 51 makalenin taranması sonucunda, izlenim yönetimi konusu her bir çalışmada farklı temalarla bağlantılandırılmıştır. Bu konular, izlenim yönetiminin geniş bir yelpazede nasıl ele alındığını ve çeşitli alanlardaki etkilerini ortaya koymaktadır. İlgili konular şu şekilde sıralanabilir;

▪ Sivil Toplum Kuruluşları	▪ Otel İşletmeleri
▪ Göç	▪ İşveren İmajı
▪ İletişim	▪ İletişim Psikolojisi
▪ Bireysel Performans	▪ Yöneticiler
▪ Liderlik	▪ Tükenmişlik
▪ Örgütsel Sinizm	▪ Etkileşim
▪ Erving Goffman'ın Benlik Kuramı	▪ Beş Faktör Kişilik Özellikleri
▪ Örgütsel Kültür	▪ Sosyal Görünüş Kaygısı
▪ Kariyer	▪ Ağbağ Analizi
▪ Sosyal Medya	▪ Öz Yeterlilik Algısı
▪ Kişilik Özellikleri	▪ Narsizm
▪ Sosyal Kaytarma	▪ Dindarlık
▪ Turizm	▪ Stres

Bu konular, izlenim yönetiminin farklı yönlerini ve toplumsal, psikolojik, örgütsel bağlamlarda nasıl şekillendiğini anlamaya yardımcı olmaktadır. İzlenim yönetimi, yalnızca bireysel davranışlar değil, aynı zamanda grup dinamikleri, liderlik, iletişim ve örgütsel yapılar gibi daha geniş ölçekteki olgularla da doğrudan ilişkilidir.

2.8. İzlenim Yönetimi Konusunun Çalışıldığı Araştırmalarda Örneklem Grupları

İzlenim yönetimi üzerine yapılan araştırmalarda, konunun farklı örneklem grupları üzerinden ele alındığı gözlenmiştir. Bu çalışmalar, izlenim yönetimi süreçlerinin çeşitli bağlamlarda nasıl işlediğini

anlamak amacıyla verilerin elde edildiği kaynaklara da dikkat çekmektedir. Örneklem grupları, araştırmaların kapsam ve sınırlılıklarına göre belirlenmiş olup genellikle şu gruplardan seçilmiştir.

- Kamu personelleri
- GSB Gençlik Liderleri
- Akademisyenler Yurt Dışında Çalışıp Türkiye'ye Göç Eden Türkler
- Alt ve Orta Seviye Özel Sektör Yöneticileri
- Orta Seviye Kamu Yöneticileri
- İlkokul Öğretmenleri
- Lise Öğretmenleri
- Beden Eğitimi Öğretmenleri
- Emekli Öğretmenler
- Branş Öğretmenleri
- Eğitim Yöneticileri
- Eğitim Müfettişleri ve Müfettiş Yardımcılar
- Lisans ve Yüksek Lisans Öğrencileri
- Yaşlı Sosyal Ağ Kullanıcıları
- Beyaz Yakalı Özel Sektör Çalışanları
- Hastane Çalışanları
- Kamu veya Özeldeki Savunma Sanayi Çalışanları
- Muhasebe Meslek Mensupları
- Banka Personeli
- Youtube Videolarındaki Kişiler
- Diğer Özel Sektör Çalışanları
- Otel Web Siteleri
- Facebook Kullanıcıları
- Kamu Yararına Çalışan Derneklerin Web Siteler

İzlenim yönetimi konusundaki araştırmalarda kullanılan örneklem grupları oldukça çeşitlidir ve çalışma kapsamı ile sınırlandırmaları doğrultusunda farklı sektörlerden bireyler ve dijital kaynaklar üzerinden veri toplanmıştır. Kamu personelinin akademisyenlere, özel sektör çalışanlarından öğretmenlere kadar çeşitli profesyonel gruplar, sosyal medya kullanıcıları ve dijital içerik üreticileri bu araştırmalara dâhil edilmiştir. Farklı kaynaklardan sağlanan verilerle, izlenim yönetimi süreçlerinin değişik bağlamlarda nasıl şekillendiğine dair geniş bir perspektif sunulmuştur. Bu örneklem çeşitliliği, izlenim yönetiminin toplumsal ve profesyonel bağlamlarda nasıl işlendiğini derinlemesine anlamaya olanak tanımaktadır.

3. TARTIŞMA

Bu çalışma, izlenim yönetimi kavramının literatürdeki yerini ve uygulanan taktiklerini sistematik literatür taramasıyla inceleyerek, alandaki mevcut bilgi birikimine önemli katkı sunmaktadır. Analiz edilen 51 makale, izlenim yönetiminin işletme ve kamu yönetimi disiplinlerinde yoğun olarak ele alındığını, ancak sosyoloji ve psikoloji alanlarında daha az çalışıldığını ortaya koymaktadır. Bu durumun, izlenim yönetiminin stratejik bir araç olarak algılanmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Literatürde izlenim yönetimi taktiklerinin çoğunlukla bilinçli bir süreç olarak ele alındığı görülse de, bazı çalışmalar bu taktiklerin bilinçsiz olarak da sergilenebileceğini öne sürmüştür. Bu çalışmada, taktiklerin hem bilinçli hem de bilinçsiz kullanımına dair bulguları sentezlenerek alandaki bu ikili perspektif desteklemektedir. Örneğin, niteliklerini tanıtmaya çalıştığı bilinçli bir çaba gerektirirken, örnek davranışlar sergileme taktiği bazı durumlarda farkında olmadan da gerçekleştirilebilir. Bu durum, izlenim yönetiminin sadece stratejik bir araç olarak kullanılmadığını aynı zamanda sosyal etkileşimlerin doğal bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma, izlenim yönetimi taktiklerinin etik dışı kullanımının örgütlerde güven kaybına ve çatışmalara yol açabileceğini ileri sürerek literatüre katkı sağlamaktadır. Özellikle, kendini acındırma veya gözdağı verme gibi taktiklerin aşırı ya da yanlış kullanımı, bireylerin ve kurumların itibarını zedeleyebilir. Bu nedenle, yöneticilerin bu taktiklere yönelik farkındalığa sahip olması ve çalışan davranışlarını objektif şekilde değerlendirebilmesi kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, yöneticilere taktiklerin etik kullanımı konusunda eğitimler verilmesi ve çalışanların dürüstlük ve samimiyet gibi değerlerle desteklenmesi önerilmektedir.

İzlenim yönetimi çalışmalarında nicel yöntemlerin nitel yöntemlere nazaran baskın olması, kavramın ölçülebilir verilerle incelenme çabasını göstermektedir. Ayrıca bu durum, izlenim yönetiminin

sosyal ve psikolojik boyutlarının yeterince ele alınmadığını düşündürmektedir. Yapılacak çalışmalarda, nitel yöntemlerin daha fazla kullanılması, taktiklerin etkilerini daha kapsamlı şekilde ortaya koyabilir. Örneğin, derinlemesine görüşmeler veya vaka analizleri, taktiklerin günlük yaşamda nasıl uygulandığını veya nasıl algılandığını anlamada önemli veriler sunabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İzlenim yönetimi, başkalarının bizi nasıl gördüğünü kontrol etme girişimlerimizdir. Bireyler sosyal yaşamlarında ve özellikle bir örgüt içinde kendilerine yönelik algıları istediği yöne çevirme ve amaçladıklarını imajı oluşturma çabası içindedirler. Bunu yaparken saygınlıklarını artırma, toplumda yer edinme, maddi manevi menfaat elde etme, güç kazanma, işlerini yürütme gibi birçok hedefleri olabilir. Bunları gerçekleştirmek adına bulundukları ortamda bilinçli veya bilinçsiz olarak bir takım davranışlar sergilemektedirler. Sözlü ve sözsüz unsurları barındıran bu davranışlar, bireylerin hedefledikleri izlenimi edinme amacı taşıdığı için izlenim yönetimi taktikleri olarak adlandırılmaktadır.

Tanımlayıcı sistematiik literatür taraması yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada İzlenim Yönetimi'nin literatürde nasıl yer aldığı konusu incelenmiştir. EBSCOhost'ta taranan, başlığında "İzlenim Yönetimi" ifadesi geçen, 2003-2023 yılları arasında yayımlanan, tam metin Türkçe makaleler çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu makaleler, hem derleme hem de araştırma makalelerinden oluşmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada 51 adet makale incelenmiştir. Bu makaleler, ağırlıklı olarak araştırma makaleleridir ve çoğunlukla nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çok az sayıda makalede nitel araştırma yöntemi kullanılırken bir makalede karma yöntemden yararlanılmıştır. EBSCOhost 2003- 2023 yılları arasında izlenim yönetimi çalışmalarının dalgalı bir seyir izlediği hazırlanan grafiklerde görülmektedir. Tarama verilerinden, en fazla 2016 yılında makale yayımlandığına en az ise 2003 ve 2023 yıllarında yayımlandığı bilgisine ulaşılmıştır. Çalışılan disiplinler açısından izlenim yönetiminin en fazla işletme alanında çalışıldığı dikkat çekmektedir. Bunu takip eden disiplin ise kamu yönetimidir. En az yer edindiği alanlar psikoloji ve sosyoloji olmuştur. İzlenim yönetimi; iletişim, sosyal medya, turizm, yöneticilik, liderlik, örgütsel yapı, göç, kişilik kuramları, narsizm, tükenmişlik, sinizm gibi birçok kavramla ilişkilendirilerek çalışılmıştır. Bu kavram çeşitliliği örneklem gruplarına da yansımıştır; çeşitli alanlarda ve branşlarda öğretmenler, lisans ve lisansüstü öğrenciler, akademisyenler, özel ve kamu sektörü yöneticileri, facebook kullanıcıları, youtube kullanıcıları, hastane çalışanları, savunma sanayi çalışanları, muhasebe ve banka personeli, web siteleri, yurt dışında çalışıp Türkiye'ye göç eden Türkler gibi birçok örneklem üzerinde çalışılmıştır.

İzlenim yönetimi üzerine yapılan çalışmalar, kavramın çok yönlü yapısını ele almakta ve bu bağlamda kullanılan taktikleri farklı açılardan tasnif etmektedir. Bu çeşitlilik, konunun bütüncül olarak değerlendirilebilmesini sağlamaktadır. Çalışmalarda sıkça kullanılan taktikler, kendini sevdirmek, kendini acındırma, kendini zorla kabul ettirme, niteliklerini tanıtmak, örnek olma ve işine sahip çıkma gibi stratejileri kapsamaktadır. Her ne kadar bu taktikler, ilk bakışta olumlu sonuçlar doğurabilecek nitelikte görünse de uzun vadeli ve yoğun kullanım durumlarında bazı olumsuz etkiler barındırdığına işaret edilmektedir. İzlenim yönetimi, yalnızca bireyler tarafından değil, aynı zamanda örgütler ve kurumlar tarafından da kullanılmakta; bu yapılar, istedikleri izlenimi oluşturmak amacıyla stratejik taktikler benimsemektedir.

İncelenen çalışmalardan elde edilen bulgular ışığında izlenim yönetimi, bireylerin, grupların, örgütlerin veya kurumların çevrelerinde istedikleri imajı oluşturmak, olumlu bir izlenim bırakmak, olumsuz algıları olumluya çevirmek, maddi veya manevi kazanç sağlamak ve saygınlık elde etmek gibi hedeflerle uyguladıkları, sözlü ve sözsüz davranışların toplamı olarak tanımlanabilir. Bu davranışlar bazen belirli bir amaca yönelik olarak bilinçli şekilde sergilenirken, bazen de sonuçlarının fark

edilmesiyle tekrarlanan bilinçsiz bir süreçle sürdürülebilmektedir. Dolayısıyla izlenim yönetimi, bireyler ve kurumların kendilerine dair algıları şekillendirmek için stratejik veya tepkisel olarak başvurdukları davranış kalıplarını kapsamaktadır.

İzlenim yönetimi üzerine gelecekte yapılacak çalışmalar için aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- İzlenim yönetiminin farklı sektörlerdeki karşılaştırılmaları incelenebilir.
- Taktiklerin etik boyutları ve uzun vadeli etkileri, nitel yöntemlerden faydalanarak derinlemesine incelenebilir.
- Sosyal medya platformlarında kullanılan izlenim yönetimi taktikleri ve bunların evrimi daha fazla irdelenebilir.

KAYNAKÇA

Akobeng, A. (2005). Understanding Systematic Reviews and Meta-analysis. 07 06, 2023 tarihinde Arch Dis Child: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16040886/> adresinden alındı

Alga, E., & Özdemir, M. (2018). Özel Sektör Örgütlerinde Politik Beceri ile İzlenim Yönetimi İlişkisi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 309- 329.

Arkin, R. M., & Shepperd, J.A. (1989). *Self-Presentation Styles in Organizations*. R. A. Giacalone & P. Rosenfeld (Eds). Impression Management in The Organization. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Basım, H., & Tatar, İ. (2006). Kamuda İzlenim Yönetimi: Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4), 225- 244.

Basım, N., Tatar, İ., & Şahin, N. (2006). Çalışma Yaşamında İzlenim Yönetimi: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Türk Psikolojisi Yazıları*, 9(18), 1-17.

Binay, M., & Yıldız, S. (2017). Kamu Çalışanlarının Demografik Özelliklerine Göre Örgütsel Adalet Algısı ve İzlenim Yönetimi Davranışlarının Farklılaşması. *Sayıştay Dergisi* (107), 99-127.

Bolino, M., & Turnley, W. (2003). Counternormative Impression Management, Likeability and Performance Ratings: The Use of Intimidation in an Organizational Setting. *Journal of Organizational Behavior*, 24(2), 237- 250.

Bolino, M., Turnley, W., & Gilstap, B. (2008). A Multi-level Review of Impression Management Motives and Behaviors. *Journal of Management*, 34(6), 1080- 1109.

Boydak Ozan, M., & Sayıcı, M. (2016). İlköğretim Kurum Yöneticilerinin İzlenim Yönetimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 175-188.

Çakır, Ö. (2002). *Profesyonel Yaşamda Kişisel İmaj ve Sosyal Yaşam Etiketi*. İstanbul: Yapı Kredi yayınları.

Dalmış, A. B. (2021). İzlenim Yönetimi Taktiklerinde Bireysel Performans Algısının Rolü: Kamuda Bir Araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 8(1), 49-58.

Dennis, P., & Michale Kacmar, K. (1997). A Cybernetic Model of Impression Management Processes in Organizations. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 69(1), 9-30.

Dinçer, M. K. (1998). *Kişisel İmaj*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Doğan, S., & Kılıç, S. (2009). Örgütlerde “İzlenim Yönetimi Davranışı” Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(3), 53- 83.

Gardner, W. (1992). Lessons in Organizational Dramaturgy: The Art of Impression Management. *Organizational Dynamics*, 33-46.

Gürbüz, S. (2018). Kurumsal İmaj Oluşturmada Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetleri: İzlenim Yönetimi Taktiklerinin Youtube Videolarında Kullanımı. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 1, 28-41.

Hasçeltik, Z., & Özmen, M. (2019). İzlenim Yönetimi Taktikleri ile Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki: Tekstil Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 3(2), 384-405.

Karaçam, Z. (2013). Sistemik Derleme Metodolojisi: Sistemik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(1), 26- 33.

Karatepe, S., & Nalcı Arıbaş, N. (2022). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi: Tanımlayıcı Sistemik Literatür Taraması Yöntemiyle Bir Değerlendirme. 22. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu (113- 119). Osmaniye: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi.

Kavut, S. (2021). Kişilerarası İletişim Işığında İzlenim Yönetimi ve İzlenim Yönetimi Taktikleri: Umudunu Kaybetme Filmi Örneği. *İNİF E- Dergi*, 6(2), 269- 285.

Leary, M., & Kowalski, R. (1990). Impression Management: A Literature Review and Two Component Model. *Psychological Bulletin*, 107(1), 34- 47.

Montori, V., Swiontkowski, M., & Cook, D. (2003). Methodologic issues in systematic reviews and meta-analyses. *Clin Orthop Relat Res*, 43-54. Clin Orthop Relat Res. adresinden alındı

Özmelek Taş, N. (2018). Sosyal Medya Bağlamında Facebook Üzerinde Bireylerin İzlenim Yönetimi Stratejilerini Ortaya Koymaya Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 1023- 1040.

Sampson, E. (2001). *Profesyonel Etki Bırakmanın 101 Yolu*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Sıgı, T., Tabak, A., & Türköz, T. (2011). Eğitimciler Açısından İzlenim Yönetimi Stratejileri. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 64- 78.

Şimşek Evren, E., & Akoğlan Kozak, M. (2017). Otel İşletmelerinin Potansiyel Çalışanlara Yönelik İzlenim Yönetimi Taktikleri: Web Sitelerinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 441- 469.

TDK. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. 03.07.2023 tarihinde TDK Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

Uzun, H. (2022). Kamu Yararına Çalışan Derneklerin Vizyon ve Misyon Bildirgelerinin İzlenim Yönetimi Stratejileri Kapsamında İncelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 2546 - 2564.

Yannascoli, S., Schenker, M., Carey, J., Anh, J., & Baldwin, K. (2013). How to Write a Systematic Review: A Step- By- Step Guide. *University of Pennsylvania Orthopaedic Journal* (23), 64- 69.

Yıldırım, A. (2020). Örgüt Kültürü Algısının İzlenim Yönetimi Üzerine Etkisi: Eğitim Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 4005- 4021.

Yücel, İ. (2013). Örgütlerde İzlenim Yönetimi ve Taktikleri Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-20.

Araştırma Makalesi/Research Article

ÇİN’İN ULUSLARARASI İNSANİ MÜDAHALE ANLAYIŞI: DARFUR ÖRNEĞİ

Neslihan TOPCU ALPARSLAN¹

Geliş Tarihi: 22/02/2025

Kabul Tarihi: 20/05/2025

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı sonrasında birçok ülkenin bağımsızlıklarını ilan ederek devlet vasfı kazanması, ekonomik zorlukların artması, kıtlık, baskıcı hükümetler ve benzeri sorunlarla beraber insan hakları ihlalleri çoğalmıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde devletlerin halkını koruyamaması veya bizzat halkının haklarına saldırması, uluslararası toplumun bu konuya müdahil olmasını gerektirmiştir. Bu kapsamda özellikle Birleşmiş Milletler, insani müdahaleye yönelik çalışmalar yürütmekte ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeleri, insani müdahalenin olması veya olmaması noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışma ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyelerinden biri olan Çin’in insani müdahaleye yönelik tutumunu incelemektedir. Bu bağlamda, çalışmanın temel sorusu, örnek olay olarak seçilen Darfur sorunu öncesinde ve sonrasında Çin’in insani müdahaleye ilişkin yaklaşımının nasıl bir değişim gösterdiği.

Anahtar Kelimeler: İnsani Müdahale, Çin, Sudan, Darfur Sorunu

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Uluslararası İlişkiler, neslihan.topcu@outlook.com, ORCID: 0000-0002-0822-0062

Atıf: Alparslan, N. T. (2025). Çin’in Uluslararası İnsani Müdahale Anlayışı: Darfur Örneği. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 61-80.

China's Understanding of International Humanitarian Intervention: A Case Study of Darfur

ABSTRACT

After the Second World War, many countries attained statehood through the declaration of independence, increased economic difficulties, famine, authoritarian governments, etc. and due to these issues, human rights violations have increased. States in various parts of the world not to protect their citizens or to attack their citizens' rights has required the international community to get involved in this issue. In this context, the United Nations carries out a work on humanitarian intervention, and the members of the United Nations Security Council play an important role in the presence or absence of humanitarian intervention. This paper examines the attitude of China towards humanitarian intervention as a member of the United Nations Security Council. This study seeks to address the question of what the Darfur issue changed in China's understanding of humanitarian intervention, by examining the period before and after the crisis.

Keywords: Humanitarian Intervention, China, Sudan, Darfur Issue

GİRİŞ

Tarih boyunca insanoğlu için güvenli bir ortamda yaşamak, gelebilecek tehditlerden uzak olmak veya tehditleri bertaraf edebilecek donanıma sahip olmak diğer bir deyişle güvenliğin sağlanması önemli bir konu olmuştur. İnsanoğlunun en temel ihtiyacı olan güvenlik, modern ulusal devletin ortaya çıkmasıyla beraber devletin temel görevleri arasında yer almaya başlamıştır. Ancak bazı devletler; kendi halkının güvenliğini sağlamaktan ziyade güvensiz bir ortamın oluşmasında rol oynamaktadır. Meydana gelen böyle durumlar karşısında diğer ülkelerin sessiz kalması ve yaşanan insanlık dramına seyirci olması ise kabul edilebilir değildir. Bu yüzden uluslararası toplumda insani müdahale kavramı tartışılmaktadır.

Malvina Halberstam'a göre bir durumu insani müdahale olarak tanımlayabilmek için iki şartın var olması gerekmektedir. Bunlardan ilki, insanların kendi ülkelerinde ölüm tehdidi veya zarar görme tehlikesiyle karşı karşıya kalmasıdır. İkincisi ise devletin kendi halkını korumaya istekli olmaması veya koruyamamasıdır (Halberstam, 1995: 1). Ancak insani müdahalenin tanımı ve ne zaman gerçekleşeceği hakkında uluslararası mecrada üzerine mutabık kalınmış bir anlaşma bulunmamaktadır. Fakat 1991 yılında Irak'ta, 1992 – 1993 yıllarında Bosna'da ve 1999 yılında Kosova'da ve dünyanın diğer farklı yerlerinde yaşanan müdahaleler insani müdahale için bir çerçeve oluşturulması gerektiğini göstermiştir (Sak, 2015: 122). Bu doğrultuda başta Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması olmak üzere 1949 Cenevre Sözleşmesi ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi gibi çeşitli sözleşmelerde insani müdahaleye yer verilmiştir.

Dünyada barışın tesis edilmesi için oluşturulan BM Antlaşması, kuvvet kullanımını evrensel düzeyde yasaklayan ilk antlaşmadır (Bayatı, 2016: 13). Böyle bir öneme haiz olan antlaşma, meşru müdafaa hakkı ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) kararları ile güç kullanımına izin vermektedir. Bir devletin hukuk dışı bir saldırıya maruz kaldığında güç kullanarak kendini koruma hakkı olan meşru müdafaa, BM Antlaşması'nın 51. maddesinde (BM Antlaşması, 1945: 16) ve BMGK'nın aldığı kararlar doğrultusunda güç kullanılması ise antlaşmanın VII. Bölümü altında ele alınmaktadır (BM Antlaşması, 1945: 14). BM'nin müdahaleye ilişkin verdiği izin noktasında bazı tartışmalar mevcuttur. İlk olarak müdahalenin, devlet egemenliğine bir saldırı olduğu tartışma oluşturan konular arasında gelmektedir. BM Antlaşması'nın 2/7. maddesinde devlet egemenliğine hiçbir devletin karışamayacağını üzerinde durulmaktadır. Yine aynı madde içerisinde kuvvet kullanımıyla ilgili VII. Bölümde istisnai hallerin yer aldığı belirtilmektedir (BM Antlaşması, 1945: 6). BM, kuvvet kullanımını ve kuvvet kullanım tehdidini yasaklamakta ama uluslararası barışın ve düzenin tehdit edilmesi durumunda bu yasağı göz ardı etmektedir. Bu yüzden bir devletin içişlerine karışmak yasak ise her türlü koşulda o devletin içişlerine karışılmaması gerekmez mi sorusu tartışmalara meyil vermektedir. İkinci olarak insani müdahalenin istismara açık bir konu olduğu üzerine tartışılmaktadır. Bir devlet veya devletler, insani müdahaleyi insani amaçlar için değil, siyasi nedenlerle de tercih edebilir (Doğan, 2014: 67). Bu yüzden Khatuna Burkadze'ye göre insani müdahale gerçekleştirilmeden önce uluslararası toplum iki kriterin varlığını sorgulamalıdır. Birincisi, vicdanı sarsan ve doğrulanabilir insan hakları ihlallerinin varlığıdır. İkincisi, uluslararası kuruluşların bu insan hakları ihlallerine yönelik çözüm geliştirememesi ve bu ihlalleri önleyememesidir (Burkadze, 2015: 7).

İnsani müdahale, akademik alanda revaçta olan konulardan biridir. Literatürde insani müdahale ile ilgili hem ulusal hem uluslararası birçok çalışmaya ulaşmak mümkündür. Literatürde yer alan çalışmalara göz atıldığında insani müdahalenin uluslararası hukuktaki yeri ve uygulanabilirliği (Chesterman, 2002; Demirel, 2013; Güner, 2015; Bayatı, 2016), örnek olaylar çerçevesinde insani

müdahalenin analiz edilmesi (Greenwood, 2002; Sak, 2015; Keskin, 2019) ve devletlerin insani müdahale tutumları (Barna, 2012; Kuhrt, 2014; Foot, 2017) şeklinde başlıkların öne çıktığı söylenebilir.

Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran husus, Çin'in Darfur sorunu özelindeki insani müdahale politikasını incelemenin yanı sıra, bu politikanın arkasındaki reel politigi de analiz etmesidir. Çalışmada, Çin'in BMGK üyeliği çerçevesinde insani müdahalelere karşı tutumuna ve bu tutumun zaman içinde ne ölçüde sürdüğüne odaklanılmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, Çin'in uluslararası ilişkilerdeki genel tutumunu, özellikle insani müdahaleye karşı olan politikasını somut bir örnek olan Darfur sorunu üzerinden ele almakta ve insani müdahale politikasının sürekliliğini incelemektedir. Çalışmanın hazırlanmasında kullanılan nitel araştırma yöntemi aşağıdaki aşamalardan oluşmuştur:

- *Veri Toplama ve Seçimi:* Çalışmanın ilk aşamasında, konuyla ilgili Türkçe ve İngilizce literatür kapsamlı bir şekilde taranmıştır. Bu süreçte, akademik kitaplar, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri, gazeteler, raporlar ve köşe yazıları gibi çeşitli kaynaklar incelenmiştir. Toplanan veriler ışığında, Çin'in Darfur sorunu ve insani müdahale politikasına dair kapsamlı bir bakış açısı geliştirilmiştir. Literatür taraması, çalışmanın teorik çerçevesinin oluşturulmasında ve araştırma sorularına yönelik bir temel sağlamada önemli bir rol oynamıştır.
- *Örnek Olay İncelemesi:* Elde edilen bilgiler doğrultusunda, Çin'in Darfur sorunu özelindeki tutumu derinlemesine analiz edilmiştir. Darfur hem Çin'in insani müdahale konusundaki yaklaşımını somutlaştıran hem de Çin'in dış politikasındaki reel politik faktörleri gözler önüne seren önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu aşamada, Çin'in BMGK üyeliği çerçevesinde sergilediği politikalar, özellikle Darfur'a yönelik tutumu ve bu tutumun evrimi analiz edilmiştir.
- *Teorik Analiz:* Çalışmanın teorik bölümünde, insani müdahale konusunda farklı uluslararası ilişkiler teorilerinin bakış açıları incelenmiştir. Bu bağlamda, Liberalizm, Realizm, İnşacı yaklaşım ve İngiliz Okulu ele alınarak, her birinin insani müdahale konusundaki görüşleri tartışılmıştır. Çin'in Darfur'daki tavrının, bu teorik yaklaşımlara nasıl uyduğuna dair analizler yapılmış, Çin'in dış politikasının uluslararası ilişkiler teorileriyle nasıl örtüştüğü veya farklılaştığına dair bulgular sunulmuştur.
- *Yorumlama:* Son aşamada, elde edilen bulgular ışığında Çin'in Darfur sorunu özelindeki tutumu yorumlanmıştır. Çin'in tutumunun ardındaki sosyo-politik, ekonomik ve stratejik faktörler üzerine derinlemesine bir analiz yapılmıştır. Yorumlama kısmında, Çin'in insani müdahale konusundaki politikasının iç ve dış faktörlerle nasıl şekillendiği, Çin'in küresel güç olma yolundaki çıkarlarıyla nasıl ilişkilendirildiği ve bu politikanın uluslararası toplum üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Çalışmada dört ana bölüm bulunmaktadır. İlk bölümde Liberalizm, Realizm, İnşacı yaklaşım ve İngiliz Okulu'nun insani müdahaleye yönelik görüşlerine yer verilmektedir. Bu sayede çalışma kuramsal bir zemine yerleştirilmektedir. İkinci bölümde Çin'in insani müdahale tutumu ve bu tutumunu şekillendiren etkenler ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde Çin ve Sudan arasında politik, ekonomik, askeri alandaki ve enerji alanındaki ilişkilerden bahsedilmektedir. Dördüncü bölümde öncelikle Darfur sorunu hakkında bilgi verilmekte ve ardından Darfur sorununa yönelik Çin'in sergilediği tutum ve insani müdahale noktasında ortaya koyduğu duruş mercek altına alınmaktadır.

1. TEORİK PERSPEKTİF

İnsani müdahale, uluslararası ilişkilerdeki en tartışmalı ve çok boyutlu konulardan biridir. Bu konuda farklı teorik yaklaşımlar, olayları farklı açılardan değerlendirmekte ve her biri, insani müdahale pratiğinin ne zaman ve nasıl gerçekleşmesi gerektiği konusunda kendine özgü çıkarımlar sunmaktadır.

Liberalizm, Realizm, İnşacı yaklaşım ve İngiliz Okulu; insani müdahalenin meşruiyeti, uluslararası hukukla uyumu ve güç ilişkileri açısından farklı görüşler ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, insani müdahale olgusu, yalnızca moral ve etik bir sorumluluk olarak değil, aynı zamanda uluslararası sistemin güç dinamikleri ve devletlerin çıkarları doğrultusunda şekillenen bir süreç olarak da ele alınmalıdır. Bu bölümde, insani müdahale konusunu daha iyi anlamak için bahsi geçen teorik yaklaşımlar incelenmektedir.

1.1. Liberalizmin İnsani Müdahale Algısı

Liberalizm, bireyin ve toplumun üstünde sınırsız ve mutlak güçle donatılmış siyasi bir iktidarın sadece bireyin özgürlüklerini kısıtladığını ileri sürmektedir (Çetin, 2001: 228). Bireyin kısıtlanması değil, devletin kısıtlanması toplumsal refahı artıracak koşuldur. Bundan dolayı Liberalizm, sınırlı devlet anlayışını desteklemektedir. Sınırlı devlet anlayışı ile devletin görevi; adaleti, güvenliği ve düzeni sağlaması şeklinde daraltılmaktadır (Tayyar ve Çetin, 2013: 113). Eğer bir devlet bu görevlerini yerine getirmemekte ve bireylerin özgürlüğünü kısıtlayıcı şeyler yapmakta ise insani müdahalenin gerçekleştirilmesi uygundur. Bu noktada insani müdahale, devletin egemenliğine bir saldırı değildir. Egemenlik, bireyin amaçlarına hizmet eden bir şeydir ve onlara ağır şekilde saldıranların egemenlik ilkesinin arkasında kendilerini korumasına izin verilmemelidir (Tesón, 2003: 93). İnsani müdahalenin gerçekleşmesine ilişkin kararların ise devletler nezdinde değil, BMGK ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi uluslararası hukuk ve kuruluşlar çerçevesinde alınması daha doğru bir tercihtir (Miller, 2015: 5).

İnsan haklarını ihlâl eden ve insanların yaşamını hiçe sayan devletlere yönelik yumuşak güç ve karşılıklı bağımlılık, fayda sağlaması muhtemel iki önemli araçtır. Yumuşak güç kavramını ortaya çıkaran Joseph Nye'a göre sert güç kadar önemli olan yumuşak güç, bir devletin gücünün başkalarının gözünde meşru olmasıdır. Dolayısıyla karşı taraf, bu devletin isteklerini yapma noktasında daha az direnç gösterecektir (Nye, 1990: 167). Bu doğrultuda insan haklarını ihlâl eden devletlere siyasi, ekonomik, ticari ve benzeri alanlarda yaptırım uygulanarak yumuşak güç araçları kullanılabilir.

Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye tarafından formüle edilen karşılıklı bağımlılık ise aktörlerin iş birliği ve entegrasyon çerçevesinde geliştirdiği ilişkileri ifade etmektedir (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009: 74). Karşılıklı bağımlılık ekseninde kurulan ilişkiler, ilişkiden tüm tarafların eşit kazanç elde etmesini sağlamak ve bu eşit kazanç, aktörler arasındaki ilişkinin sürdürülmesinde itici bir faktör olmaktadır. İnsan haklarını ihlâl eden bir devletin barış sürecine yanaşması için yakın ilişkiler kurduğu devletler veya örgütler onu ikna etme noktasında kritik bir rol oynayabilir.

1.2. Realizmin İnsani Müdahale Algısı

Realizme göre uluslararası arenadaki başat aktör, devlettir. Devletler, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket eden yapılardır (Korab – Karpowicz, 2017: 1). Bunun paralelinde insani müdahale ise devletlerin kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için kullandığı bir dış politika aracıdır. Devletler, sadece ulusal çıkarları söz konusu olduğu zaman bir müdahale gerçekleştirmeye isteklidir. Mesela; 1990 yılında Somali'deki insani krize karşı hareketsiz kalınması, devletlerin o ülkeye jeopolitik ilgisinin olmadığını göstermektedir. Özellikle doğal kaynaklar ve doğal kaynaklara güvenli erişim konusu karar vericilerin müdahalede bulunma veya bulunmama hususunda göz önünde bulundurduğu faktördür (Oğuz, 2016: 10).

Realist kuram devletlerin nihai çıkarlarına ulaşmak için güç veya güç tehdidini kullanacağını belirtmektedir (Arı, 2016: 4). Bir devletin askeri gücü dışındaki diğer güç unsurları ne derece iyi olursa olsun en nihayetinde askeri güç, caydırıcılığı sağlamaktadır (Lebow, 2010: 64). İnsani müdahale; bir

devlete yönelik ekonomik ve siyasi yaptırım gibi yumuşak güç araçlarını kapsamakla birlikte askeri misyonunun bölgeye konuşlanması gibi sert güç öğelerini de içinde barındırmaktadır.

1.3. İnşacı Yaklaşımın İnsani Müdahale Algısı

İnşacı yaklaşım, fiziksel dünyadaki değerlerin aktörler arası sosyal bağlamda geliştiğini ve bir anlam ifade ettiğini iddia etmektedir. Aktörler arasındaki fikir paylaşımı; maddi şeyler değil, anlamın temelidir. Dolayısıyla yaşanan bir olayın kimden geldiği aktörler için önemlidir. Mesela; ABD için İngiltere'nin 500 nükleer silahı, Kuzey Kore'nin 5 nükleer silahından daha az tehlikelidir (Dixon, 2013: 134-136). Bu bağlamda şunu söylemek mümkündür; insan haklarını ihlâl eden tarafların uzlaşmaya çağırılması ve barış sürecinin başlatılması için atılan adımların kimden geldiği tarafların tutumunun değişmesi noktasında ehemmiyet taşımaktadır. Bir devlet, yakın ilişkilere sahip olduğu ve güvendiği bir devletten veya örgütten gelen çağrılara daha ılımlı yaklaşma potansiyelini içinde barındırmaktadır.

İnşacı yaklaşımın temel önermelerinden biri de aktörlerin kimliklerinin ve normların değişebilir olduğudur. Bu yapılar; sabit ve istikrarlı değil, tam tersine sürekli bir değişim içindedir (Viotti ve Kauppi, 2012: 285). İnşacı yaklaşımın bu önerisi etrafında insani müdahaleye karşı olan bir devletin tutumunun insani müdahaleye destek verme veya insani müdahaleye destek veren bir devletin tutumunun insani müdahaleye karşı olma şeklinde değişmesinin mümkün olduğu söylenebilir. Aynı şekilde devlet egemenliğinin kutsal ve dokunulmaz olduğu uluslararası sistemde insani müdahale söz konusu olunca devlet egemenliği görmezden gelinebilmektedir.

1.4. İngiliz Okulu'nun İnsani Müdahale Algısı

İngiliz Okulu içindeki insani müdahale tartışmalarının temeli, Hedley Bull'a dayanmaktadır. Bull, devletlerin uluslararası düzeni tesis etme ve sürdürme konusunda ortak bir çıkara sahip olduklarını ve bu yüzden birbirlerinin egemenliklerine saygı gösterme ve içişlerine müdahale etmeme eğiliminde olmaları gerektiğini belirtmektedir (Linklater, 2010: 3). Bull'un görüşlerinin aksine İngiliz Okulu düşünürlerinden John Vincent, insan hakları ve insani müdahalenin bir sorumluluk olduğunu savunmaktadır. Bull ve Vincent'in görüşleri etrafında İngiliz Okulu, çoğulcular ve dayanışmacılar olarak iki kanada ayrılmıştır. Bull'un temsil ettiği çoğulculardan yana olanlar arasında Robert Jackson ve James Mayall; Vincent'in temsil ettiği dayanışmacılarda ise Tim Dunne ve Nicholas Wheeler yer almıştır (Devlen ve Özdamar, 2010: 57).

İngiliz Okulu içindeki bu ayrışmanın asıl sebebi, adalet ve düzen vurgusuyla ilişkilidir. Önce adaletin mi yoksa düzenin mi geldiği sorusu, çoğulcu ve dayanışmacı ayrımını şekillendirmiştir. Çoğulcular, uluslararası sistemde düzenin korunmasını; dayanışmacılar ise uluslararası toplumda adaletin var olmasını öncelikli olarak görmektedir (Şahin ve Şen, 2014: 166). Düzenin sürdürülmesinden yana olan çoğulcular, insani müdahaleye karşı bir tavır sergilerken; adaletin sağlanmasından yana olan dayanışmacılar, insani müdahaleyi desteklemektedir.

2. ÇİN'İN İNSANİ MÜDAHALEYE YÖNELİK TUTUMU

Fudan Üniversitesi'nde profesör olan Chen Zhimin, Çin'in sorumluluklarını dört grupta toplamıştır. Çin'in gelişmekte olan büyük bir devlet olarak iç sorumlulukları; egemen bir devlet olarak yasal sorumlulukları, büyük bir güç olarak ek sorumlulukları ve BMGK daimî üyesi olarak özel sorumlulukları bulunmaktadır (Zhimin, 2012: 9). Çin'in BMGK üyeliğindeki özel sorumlulukları, insani müdahale sorumluluğunu da kapsamaktadır. Çin'in insani müdahale sorumluluğu ve buna yönelik tutumu bu başlık altında incelenmektedir.

Çin'in BM ile ilişkisi, üyeliğinin Tayvan merkezli Çin Cumhuriyeti'nden Pekin merkezli Çin Halk Cumhuriyeti'ne aktarılmasıyla 1971 yılında başlamıştır (Sceats ve Breslin, 2012: 3). BM üyeliği gerçekleşen Çin, Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olarak nasıl bir yol izleyeceğinin işaretlerini 'barış içinde bir arada yaşamak' için tanımladığı beş ilkeyle vermektedir. Çin'in kurucu lideri Mao Zedong tarafından geliştirilen bu ilkeler, Çin dış politikasının temel taşı oluşturmaktadır (Krebs, 2014: 2). Bu ilkeler (China Embassy, 2014);

1. Egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı
2. Birbirine saldırmama
3. Birbirinin içişlerine karışmama
4. Eşitlik ve karşılıklı yarar
5. Barıştır.

Çin'in belirttiği beş ilke, ilk olarak Hindistan tarafından kabul edilmiş ve iki devlet, karşılıklı ilişkilerinde bu ilkelerin sürdürülmesinin sözünü birbirine vermiştir. Ardından Çin, bu politikasını 1955 yılında Asya ve Afrika ülkelerinin Endonezya'da düzenlendiği Bandung Konferansı'na taşımıştır. Bağımsızlık, egemenlik, ırkçılığa karşı durma, barışçıl dış politika, sosyal adalet, kültürel etkileşim ve silahsızlanma gibi evrensel değerlere dayalı bir dayanışma ve iş birliği çağrısı yapan on maddelik bildiri, Çin'in barış içinde bir arada yaşamının beş ilkesi üzerine inşa edilmiştir (Osondu, 2013: 226). Barış içinde yaşamının beş ilkesi ile Çin, İngiliz Okulu içindeki çoğulcu kanata yakın bir tutum sergilemektedir.

Dış politikasında takip ettiği ve yaymaya çalıştığı bu ilkeler ile Çin, içişlerine müdahale etmeme normunun sadık bir savunucusu olarak görünmektedir. Çin'in bu tutumunun altında yatan bazı gerekçeler mevcuttur. İlk olarak Çin'in Batı ve Japon emperyalizmiyle ilgili deneyimleri, müdahale konusundan rahatsızlığının temelini oluşturmaktadır (Gegout ve Suziki, 2020: 382). 1839 – 1842 yıllarında Büyük Britanya ve Çin arasında I. Afyon Savaşı meydana gelmiş ve taraflar arasında Nanking Anlaşması'nın imzalanmasıyla savaş son bulmuştur. 1856 – 1860 yıllarında Büyük Britanya ve Fransa'nın birlikte Çin'e saldırmasıyla II. Afyon Savaşı başlamıştır. Bu savaş ise Pekin Anlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir. Her iki anlaşma da Batı'nın Çin'in limanlarını ele geçirmesine ve Çin'e tazminatlar yüklemesine hizmet etmiştir. Aynı zamanda bu anlaşmalar yüzünden Çin'in diğer devletlerle ikili ilişkileri ve ticareti baltalanmıştır (Hayes, 2019: 14-15). Afyon savaşlarıyla zayıf düşen Çin'e bir darbe de Japonya'dan gelmiştir. 1894 – 1895 yılları arasında süregelen Çin – Japon Savaşı sonucunda Çin, Kore'yi kaybetmiştir (Bilgin, 2010: 43). Dışarıdan gelen bir müdahalenin rejimleri devirmek, toprak bütünlüğü bozmak ve istikrarsızlık oluşturmak için olduğunu düşünen Çin, içişlerine müdahaleye karşı şüphe içinde yaklaşmaktadır (Gegout ve Suziki, 2020: 383).

İkinci olarak Tayvan'da bulunan eski Çin hükümetinin ABD tarafından koruması, Tibet sorunda Tibet'in ruhani lideri olarak anılan Dalai Lama ile ABD'nin diyaloglarını sürdürmesi ve ABD'nin Kore Savaşı'na müdahale etmesi sonrasında Çin kendisini içişlerine müdahale etmeme ilkesini resmileştirmek zorunda hissetmiştir (Osondu, 2013: 226; Köksoy, 2019: 92). Doğu Türkistan, Tayvan, Tibet, Güney Çin Denizi gibi iç meselelere sahip olan Çin; kendi sorunlarına ABD başta olmak üzere diğer devletlerin müdahil olacağı, toprak bütünlüğünün bozulacağı ve Çin Komünist Partisi'nin istikrarının sarsılacağı yönünde düşüncelerle hareket etmektedir. Bundan dolayı Çin'in başka devletlerin içişlerine karışmadığı ve aynı şekilde diğer devletlerin de Çin'in içişlerine karışmaması gerektiği mesajı, Çin hükümeti tarafından verilmektedir. Çin, Realizmin öne sürdüğü gibi insani müdahaleyi bir dış

politika aracı olarak algılamaktadır. Bu yüzden insani müdahaleye karşı olmakla beraber kendi sınırlarına yönelik olası herhangi bir müdahaleyi de şiddetle reddetmektedir.

Yabancı güçler tarafından imzalatılan eşitsiz anlaşmalar ve verilen bölgesel tavizler sonrasında Çin, güçlü egemen devlet ve içişlerine karışmama kavramlarını geliştirmiştir. Bu doğrultuda Çin'in insani müdahaleye karşı tutumunun devlet meşruiyeti idealleri etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Çin, iç sorunların bizzat sorumlu devlet tarafından çözülmesinin iyi sonuçlar vereceğini savunmaktadır (Krebs, 2014: 2). Ancak son yıllarda büyüyen bir ekonomiye, gelişen bir ticaret gücüne ve büyük döviz rezervlerine sahip olan Çin'in uluslararası alanda bir şey yapıp yapmama konusundaki kararı, uluslararası sorumluluk tartışmalarını doğurmaktadır. Ayrıca Çin, BM Güvenlik Konseyi'nin veto hakkı olan beş daimî üyesinden biri olarak özel sorumlulukları üstlenmekle yükümlüdür. Diğer dört devletle birlikte Çin, uluslararası toplumda özel bir konuma sahiptir ve bu nedenle dünyada barışın ve kalkınmanın sürdürülmesinde özel sorumluluklarını yerine getirmelidir (Zhimin, 2012: 7-11). Tüm bu unsurlar, Çin'in uluslararası toplumla entegrasyonunun artmasına sebep olmakta ve Çin'i küresel insan haklarına yönelik daha aktif rol almaya itmektedir (Gegout ve Suziki, 2020: 382). Etki potansiyeline, büyük maddi gücüne ve görünüşte artan sorumluluk duygusuna rağmen insani müdahale meselesi, Çin için bir zorluk olmaya devam etmektedir (Foot, 2017: 1).

Çin özellikle Darfur sorununun çözümünde insani müdahaleye destek verme veya vermeme arasında zorda kalmıştır. Bu zorda kalmanın sebebi hem savunduğu beş ilkedden hem de Sudan ile yakın ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bir sonraki başlık altında Çin ve Sudan arasındaki ilişki üzerinde durulmaktadır.

3. ÇİN – SUDAN İLİŞKİLERİ

Çin, emperyal sömürü deneyimini bir dizi gelişmekte olan ülke ile paylaşmaktadır (Foot, 2017: 7). Çin'in paylaştığı bu ortak deneyim, devletlerle kurduğu ikili ilişkilerde Çin'e olumlu olarak yansımaktadır. Sudan'ın yakın zamanda yaşadığı kolonyal dönem, Batı'ya karşı temkinli olmasını sağlarken ülkesinin gelişimi için de ikili ilişkiler kurmasını gerektirmektedir. Çin ile iş birliği, Sudan için bulunmaz bir fırsattır. Çin'in Sudan'a yaklaşımı 'ortak kalkınma' çerçevesinde olduğundan dolayı Sudan, Batılı devletler gibi Çin'in Sudan'a yönelik sömürü politikalarının olmadığına inanmaktadır. Çin'in içişlerine karışmama ilkesi ve sadece iş birlikleri kapsamında Sudan ile ilişkilerini sürdürmekte olması da Sudan'ın Çin'e güvenini artıran diğer etkenlerdir (Hui, 2015: 374-375).

Çin ve Sudan arasındaki ilişkinin tarihini, Antik İpek Yolu zamanına kadar götürmek mümkündür. 10. ve 15. yüzyıllar arasında iki ülke arasında ilişkilerin var olduğu bilinmektedir (Sultan ve Sun, 2020: 7). Ancak iki devlet arasındaki resmi ilişkiler, 1959 yılında Sudan'ın Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımasıyla başlamıştır. Sudan, Çin'i tanıyan dördüncü Afrika ülkesi olma özelliğine sahiptir. İlişkilerin başladığı zamandan beri Çin, Sudan'ın farklı parlamentoları ve askeri hükümetleri ile iyi ilişkiler kurmuştur (Large, 2008: 1). Çin'in Sudan ve diğer Afrika ülkeleriyle geliştirdiği yakın ilişkiler, Tayvan ile giriştiği 1971 tarihli BM üyelik yarışını kazanmasında büyük bir rol oynamıştır (Dağlı, 2018: 2). BM'de Sudan'dan gördüğü destek, Çin'in Sudan'a yönelik politikalarını genişletmesine sebep olmuştur. İki devlet arasında 1972 yılında Addis Ababa'da gerçekleşen görüşmeden sonra Çin, Sudan için bir yardım programı başlatmıştır. Yine aynı yıl içinde iki devletin dostluğunu simgeleyen Dostluk Salonu, Sudan'ın başkenti Hartum'a Çin tarafından yaptırılmıştır (Large, 2008: 2). İki ülke arasındaki ilişkiler, 1990'lı yıllarda daha da yakınlaşmıştır. Bunun sebebi

Sudan'da yaşanan iç savaş² ve Çin'de meydana gelen Tiananmen olayları³ sonrası ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin bu iki devlete uygulamış olduğu ekonomik yaptırımlardır (Fautre, 2009; Bodetti, 2019). 1995 yılında dönemin Sudan Devlet Başkanı Ömer El Beşir, Çin'e gitmiş ve iki devlet arasında siyasi koordinasyonun sağlaması için bakanlar düzeyinde bir komite kurulmasına karar verilmiştir (Maglad, 2008: 2). Uluslararası alanda yalnızlaşan Çin ve Sudan birbirleri ile diyalogu geliştirmeye yönelmiştir.

Siyasi alanın yanı sıra Çin ve Sudan ekonomi alanında da ortaklıklar kurmuştur. Sudan'ın ekonomisinin toparlanması, Çin'in katkılarıyla yakından bağlantılıdır. 1962 yılında iki hükümet arasında imzalanan ticaret anlaşması ile Çin, Sudan'a yatırımlar yaparak ve Sudan'ın ekonomik kalkınmasını sağlayarak Sudan için önemli bir aktör haline gelmiştir (Agubamah, 2014: 227). 1980'li yıllardan beri Çinli şirketler; Sudan'ın limanlarını, su tesislerini, elektrik santrallerini, köprülerini ve yollarını inşa etmektedir. Buna ilaveten Pekin yönetimi, altyapı çalışmaları için Sudan'a uzun vadeli faizsiz krediler vermektedir. (Hui, 2015: 372) 2022 yılı verilerine göre Çin, Sudan'ın ithalat ortakları arasında birinci ve ihracat ortakları arasında Birleşik Arap Emirlikleri'nden sonra ikinci sırada gelmektedir (OECD World, 2022). Sudan'ın Çin'den ithal ettiği mallar arasında makine ve teçhizatları, sanayi ürünleri, nakliye araçları ve tekstil malzemeleri yer almaktadır. Çin'in Sudan'dan ithal ettikleri içinde ise petrol, susam, pamuk, yem, yerfıstığı ve Akasya sakızı bulunmaktadır (Central Bank of Sudan, 2018: 193-197). Çin, Sudan'ın en büyük ticaret ortağı ve Sudan'da en çok projeye imza atan ülke konumundadır (Sudan Chinese Embassy, 2019).

1990'lı yıllara kadar Çin, Sudan için önemliken; bu tarihten sonra Sudan da Çin için önemli bir aktör olmuştur. Sudan'ın artan öneminin altında yatan sebep, sahip olduğu enerji kaynaklarıdır. British Petroleum'un raporuna göre Sudan, 1,5 milyar varil petrol rezervine sahip bulunmaktadır (BP, 2020: 14). Enerji arama ve çıkarma konusunda teknolojik olarak yetersiz olan Sudan, dış yardıma yönelmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanlarda Çin de enerji kaynaklarının azalması nedeniyle enerji tedarikçisi ülke arayışı içine girmiştir. 1994 yılında Sudan, enerji alanında bir ön araştırma yapması için Çin Ulusal Petrol Şirketi'ne (CNPC) davette bulunmuştur. 1995 yılında ise Sudan Devlet Başkanı El Beşir'in Çin ziyareti esnasında iki ülke arasında Sudan'ın petrol kalkınmasının finanse edilmesi konusunda bir anlaşma imzalanmıştır. Bunu takiben CNPC, Güney Darfur ve Kordofan'da petrol arama operasyonlarına başlamıştır (Hui, 2015: 374-375; Sultan ve Sun, 2020: 7). 2000 yılında CNPC ve Enerji Bakanlığı arasında ortak bir girişim ile Hartum'a bir petrol rafinerisi inşa edilmiştir (Maglad, 2008: 12). CNPC'in Sudan'daki yatırımları, Sudan'a ekonomik girdi sağlamıştır. Sudan'da bulunan Çinli petrol şirketleri hem yerel halkın istihdam edilmesinde hem de bölgenin gelişimine katkı sunacak projelerin hayata geçirilmesinde yer almıştır. CNPC; yirmi iki ilkokul inşa etmiş, 65,000 öğrencinin eğitim almasına yardımcı olmuş ve Sudanlı öğrencilerin lisans ve yüksek lisans düzeyinde eğitimi için kaynak sağlamıştır (Agubamah, 2014: 227).

Çin'in perspektifinden ise Sudan petrolü, enerji güvenliğinin sağlanması hususunda Çin'in kendini kısmen güvence altına almasına yardımcı olmaktadır. 2024 yılı verilerine göre Birleşik Arap Emirlikleri ve Malezya'nın ardından Çin, Sudan ve Güney Sudan'ın toplam petrol ihracatında üçüncü sırada gelmektedir (EİA, 2024: 10). Böylelikle iki devlet arasındaki ilişkiler, tek taraflı fayda durumundan sıyrılarak karşılıklı faydaya dönüşmüştür.

² 1983 yılında Sudan merkezli hükümeti ve Güney Sudan'daki muhalifler arasında gerçekleşen iç savaştır.

³ Tiananmen olayları, Çin'deki ekonomik sıkıntı ve işsizlik başta olmak üzere iç sorunlara karşı 1989 yılında Tiananmen Meydanı'nda toplanan halkın hükümet karşıtı gösterilerine hükümet güçleri tarafından kanlı bir şekilde müdahale edilmesi sonucu yaşananlardır.

Çin, Sudan ile olan ikili ilişkilerini savunma alanında da devam ettirmektedir. 1972 yılında iki hükümet arasında imzalanan anlaşma, savunmayla ilgili başlıkları içermektedir. Bu kapsamda Çin hükümeti, Sudan'ın silahlı kuvvetlerine eğitim vereceğini ve askeri teçhizat tedarik edeceğini belirtmektedir (Large, 2008: 2). Çin'in Sudan'a verdiği askeri teçhizatlar arasında Çin modeli AR-56 saldırı tüfeği gibi hafif silahlar ve tank, savaş uçağı gibi ağır silahlar bulunmaktadır (Hartung, 2008: 1). Çin, Beşir rejimine silah sağlayan çok az ülkeden biridir (Yellinek, 2019). 2018 yılında Çin Ulusal Savunma Bakanlığı, Sudan'ın da içinde bulunduğu Afrika ülkelerini Pekin'de ağırlamış ve Çin – Afrika Savunma ve Güvenlik Forumu'nun ilk toplantısı yapılmıştır (Solomon, 2018). Merkez Askeri Komisyonu'nun Uluslararası Askeri İş Birliği Daire Başkanı Hu Changming, Çin ve Afrika arasındaki savunma ve güvenliğin derinleşeceği ve Çin ile Afrika arasındaki askeri ilişkilerin güçleneceğini belirtmiştir (CRITurk, 2018).

Çin ve Sudan arasındaki ilişkiler, sadece ikili ilişkilerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda örgüt düzeyinde de devam etmektedir. 2000 yılında Çin'in girişimleri sonucunda Çin – Afrika İş Birliği Forumu (FOCAC) hayata geçirilmiştir. FOCAC, Çin ile ilişkileri olan Afrika ülkelerini ortak bir platformda buluşturan kurumsal bir mekanizmadır (Arslan, 2018: 131). Görünüşte çok taraflı bir bölgesel diplomasi platformu olan FOCAC, Çin için çok taraflı anlaşmalar yapmaktan ziyade ikili ilişkilerini daha verimli hâle getirme yönüyle önem kazanmaktadır.

FOCAC doğrultusunda Afrika ülkeleri, bağımsız iradeleriyle hareket ettiklerini vurgulamaktadır. Yayınlanan FOCAC belgelerinde düzenli olarak 'Afrika sorunlarının Afrika tarafından çözümü' kavramına atıfta bulunmaktadır (Grieger ve Claros, 2019: 3-4). Bu atıf, Çin'in Afrika ülkeleriyle ilişkilerinin iki egemen devlet seviyesinde olduğunu ve Afrika'nın içişlerine Çin'in karışmadığını vurgular niteliktedir. Her iki taraf da kendi egemenlik haklarına saygı göstererek bir iş birliği yürütmekte ve dış politikada bağımsızlık ve egemenlik ilkesine sadık kaldığını göstermektedir.

FOCAC haricinde Çin ve Sudan ilişkileri, Çin-Arap İş Birliği Forumu içinde de sürdürülmektedir. 2004 yılında Kahire'de Arap Birliği Genel Merkezi'nde gerçekleşen ilk toplantı ile resmi olarak forum hayata geçirilmiştir. Bu toplantıda Çinli yetkililer, Sudan'ın da yer aldığı Arap Birliği üyesi ülkelerin temsilcileri ile görüşmüş ve barış içinde kalkınma çerçevesinde iş birlikleri kurmanın önemine değinmiştir (Ermağan ve Üstüenal, 2014: 27). Bu tutumuyla Çin, bölgesel barış ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik kararlılığını yansıtmaktadır.

Çin ve Sudan arasındaki yakın ilişkiler, yarım asırdan fazla bir zamandır devam etmektedir. Özellikle enerji endüstrisindeki ortaklıklar, iki devletin yakınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sudan Çin'in yatırımlarından ve Çin de Sudan'ın petrol rezervlerinden yarar sağlamak ve böylelikle iki devlet arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurulmaktadır. Dolayısıyla barış zamanında olduğu gibi barışın olmadığı zamanlarda da iki devlet sorunların çözümüne diplomasi kanallarını kullanarak yapıcı bir şekilde odaklanmaya yanaşmaktadır. Bunun bir örneği olarak Darfur sorununu vermek mümkündür.

4. DARFUR SORUNU VE ÇİN'İN DEĞİŞEN İNSANİ MÜDAHALE TUTUMU

Darfur sorunu, 1980'li yıllarda başlayan kabileler arası çatışmaların 2003 yılında hükümete yönelik çatışmalara dönüşmesi sonucu uluslararası bir sorun haline gelmiştir (Bayram, 2014: 3). Darfur sorununun patlak vermesinin arkasında bazı temel nedenler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ülke genelinde kaynakların adil dağıtılmadığı ve Darfur'un kasıtlı olarak göz ardı edildiği düşüncesidir (Arpa, 2011: 109; Bayram, 2016: 215). Bu kapsamda tarım arazileri üzerindeki haklar ve su kaynaklarına erişim, çatışmanın en belirgin meseleleri arasında yer almıştır. İkincisi, Arap olmayan Afrikalılar ile Arap olan Afrikalılar arasında bir fark gözetildiği inancıdır. Arap olmayan Afrikalılara

göre Sudan hükümeti Araplara yönelik tercihli muamele yapmaktadır (Adenauer, 2005: 1). Son olarak ise Sudan'ın güneyinde yaşayanların elde etmiş olduğu haklardır. Sudan'ın güneyinde meydana gelen çatışmaların ardından, 2003 ve 2005 yıllarını kapsayan ve Nijerya'nın Abuja şehrinde gerçekleşen görüşmelerde Sudan hükümeti ve Güneyliler arasında bir barış anlaşması imzalanmıştır (Olimat, 2014: 214). Bu anlaşma ile Güneylilerin elde ettiği bağımsızlık, hükümet kurma, kendi kaynaklarına sahip olma gibi haklar Darfurluları hükümet karşıtı mücadeleye yöneltmiştir (Arpa, 2011: 108).

Darfur sorununun fitilini ateşleyen Sudan Özgürlük Ordusu ve Eşitlik Hareketi olarak bilinen iki gruptur (Keskin, 2009: 69). Her iki muhalif grup; Fur, Masalit ve Zaghawa kabilelerinden oluşmakta ve Sudan'ın yönetiminde iktidara ortak olmayı istemektedir. Bu emel ile Şubat 2003 tarihinde Sudan Özgürlük Ordusu'nun ve Eşitlik Hareketi'nin hükümet güçlerine karşı saldırıları başlamıştır (Keskin, 2009: 69). Darfur'daki saldırıların devletin bekasını tehdit etmesinden endişe duyan hükümet, isyanları bastırmak için harekete geçmiştir (Keith, 2007: 150). Sudan hükümeti, çatışmalar boyunca ordusunun yetersiz kaldığı yerlerde yerel milislerden olan Cencavidlerden destek almıştır (Bayram, 2014: 8). Cencavidler ve hükümet arasında önceden gelen askeri ve siyasi bir iş birliği bulunmaktadır (Keskin, 2009: 69). Sudan hükümeti, uluslararası kamuoyu tarafından Çin ve eski Sovyet cumhuriyetlerinden aldığı askeri mühimmatları Cencavidlere vermekle itham edilmiştir (Kavaş, 2008: 7). Darfur sorununun ülke içinde bir çözüme ulaşmaması ve hükümet güçleri ile hükümet karşıtı güçlerin çatışmalarının hız kesmeden devam etmesi dolayısıyla BM soruna müdahil olmuştur.

2003 yılında alınan 1502 sayılı kararla BM; uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesine yönelik birincil sorumluluğunu ve uluslararası insancıl hukukun ilke ve kurallarına saygıyı geliştirme ve sağlama ihtiyacını hatırlatmıştır (United Nations Security Council, 2003). BM'nin bu tembihine rağmen Darfur'daki saldırıların sürmesi, BM'yi 2004 yılından itibaren BM Anlaşması'nın VII. Bölümü altında daha kapsamlı kararlar almaya yöneltmiştir. Bu doğrultuda BM, öncelikle diplomatik kanalları kullanmaya yanaşmıştır. Sudan'da yaşananların uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini ve binlerce insanın çevre ülkelerde mülteci konumuna düştüğünü belirten BM, Sudan'daki tarafları kapsamlı bir barış anlaşması yapmaya davet etmiş ve taraflar arasında bir dizi barış görüşmesinin yapılmasına öncü olmuştur. Aynı zamanda Afrika Birliği'nin BM ile kurduğu diyaloglar ile Darfur'daki sorunun çözümünde ilerleme kat edilmeye çalışılmıştır. Uluslararası ve bölgesel örgütlerin insani müdahale konusunda çalışmalar yürütmesi Liberalizmin tezleri ile uyumludur. BM ve Afrika Birliği'nin çalışmaları kapsamında Sudan hükümetinin ve hükümet karşıtı grupların 2004 yılında ateşkes yapmasını sağlamıştır (Human Right Watch, 2006). Aynı yıl BMGK'nın 1590 sayılı kararı ile Afrika Birliği'nin Sudan Misyonu (AMIS); ateşkesi izlemek, sivilleri iyileştirmek ve bölgedeki durumu rapor etmek için Darfur'da konuşlanmıştır. Buna ilaveten Sivilleri Koruma Birimi ve İnsani İşler Koordinasyon Ofisi, BM kapsamında açılmıştır (Kahn, 2008: 22). Ancak bölgede çatışmaların yeniden alevlenmesi, BM ve Afrika Birliği'nin çalışmalarını boşa çıkarmıştır.

Darfur'daki sorunun başından itibaren BM ve uluslararası toplum, insan hakları ihlalleri ve insanlığa yönelik suçlara karşı mücadele vermiştir. Uzman gruplar, insan hakları ihlallerini ve bölgede yaşananları takip etmek için bir araya gelmiş, ihlallerin belgelenmesi için bilgi toplamış ve Darfur'daki sivillere güvenli bir ortam sağlamak için sahada çalışmıştır. Aynı zamanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne Darfur'da yaşananlar ve hükümet yetkilileri hakkında iddianameler sunulmuştur (Kahn, 2008: 21).

Devlet ve devlet dışı aktörlerin Darfur sorununun çözümü konusunda yollar aradığı bir ortamda Çin'in pasif bir politika takip etmesi dikkatlerin Çin'e yönelmesine sebep olmuştur. Çin'in Sudan hükümetine baskı yapmaması ve BMGK'da Sudan'a yaptırım uygulanmasına itiraz etmesi, Pekin

yönetimine karşı eleştirileri artırmıştır (Agubamah, 2014: 228). Darfur'daki sorunun çözümü bir noktadan sonra Çin'e odaklanmış ve Çin'den bir hamle beklenmeye başlanmıştır. Çin'e yönelen bu baskının altında sadece Darfur sorununa karşı sessizliğinin yatmadığı, ABD'nin Çin'i petrol kozuyla sıkıştırma isteğinin de yattığı iddiası söz konusudur (Arpa, 2011: 116). Ekonomide ve dünya siyasetinde Çin'i rakip olarak algılayan ABD, Sudan'ın Çin'in enerji güvenliğinde önemli bir rol oynadığının farkındadır. Dünyadaki nüfuz mücadelesinin enerji kaynaklarına sahip bölgelerde gerçekleştiği düşünüldüğünde Sudan'da gizli bir Çin – ABD mücadelesi sürdüğü söylenebilir (Arpa, 2011: 116). Ortaya atılan bu görüş ile Realizmin öne sürdüğü insani müdahalenin ulusal çıkarlara hizmet ettiği tezi vücut bulmaktadır.

İlk zamanlarda Pekin yönetimi, Darfur sorununun çözümü konusunda istekli bir tutum sergilememiştir. Çin, 1. Bölümde belirtildiği üzere içişlerine müdahale etmeme politikasına sadık kalarak Darfur'da yaşananların Sudan'ın iç meselesi olduğunun arkasında durmuştur (Francis vd., 2012: 11). Sudan'a herhangi bir zorlayıcı müdahalenin hatalı olduğunu öne süren Çin, müdahale edilmesi gibi bir durum gerekirse bile bunun ABD veya Avrupa Birliği gibi bölge dışı bir güç yerine Afrika Birliği gibi bölgesel bir örgütün yapması gerektiğini savunmuştur. Fiziki müdahaleye karşı olan Çin, aynı tutumunu zorlayıcı olmayan müdahalelere karşı da sürdürmüştür. 1556 ve 1679 sayılı ekonomik ve siyasi yaptırım kararlarında Çin çekimser oy kullanmıştır (Zilong, 2018: 136). Ancak 2004 yılının ortalarından itibaren Çin, Darfur sorununa yönelik sergilediği bu tutumu değiştirmeye başlamış ve müttefiki Sudan'a karşı agresif tutum sergilemekten kaçınırken, uluslararası toplumun Darfur'a olan yaklaşımını da dikkate almıştır (Ahmed, 2010: 6; Budabin, 2009: 535). Çin'in tutumundaki değişiklik, aktörlerin kimliklerinin dönüşebileceğini gösteren bir örnektir.

Çin'in Darfur sorununun çözümünde pasif bir politikadan aktif bir politikaya yönelmesinin bazı gerekçeleri vardır. Bunlardan biri, uluslararası toplumdan Çin'e yönelen baskıdır. 2008 Pekin Olimpiyat Oyunları'nın, Çin'in Darfur sorununa yönelik politika değişikliğinde kilit belirleyici olduğuna inanılmaktadır. Çin, olimpiyat oyunlarına ev sahipliği yaparak sorumlu bir devlet olduğu imajını çizmek istemiştir (Zilong, 2018: 138). Ayrıca Çin, bu olimpiyat ile Tiananmen olaylarının zihinlerdeki hatıralarını değiştirmeyi ve mucizevi ekonomik gelişimini vurgulamayı hedeflemiştir. Fakat Çin'in Sudan hükümetinin yanında olması ve BM kararlarına ve yaptırımlarına karşı çıkması, Pekin Olimpiyat Oyunları'na yönelik insan hakları örgütlerinin kampanya başlatmasına sebep olmuştur (Olimat, 2014: 122). Uluslararası toplum, Sudan'ın Çin'den gelen petrol gelirleri ile silah satın aldığını ve bu silahları Darfur'da kullandığını ileri sürmüştür. Böylelikle Çin'in bölgede soykırım yapılmasına dolaylı yoldan destek verdiği dillendirilmiştir (Sultan ve Sun, 2020: 8). Pekin Olimpiyat Oyunları 'Soykırım Olimpiyatları' olarak damgalanmış ve olimpiyatlara katılacak 200'den fazla ülkenin olimpiyatı boykot etmesi çağrısında bulunulmuştur. Başlatılan kampanya, Çin'in olimpiyatları kullanarak yansıtmak istediği olumlu imajı tehdit etmiştir (Budabin, 2009: 521). Buna karşın Çin, olimpiyat oyunlarının siyasete bağlanmasının 'adaletsizlik' olduğunun altını çizmiştir (Olimat, 2014: 125). Bu açıklamasına rağmen uluslararası kamuoyunun baskılarına daha fazla dayanamayan Çin, Darfur sorunun çözümü için Sudan hükümeti ile görüşmelere yönelmiştir.

Çin'in değişen tutumunda Afrika Birliği'nin etkisinin de olduğu söylenebilir. Küresel olarak kendisine olan ilgiyi artırmak isteyen Çin, Afrika ülkelerinin desteğini kazanmak istemektedir. Çin'in küresel alanda önemi arttıkça, sorumluluklarının da arttığı açıktır. Bu nedenle Çin'in Afrika'nın barış ve güvenliğinde artan rolü, içişlerine müdahale etmeme politikasında değişiklikler yapmasını bir nevi zorunlu kılmıştır. Çin, Afrika'daki çatışmaların çözümünde yer almasının, Afrika ülkelerinin güvenini kazanma noktasında gerekli olduğunu anlamıştır (Korinko ve Chelang'a, 2014: 15). Afrika Birliği'nin Darfur sorununun çözümünde aktif bir politika izlemesi, Çin'in Darfur'da sorumlu bir güç olarak yer

almasının Afrika'da olumlu karşılanacağı düşüncesini pekiştirmiştir. Ayrıca AMIS'in bölgede yetersiz kalması, bölgeye BM Sudan Misyonu'nun (UNMIS) konuşlanmasını gerektirmiştir. Bölgede etkin bir aktör olduğunu kanıtlamak isteyen Çin, Afrika Birliği'ni desteklemek için kurulacak misyonda yer almaya istekli yaklaşmıştır (Barber, 2014: 142).

Çin'in Darfur sorununa karşı değişen tutumunun bir başka nedeni ise bölgedeki yatırımlarıdır. Çin için bölgede gerçekleştirmiş olduğu yatırımları korumak ve ticaretini sağlıklı şekilde sürdürmek önemlidir. Çin'in bu isteklerini gerçekleştirmesi için bölgede istikrarın olması gerekmektedir (Korinko ve Chelang'a, 2014: 14). CNPC başta olmak üzere büyük Çinli şirketler, Darfur'daki sorununun çözümünde Çin'in daha aktif bir rol alması gerektiği çağrısında bulunmuştur (Sun ve Jin, 2009: 39). Özellikle enerji alanında bölgede istikrarın olması, enerji çıkarım faaliyetlerinin devamlılığı ve çalışanların güvenliği açısından şarttır. Bunun yanı sıra Çin'in gözünde insani yardım kapsamında bölgeye yapılan yollar ve enerji projeleri, ekonomik ve diplomatik birer araç potansiyeli taşımaktadır. Bölge ile ilişkilerini güçlendirmek isteyen Çin, insani müdahaleyi kendi politikalarının yararına kullanabileceğini fark etmiştir (Wild, 2015: 97-98). Tüm bu etkenler düşünüldüğünde, Çin'in değişen tutumunun kendi yararına da olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Çin, insani müdahaleyi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmede bir araç olarak kullanma eğilimine girmiştir.

Yukarıda bahsedilen gerekçeler çerçevesinde insani müdahaleye karşı izolasyon tutumundan uzaklaşan Çin'in 'sorumlu güç' olmaya ilgisi artmıştır (Keith, 2007: 159). Diğer bir deyişle Çin, İngiliz Okulu içinde çoğulcu kanattan yana tavır sergilerken dayanışmacı kanata yakın bir tutum içine girmiştir. Çin, Sudan'ın egemenliğine saygı ilkesine bağlı kalarak Darfur sorununun çözümüne katılım göstermiştir (Barber, 2014: 141). 2004 ve 2006 yılları arasında Pekin yönetimi, Sudan'a karşı herhangi bir yaptırımın yapılmasına karşı çıkmış ve Sudan hükümetini BM ile diyalog kurmaya çağırmıştır (Sun ve Jin, 2009: 30). Çin ile Sudan arasında ekonomi başta olmak üzere pek çok alanda ilişkilerin olması ve özellikle enerji endüstrisinde Çin'in yardımlarının önemli bir yer tutması, merkezi hükümetin Sudan Halk Kurtuluş Hareketi ile bir uzlaşmaya varmasında etkili olmuştur. Böylelikle 2005 yılında Sudan'daki taraflar arasında Kapsamlı Barış Anlaşması imzalanmıştır (Agubamah, 2014: 227). Bu anlaşma, 2002 ve 2004 yılları arasında Sudan ve Sudan Halk Kurtuluş Hareketi arasında yapılan müzakereleri kapsamaktadır. Anlaşmaya imza atan taraflar; Sudan'da kalıcı barışı korumayı, iş birliğini cazip hâle getirmeyi, herkes için adalet, güvenlik ve eşitliği sağlamayı taahhüt etmiştir (The Comprehensive Peace Agreement, 2005: XI-XII). Çin'in gerçekleştirdiği diplomasi ve uluslararası arabuluculuk, barış sürecinin kritik bir parçasını oluşturmuştur. Liberalizmin yumuşak güç ve karşılıklı bağımlılık anlayışının Çin'in Sudan'ı ikna etmesinde kilit bir faktör olduğu görülmektedir.

2006 yılında ise Çin, 1706 sayılı BMGK kararına yönelik çekimser oy kullanarak BM Anlaşması'nın VII. Bölümü altında BM Sudan Misyonu'nun (UNMIS) sivilleri korumak için Darfur'da konuşlanmasını engellememiştir (Gegout ve Suziki, 2020: 385). Sudanlı yetkililer Çin'den kararın geçmesine izin vermemesini talep etmiş ve bu kararı Sudan'ın ulusal egemenliğine yönelik bir tehdit olarak nitelendirerek öfkeyle karşılamıştır (Ahmed, 2010: 8). 1706 sayılı kararın ardından 16 Kasım 2006 yılında Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da bir araya gelen BM ve Afrika Birliği yetkilileri, Birleşmiş Milletler – Afrika Birliği Darfur Misyonu'nun (UNAMID) Darfur'da yer almasının uygun olduğu kararında mutabık kalmıştır (UNAMID, 2018). Çin, Darfur'da BM – Afrika Birliği ortaklığında barış misyonunun yer almasını kabul etmesi için Sudan yönetimini ikna etmeye çalışmıştır. 2007 yılında bizzat dönemin Çin Devlet Başkanı Hu Jintao, Sudan'ı ziyaret etmiş ve El Beşir ile görüşmüştür (Sun ve Jin, 2009: 30). Hu, Başkan El Beşir'in taahhütleri yerine getirmesi için yoğun bir çaba sarf etmiştir (Huang, 2007: 837). Aynı yıl içinde Çin, Darfur'daki çatışmanın çözümü için Liu Guijin'i özel temsilci olarak atamıştır (Dijk, 2009: 148). Büyükelçi Liu'nun atanmasından önce Çin, Pekin'deki yetkililerin

Sudan'a yönelik uygun stratejiler geliştirmesine yardımcı olmak ve durumu yerinde incelemek için Darfur'a beş özel elçi göndermiştir (Agubamah, 2014: 229). BM – Afrika Birliği ortak barış gücünün Sudan merkezi hükümetine kabul ettirilmesi uzun zaman almıştır (Dijk, 2009: 147). Çin'in çabaları nihayetinde 2007 yılında UNAMID'in Darfur'a girmesine Başkan El Beşir isteksizce rıza göstermiştir (Francis vd., 2012: 12; Gegout ve Suziki, 2020: 385). Başta BM'nin tekliflerine sıcak bakmayan Sudan, BM tekliflerinin Çin aracılığıyla gelmesinin ardından tekliflere isteksiz de olsa razı olmuştur. Bu durum, teklifin kimden geldiğinin bir anlam ifade ettiği yönündeki İnşacı yaklaşımın savını destekler niteliktedir.

UNAMID'in Darfur'da yer alması ile ilgili 1769 sayılı BM kararı konseyden geçmiş ve 2007 yılında misyon, Darfur'da göreve başlamıştır. 25,987 personelden oluşan UNAMID, BM'nin en büyük barışı koruma operasyonlarından biridir (UNAMID, 2018). Barışı koruma operasyonuna gerekli altyapıyı kurmak için mühendis ve askeri personel görevlendiren ilk Afrika dışı ülke Çin olmuştur (Olimat, 2014: 125). Askeri bir varlığın Darfur sorununun çözümünde yer alması, Realizmin sert güç ve caydırıcılık söylemleriyle paralellik içermektedir. Sivillerin korunması, insani yardımın sağlanması ve Darfur'daki siyasi sürecin desteklenmesi için UNAMID, 2007 yılından beri görev yapmaktadır (Forti, 2019: 2). Darfur'a insani yardım kapsamında 2007 yılında Çin, 11 milyon dolar değerinde yardım yapmıştır. Aynı sene içinde bölgeye, 250 su istasyonu ve 55 okul inşa etmiş ve ulaşım aracı ve sağlık ekipmanları teçhiz etmiştir (Maglad, 2008: 3). 2009 yılından itibaren ise Çin ve ABD, Darfur'da insani yardım faaliyetlerini birlikte yürütmektedir (Zilong, 2019: 139).

SONUÇ

Çin, insani müdahale konusunda dikkatleri üzerine çeken bir ülkedir. Bunun nedeni ise Çin'in dış politikasında takip ettiği barış içinde bir arada yaşamanın beş ilkesiyle müdahaleye uzak ve sorumlu bir güç olarak müdahaleye ılımlı tutumudur. Çin'in sergilediği bu çifte tutumu, en iyi şekilde ortaya koyan örnek ise Darfur sorunudur. Bu bağlamda çalışmada Çin'in insani müdahaleye yönelik tutumu, Darfur sorunu etrafında ele alınmıştır.

Çin'in kurucu lideri olan Mao Zedong, 19. yüzyılda Çin'e yönelik yabancı işgallerden dersler çıkararak barış içinde yaşamanın beş ilkesini geliştirmiş ve Çin'in dış politikadaki ilerlemesini bu ilkeler doğrultusunda sürdürmeyi hedeflemiştir. Bu ilkeler; egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, birbirine saldırmama, birbirinin içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ve barıştır. Çin ne başkalarının içişlerine karışmaya istekli ne de başkalarının kendi içişlerine karışmasına istekli olduğu için insani müdahale konusuna ihtiyatlı yaklaşmaktadır (Liu ve Zhang, 2014: 406). Çin'e göre insani müdahale Realist kuramın belirttiği gibi devletlerin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için kullandığı bir dış politika aracıdır.

Çin'in insani müdahaleye karşıt tavrı ve geçmişte karşı karşıya kaldığı dış müdahaleler, Sudan ile yakın ilişkiler kurmasında etkili faktörler olmuştur. 1959 yılında başlayan resmi ilişkiler, enerji alanı başta olmak üzere pek çok alanda kendini göstermiştir. Orta Doğu'daki karışıklıklar, Rusya ve Ukrayna arasındaki anlaşmazlıklar ve ABD'nin İran'a uyguladığı ambargo; Çin'in enerji güvenliği üzerine endişelenmesine yol açmıştır. Bu endişelerini gidermek isteyen Çin, enerji rezervi açısından zengin olan Afrika'ya yönelmiştir (Kılıç, 2019: 73). Çin, Sudan'dan enerji tedarik etmekte ve enerji güvenliğini sağlamak için Sudan ile ilişkilerini her alana taşıyarak karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurmaktadır.

Çin ve Sudan arasında süregelen bu yakın ilişkiler, Darfur sorununda yüzlerin Çin'e çevrilmesine sebep olmuştur. 2003 yılında Darfur'da hükümet karşıtı güçler ve hükümet güçleri arasında başlayan çatışmalar, hükümete karşı mücadele veren grupların askeri teçhizat yönünden yabancı devletler

tarafından desteklenmesi ile daha marjinalleşmiştir (Kavaş, 2008: 2). Çatışmalar git gide hem ülkenin içinde hem mülteci kriziyle ülkenin dışında güvenliği ve barışı tehdit eder bir seviyeye ulaşmıştır. BM, Darfur'daki çatışmalar sırasında yaklaşık 300,000 kişinin öldüğünü ve yaklaşık 2,7 milyon kişinin evlerinden zorla çıkarıldığını tahmin etmektedir (UN News, 2019). Belirtildiği üzere bu rakamlar, tahmini hesaplamalara dayanmaktadır. Darfur'un coğrafyası, göçebe yaşam tarzı ve bölünmüş sosyal yapısı; gerçek rakamların tespit edilmesini zorlaştırmakta ve hatta imkânsız kılmaktadır (Arpa, 2011: 111). Çatışmanın sona ermesi ve barış ortamına dönülmesi için BM, Afrika Birliği ve uluslararası toplum çeşitli yolları denemiştir. Bir süreden sonra Çin'in barış süreci için Sudan hükümetine yönelik yeterli çaba sarf etmediği uluslararası alanda tartışmalara sebep olmuştur. Bunun üzerine Çin, insani müdahaleye destek vermenin çeşitli yönlerden kendisine de fayda sağlayacağını düşünerek Darfur'da insani müdahaleden yana davranmıştır. Çin'in insani müdahaleye karşı tutumunun değişmesi, aktörlerinin kimliklerinin değişebilir olduğunu göstermektedir. Her ne kadar Çin'in tutumu değişse de Çin, BM'de kararlar alınmadan önce Sudan hükümeti ile birçok kez görüşme yapmış ve yetkilileri ikna etmeye çalışmıştır. Bu ikna süreci sonrasında Sudan hükümeti, isteksiz de olsa BMGK kararlarına razı olmuştur. Çin'in Sudan'a karşı kullandığı yumuşak güç ve kurduğu karşılıklı bağımlılık ilişkisi, Liberal kuramın görüşlerini desteklemektedir.

İnsani müdahale, insani olmak ve siyasi olmak arasında çok hassas bir çizgide yer alan bir kavramdır. İnsan haklarının ihlâl edildiği bir ortama müdahale edilmesi ve oradaki insanların güven içinde yaşayabileceği bir ortamın oluşturulması, insanlığa ait bir sorumluluktur. Ancak insani müdahale perdesi arkasında ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek için bölgede bulunan aktörler de insani müdahale sürecinin içinde barındırdığı bir gerçekliktir. Bu tür amaçlar doğrultusunda gerçekleşen bir müdahale, sorunun çözümüne hizmet etmekten ziyade sorunun çözülemez bir hâl almasına hizmet etmektedir. Bundan dolayı insani müdahalenin hem doğru zamanda hem de amacına uygun gerçekleşmesi için uluslararası sistemde insani müdahaleye yönelik daha kapsamlı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Adenauer, N. L. (2005). *Crisis in Darfur – The Forgotten Genocide*. Washington: Kausa Office.
- Agubamah, E. (2014). The Darfur and China's African Policy. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4 (11), 225-230.
- Ahmed, G. K. (2010). The Chinese Stance on the Darfur Conflict. *South African Institute of International Affairs Occasional Paper*, (67), 1-27.
- Arı, A. (2016). Realizm ve Neorealizm (Gerçekçilik ve Yeni Gerçekçilik). T. Arı ve E. Toprak (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Kuramları 1* içinde (ss. 2 – 23) (Dördüncü Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Arpa, E. (2011). Sudan ve Darfur Sorunu. *Avrasya Etüdları*, 40 (2), 97-122.
- Arslan, İ. (2018). Bir Ülke-Bir Kıta İlişkileri: Çin-Afrika Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (31), 125-142.
- Barber, L. (2014). *Chinese Foreign Policy in the 'Going Out' Era: Confronting Challenges and 'Adaptive Learning' in the Case of China-Sudan and South Sudan Relations*. PhD Thesis. London: The London School of Economics and Political Science.
- Barna, W. (2012). *U.S. Military Intervention for Humanitarian Purposes: Exception to Policy or an Emerging Norm?*. Master Thesis. New York: Hofstra University.

Bayatı, H. A. A. (2016). *Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Irak Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bayram, M. (2014). Yerel ve Küresel Boyutlarıyla Darfur Sorunu. İ. Ermağan (Ed.), *Dünya Siyasetinde Afrika 1* içinde (ss. 175-200). Ankara: Nobel Kitap Yayıncılık.

Bayram, M. (2016). Sudan'ın Etnopolitik Sorunlarını Besleyen Faktörlerin Tarihsel Bir Analizi. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16, 197-224.

Bilgin, H. (2010). *Stratejik Çin*. Ankara: USAK Yayınları.

Birleşmiş Milletler Antlaşması. (1945).

https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Bodetti, A. (2019). How China Came to Dominate South Sudan's Oil. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2019/02/how-china-came-to-dominate-south-sudans-oil/> (Erişim Tarihi: 27.11.2024).

BP. (2020). *Statistical Review of World Energy Report*. (69th Edition).

Budabin, A. (2009). Genocide Olympics: The Campaign to Pressure China over The Darfur Conflict. *CEU Political Science Journal*, 4, 520-565.

Burkadze, K. (2015). Humanitarian Intervention and International Law. *Journal of Social Sciences*. 4 (2), 5-10.

Central Bank of Sudan. (2018). *58th Annual Report*.

<https://cbos.gov.sd/sites/default/files/CBOS%20-%2058th%20Annual%20Report%202018.pdf> (Erişim Tarihi: 27.12.2024).

Chesterman, S. (2002). Legality Versus Legitimacy: Humanitarian Intervention, the Security Council, and the Rule of Law. *Security Dialogue*, 33 (3), 293-307

China Embassy. (2014). Çin "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" İlkelerinin Koruyucusu. <http://tr.china-embassy.org/tur/xwdt/t1160296.htm> (Erişim Tarihi: 27.11.2024).

CRITurk. (2018). Çin-Afrika Savunma ve Güvenlik Forumu Pekin'de Açılıyor. <https://avim.org.tr/tr/Bulten/CIN-AFRIKA-SAVUNMA-VE-GUVENLIK-FORUMU-PEKIN-DE-ACILIYOR> (Erişim Tarihi: 24.12.2024).

Çetin, H. (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), 219-237.

Dağlı, O. (2018). Afrika'da Çin'in Yükselişi ve Stratejik Hedefleri. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/afrikada-cin-in-yukselisi-ve-stratejik-hedefleri/1240987> (Erişim Tarihi: 03.11.2024).

Demirel, N. (2013). Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimler Dergisi*, 1, 152-172.

Devlen, B. & Özdamar, Ö. (2010). Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları. *Uluslararası İlişkiler*, 7 (25), 43-68.

Dijk, M. P. (2009). The Political Impact of the Chinese in Sudan, M. P. Dijk (Ed.), *The New Presence of China in Africa* (pp. 141-156). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Dixon, S. (2013). Humanitarian Intervention: A Novel Constructivist Analysis of Norms and Behaviour. *Journal of Politics & International Studies*, 9, 126-172.

Doğan, N. (2014). Birleşmiş Milletler ve Meşru Güç Kullanımı. N. Doğan, C. Çakmak ve H. K. Aslan (Ed.), *Birleşmiş Milletler: BM Sistemi ve Reformu* içinde (ss. 55-80). Ankara: Siyasal Kitabevi.

EİA. (2024). Country Analysis Brief: Sudan and South Sudan. https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Sudan_and_South_Sudan/pdf/Sudan%20CAB%20FY2024.pdf (Erişim Tarihi: 18.01.2025).

Ermağan, İ. & Üstüenal, E. (2014). Çin'in Orta Doğu Politikaları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 19-39.

Fautre, W. (2009). EU Arms Embargo Against China and Human Rights. *EU Observer*. <https://euobserver.com/opinion/28313> (Erişim Tarihi: 03.12.2024).

Foot, R. (2017). China and the International Human Protection Regime: Beliefs, Power and Status in a Changing Normative Order. *Kokusai Mondai*, (661), 1-11.

Francis, C.; Madasamy, P.; Sokkary, S. & You, S. (2012). China and the Sudan-South Sudan Oil Fee Impasse Implications of Chinese Foreign Aid, Diplomacy, and Military Relations. *PubPol 716: Introduction to Chinese Policy*.

Gegout, C. & Suzuki, S. (2020). China, Responsibility to Protect, and the Case of Syria from Sovereignty Protection to Pragmatism. *Global Governance*, 26, 379-402.

Greenwood, C. (2002). Humanitarian Intervention: the Case of Kosovo. *Finnish Yearbook of International Law* (pp.141-175). Helsinki: Kluwer Law.

Grieger, G. & Claros, E. (2019). China's Growing Role as a Security Actor in Africa. *European Parliamentary Research Service*, 1-12.

Güner, N. Ö. (2015). İnsani Müdahalenin Hukuka Uygunluğu Sorunu. *İzmir Barosu Dergisi*, 80 (3), 69-100.

Gürkaynak, M. & Yalçın, S. (2009). Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası İlişkiler*, 6 (23), 73-92

Haberstam, M. (1995). The legality of Humanitarian Intervention. *Cardozo Journal of International and Comparative Law*. 3 (1), 1-8.

Hartung, W. D. (2008). Deadly Traffic: China's Arms Trade with The Sudan. *Arms and Security Initiative Policy Brief*.

Hayes, J. P. (2019). *The Opium Wars in China*. Canada: Asia Pacific Foundation of Canada.

Huang, C. H. (2007). U.S.-China Relations and Darfur. *Fordham International Law Journal*, 31 (4), 827-842.

Hui, L. (2015). Sino-Sudan Relation: Mutually Beneficial or Neocolonialism. *African Journal of Political Science and International Relations*, 9 (10), 372-378.

Human Right Watch. (2006). Sudan: Imperatives for Immediate Change The African Union Mission in Sudan. <https://www.hrw.org/report/2006/01/19/sudan-imperatives-immediate-change/african-union-mission-sudan> (Erişim Tarihi: 01.12.2024).

Kavaş, A. (2008). Çin-ABD Rekabetinde Çözumsuzlüğe Sürüklenen Bir Mesele: Darfur. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 12, 4-12.

Keith, A. (2007). The African Union in Darfur: An African Solution to a Global Problem?. *Journal of Public and International Affairs*. 18, 149-164.

Keskin, F. (2009). Darfur: Koruma Yükümlülüğü ve İnsancıl Müdahale Kavramları Çerçevesinde Bir İnceleme. *Uluslararası İlişkiler*, 6 (21), 67-88.

Kılıç, F. (2019). Küresel İlişkiler Bağlamında Çin'in Afrika'daki Ekonomi Politikası: Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti Örnekleri. *International Journal of Politics and Security*, 1(1), 71-96.

Korab – Karpowicz, W. J. (2017). Political Realism in International Relations. E. N. Zalta (Ed.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (pp. 1-40). California: Stanford University.

Korinko, G. N. & Chelang'a, J. K. (2014). China's Evolving Policy of Intervention in African Conflicts. *International Affairs and Global Strategy*, 19, 10-16.

Köksoy, F. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti Merkezli Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan Sorununun Amerika-Çin İlişkilerine Yansıması. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10 (2), 83-103.

Krebs, H. B. (2014). The 'Chinese Way'? The Evolution of Chinese Humanitarianism. *Humanitarian Policy Group Policy Brief* 62, 1-4.

Kuhrt, N. (2014). Russia, the Responsibility to Protect and Intervention. D. Fiott ve J. Koops (Ed.), *The Responsibility to Protect and the Third Pillar* (pp. 97-114). London: Palgrave Macmillan.

Large, D. (2008). Sudan's Foreign Relations with Asia China and the Politics of 'Looking East'. *ISS Paper* 158, 1-20.

Lebow, R.N. (2010). Classical Realism. T. Dunne, M. Kurki, and S. Smith. (Editors). *International Relations Theories Discipline and Diversity* (pp. 59 – 75) (Second Edition). UK: Oxford Press.

Linklater, A. (2010). The English School Conception of International Society: Reflections on Western and non-Western Perspectives. *Ritsumeikan Annual Review of International Studies*, 9, 1-13.

Liu, T. & Zhang, H. (2014). Debates in China about the Responsibility to Protect as a Developing International Norm: A General Assessment. *Conflict, Security & Development*, 14 (4), 403-427.

Maglad, N. E. A. (2008). Scoping Study on Chinese Relations with Sudan. *African Economic Research Consortium*, 1-29.

Miller, B. (2015). *The Sources and Effects of Humanitarian Interventions: Realism, Liberalism and the State-to-Nation Balance*.

<https://www.brandeis.edu/ethics/pdfs/internationaljustice/r2p/march%202015%20papers/r2p-miller.pdf> (Erişim Tarihi: 01.01.2024).

Nye, J. S. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, 20 (80), 153 – 171.

OECD World. (2022). Sudan. <https://oec.world/en/profile/country/sdn> (11.02.2025).

Oğuz, A. (2016). Politics of Humanitarian Intervention in. Master Thesis. Dublin: Trinity College.

Olimat, M. (2014). China and the Darfur Crisis. *Canadian Social Science*, 10 (6), 122-132.

Osondu, A. (2013). Off and On: China's Principle of Non-Interference in Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4 (3), 225-234.

Sak, Y. (2015). Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler. *Uluslararası İlişkiler*. 11 (44), 121-153.

Sceats, S. & Breslin, S. (2012). *China and the International Human Rights System*. London: Chatham House.

Solomon, S. (2018). *Deepening Military Ties Solidify China's Ambitions in Africa*. <https://www.voanews.com/east-asia-pacific/deepening-military-ties-solidify-chinas-ambitions-africa> (Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Sudan Chinese Embassy. (2019). *Everlasting China-Sudan Friendship: Work Together for a Shared Future*. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zwjg_665342/zwbd_665378/t1710620.shtml (Erişim Tarihi: 26.12.2024).

Sultan, H. E. M. & Sun, D. (2020). Çin'in Sudan ve Güney Sudan'daki Çatışma Çözümüne Katılımı: Bir "Yaratıcı Arabuluculuk" Örneği. *BRIQ Journal*.

Sun, X. & Jin, F. (2009). China's Major Approaches to Solving the Darfur Issue. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 3 (3), 29-41.

Şahin, M. & Şen, O. (2014). *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*. Ankara: Kripto Yayınları.

Tayyar, A. & Çetin, B. (2013). Liberal İktisadi Düşüncede Devlet. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 107 – 120.

Tesón, F. R. (2003). The Liberal Case for Humanitarian Intervention. R. O. Keohane ve J. L. Holzgrefe (Ed.), *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas* (pp. 93-129), New York: Cambridge University Press.

The Comprehensive Peace Agreement. (2005). <https://www.refworld.org/pdfid/5b44ac2b4.pdf> (Erişim Tarihi: 27.12.2024).

UN News. (2019). *Ongoing Insecurity in Darfur, Despite 'Remarkable Developments' in Sudan: UN Peacekeeping Chief*. <https://news.un.org/en/story/2019/10/1049541> (Erişim Tarihi: 02.12.2024).

UNAMID. (2018). *About UNAMID*. <https://unamid.unmissions.org/about-unamid-0> (Erişim Tarihi: 03.12.2024).

United Nations Security Council. (2003). *Resolution 1502 (2003)*. [https://undocs.org/S/RES/1502\(2003\)](https://undocs.org/S/RES/1502(2003)) (Erişim Tarihi: 02.11.2024).

Viotti, P. R & Kauppi, M. V. (2012). *International Relations Theory*. (Fifth Edition). USA: Pearson Education Inc.

Wild, M. (2015). The New Face of Humanitarian Aid and Intervention: China and Its Growing Role in the Realm of African Development. *Perceptions*, 20 (1), 93-108.

Yellinek, R. (2019). *China and the Sudan Coup*. <https://besacenter.org/perspectives-papers/china-and-sudan-coup/> (Erişim Tarihi: 25.11.2024).

Zhimin, C. (2012). International Responsibility and China's Foreign Policy. M. Telo (Ed.), *State, Globalization and Multilateralism* (pp. 195-218) Springer Publisher.

Zilong, C. (2018). Peace from Outsiders The United States and China in Darfur's Peace Process. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 4 (1), 123-142.

Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE’DE GENÇ İŞSİZLİĞİN SUÇ VE GÖÇ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: AMPİRİK BİR DEĞERLENDİRME

Tuba UMAR¹

Geliş Tarihi: 07/05/2025
Kabul Tarihi: 24/06/2025

ÖZET

Günümüzde işsizlik ekonomik sorunların başında gelmektedir. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan genç kesim işsizlik probleminden diğer kesime göre daha fazla etkilenip, uzun vadede ciddi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Türkiye’de genç işsizlik, sadece bireyleri değil, toplumu da derinden etkileyen önemli bir sosyo-ekonomik sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İşsizlik oranlarındaki artış kişinin yoksullaşmasına, yaşam standardının düşmesine ve toplumdan dışlanarak insan ilişkilerinin bozulmasına neden olmaktadır. Literatürde, işsizlik üzerine yapılan çalışmaların birçoğunun teorik olarak ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada ise diğer çalışmalardan farklı olarak genç işsizliğin işlenen suçlar ve göç hareketleri üzerindeki etkisi ampirik olarak analiz edilerek literatüre özgün bir katkı sağlanmıştır. Çalışmada, 2008-2020 dönemi verileri kullanılarak Türkiye’nin İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına (İBBS) çerçevesindeki Düzey 1 bölgelerinde genç işsizlik, suç ve göç arasındaki ilişki panel veri analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu araştırma, Türkiye’de genç işsizlik sorununun suç ve göç üzerindeki etkilerini analizler çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Panel, Driscoll ve Kraay dirençli tahmincinin bulgularına göre, Türkiye’nin 12 bölgesinde, %1 önem düzeyinde göçün genç işsizlik oranları üzerinde negatif yönde ve anlamlı etkilerinin olduğu bulunmuştur. Ancak işlenen suçların genç işsizlik oranları üzerinde anlamsız etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Genç İşsizlik, Suç, Göç, Panel Veri Analizi

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, tubaumar2334@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7792-571X

Atıf: Umar, T. (2025). Türkiye’de Genç İşsizliğin Suç ve Göç Üzerindeki Etkileri: Ampirik Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 81-94.

The Impact of Youth Unemployment on Crime and Migration in Türkiye: An Empirical Assessment

ABSTRACT

Unemployment is one of the leading economic problems today. The youth, who constitute the majority of the population, are more severely affected by unemployment compared to other segments of society, and this leads to serious long-term issues. In Türkiye, youth unemployment stands out as a significant socio-economic problem that deeply affects not only individuals but also society as a whole. The rise in unemployment rates contributes to impoverishment, a decline in living standards, and social exclusion, ultimately leading to the deterioration of interpersonal relationships. A review of the literature reveals that many studies on unemployment have focused primarily on theoretical aspects. Unlike previous studies, this research provides an empirical contribution to the literature by analyzing the impact of youth unemployment on crime and migration. Using data from the period 2008–2020, the relationship between youth unemployment, crime, and migration in Türkiye's NUTS-1 (Level 1) regions is examined through a panel data analysis method. The primary aim of this study is to analyze the effects of youth unemployment on crime and migration within Türkiye. According to the findings of the Driscoll and Kraay robust estimator, migration has a statistically significant and negative effect on youth unemployment at the 1% significance level across 12 regions of Türkiye. However, it was found that crime has an insignificant effect on youth unemployment.

Keywords: Türkiye, Youth Unemployment, Crime, Migration, Panel Data Analysis

GİRİŞ

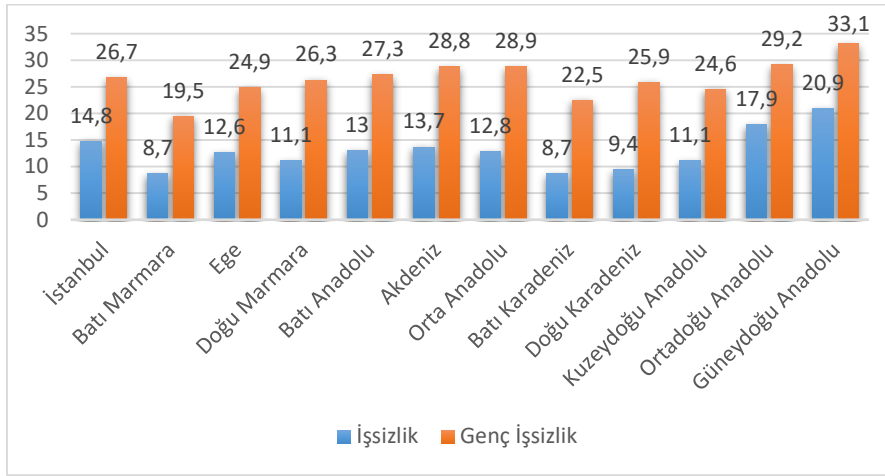
İşsizlik kavramı geçmiş dönemlerden günümüze kadar değişen koşullar ile tanım aralığı farklılaşmıştır. 19. yüzyıldaki işsizlik bireyin yeteneksizliği nedeniyle meslek edinememiş veya geçimsizliğinden kaynaklı iş sahibi olmayan kişiler için kullanılan bir kavramdır. Tanımdan da anlaşılacağı gibi işsiz kalmanın sebebi doğrudan insan olarak kabul edilmiştir. Günümüzde işsizlik kavramı toplumsal ve ekonomik gelişmelere müstenit olarak başkalaşmıştır. 1982 yılında Cenevre'de düzenlenen Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) On üçüncü Çalışma İstatistikçileri Konferansında kabul edilen karara göre işsizliğin uluslararası standart tanımı üç ana unsura dayanır. İlk olarak, bireyin işsiz olması, ikinci olarak bireyin çalışma koşullarına uygun olması ve üçüncü olarak iş talebinin bulunması gerekmektedir. Bu üç temel unsurun varlığı, uluslararası standartlara göre bireyin işsiz olarak kabul edilmesini sağlar (Erol vd., 2010: 8).

1970'li yıllardaki durgunluk dönemi, genç işsizlik sorununu daha da belirgin hale getirmiştir. Genç işsizliğin kapsadığı yaş aralıkları ise ülkelere ve çeşitli kuruluşlara göre farklılık göstermiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü 15-24 yaş aralığında bulunan bireylerin referans döneminde bir saatten fazla çalışmamış, çalışma iradesine sahip ve cari ücret düzeyinde iş bulamayan kişileri genç işsiz olarak adlandırmaktadır. Genel işsizlik oranlarındaki artış ve ekonomik durgunluktan en çok etkilenen kesim gençlerdir. İşgücü politikalarındaki yetersizlik, asgari ücret uygulaması, patronların bazı ayrımcılık yaptığı uygulamalar daha çok genç, kadın ve vasıfsız işgücünü hedef almaktadır. İşgücü piyasasına ilk adımı atan gençler yeterli deneyime sahip olmadıklarından dolayı işverenler tarafından kolayca çıkartılarak işlerini daha deneyimli yetişkinlere kaptırabilme olasılığına sahiptir. Genç işsizlik sorunu üç temel sebebe dayandırılmıştır. Bunlar; demografik, yapısal ve konjonktürel faktörlerdir. Gerekçe fark etmeksizin genç kesim yetişkin kesime göre işsizlik sorunuyla daha fazla karşılaşmaktadır. Krizlerden de en fazla etkilenen sosyal grup gençlerdir. İşsizlik sıkıntısıyla karşılaşan genç nesilde sağlık sorunları, depresyon, suçlu olma durumu ve intihar durumu gözlemlenmektedir. Hem genç olup hem de kendisine güveni tam olan bireyler ise başka ülkelerde iş fırsatları aramaktadır (Özer ve Topal, 2007: 51).

İşsizlik olgusu, yalnızca gelişmekte olan ülkelerin değil, aynı zamanda gelişmiş ekonomilerin de karşı karşıya kaldığı yapısal bir sorun niteliğindedir. Son yıllarda Türkiye ekonomisinde yaşanan çeşitli krizlerin etkisiyle iş gücü piyasasında olumsuz gelişmeler yaşanmış; buna bağlı olarak işsizlik oranlarında artış gözlemlenmiştir. Çalışma hayatı yalnızca gelir elde etme amacı taşımaz ayrıca kişilerin özgüvenini artırarak kendini geliştirmesini, çalışma ortamındaki kişilerle güçlü bir iletişim kurarak toplumda aidiyet kazanmayı sağlar. Tam tersi durumdaki işsizlik sorunu ise; kişinin yoksullaşmasına, yaşam standardının düşmesine ve toplumdan dışlanarak insan ilişkilerinin bozulmasına sebep olmaktadır. Birçok faktöre bağlı sebeplerle ortaya çıkan işsizlik sorunu ekonomik sonuçların yanında psikolojik ve sosyal etkilere de sahiptir (Adak, 2010: 105-106).

Dünya'nın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerindeki suç oranındaki yükselişler, bu ülkelerdeki yüksek işsizlik oranlarıyla ilişkilendirilmektedir. Kişilerin özellikle mala karşı işlediği suçlarda birinci derece etkili olan olgu işsizliktir. Bu suçları işleyen kişiler hükümetleri öne sürerek işsizlik sorununa çözüm bulamadıklarını ifade etmektedirler. Kendilerinde suç bulmamaktadırlar. Suç bilimindeki çeşitli, yaklaşımlar yükselen işsizlik oranıyla mala yönelik işlenen suçların artacağını öngörmektedir. Neoklasik ekonomik tercih teorileri, suçu ve çalışmayı, bireylerin rasyonel kararlar alarak fayda maksimizasyonu yaptığı alternatif gelir kaynakları olarak ele almaktadır. Yasal işlerden elde edilmesi beklenen faydanın düşmesi, yasa dışı işlerin fırsat maliyetini azalttığından, genellikle işsizlik ile suç arasında bir ilişki olduğu görüşü savunulmaktadır (Kurt, 2006: 50).

Şekil 1: 2020 Yılı İşsizlik ve Genç İşsizlik Oranları

Kaynak: TÜİK (2020) verileriyle derlenmiştir.

Şekil 1’de Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması’ndaki Düzey1 bölgelerine ait genel işsizlik ve genç işsizlik oranlarında yaşanan gelişmelerini göstermektedir. Şekildeki veriler incelendiğinde; genç işsizlik oranı genel işsizlik oranının üzerindedir. Genç işsizlik ve genel işsizlik oranındaki fark Doğu Karadeniz bölgesinde daha belirginleşmektedir (%16). Genel işsizlik oranına bakıldığında en düşük oranların Batı Marmara ve Batı Karadeniz’de olduğu görülmektedir. Bu bölgelerdeki genç işsizlik oranı da genel işsizlik oranına göre daha yüksektir. Düzey 1 bölgelerinin genelinde genç işsizlik düzeylerinin yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum ülkedeki bölgesel potansiyel büyümenin önündeki engellerden birisi olarak kabul edilebilir.

İşsizlik sorunu kişide dışlanma hissi yaratırken toplumsal yapıda ayrışmayla birlikte birçok sosyal problemi de beraberinde getirmektedir. Bu problemlerden birisi olan suç olgusudur. Bu olgu bilimsel araştırmalara konu olmaktadır. Suç olgusu insanlık tarihi boyunca varlığını sürdürmüş ve topluma verdiği zararlar nedeniyle çeşitli disiplinlerin alanına girmiştir. Suç yalnızca sosyolojik bir olgu değil, aynı zamanda psikolojik, toplumsal ve iktisadi birçok belirleyici unsuru vardır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren incelenen suçbilimi, ekonomistlerinde araştırmalarına konu olmuştur. İşsizlik sebebiyle bireylerin gelirinde meydana gelen daralma bireyi suç işlemeye iten temel faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik durgunluk dönemlerinde artan işsizlik oranlarının, özellikle mala karşı işlenen suçları artırma eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Bu etki özellikle genç işsiz bireyler arasında daha belirgin bir şekilde görülmektedir (Eren ve Özkılbaç, 2020: 15).

Göç, bireylerin farklı nedenlerle yaşadıkları yeri kalıcı ya da geçici olarak terk edip başka bir bölgeye yerleşmeleri süreci olarak tanımlanabilir. Ravenstein, göç üzerine geliştirdiği kuramsal çerçevede, bireylerin yer değiştirme kararlarını itici ve çekici unsurların belirlediğini öne sürmektedir. Göç eden kişilerin bulunduğu coğrafyadaki olumsuz koşullar itici faktör olarak kabul etmektedir. İtici faktörlerden ilki tarımsal bölgelerden kaynaklanmaktadır. Potansiyel göç etkisine sahip coğrafyalardaki olumlu koşullar çekici faktör olarak nitelendirilmektedir. İtici ve çekici faktörlerin etkisiyle işsiz olan kişiler hem sosyoekonomik hem de istihdam fırsatının olduğu bölgelere göç etme eyleminde bulunmaktadır. Göç alan bölgelerde işsizliğin artması ve azalması konuda pek çok görüş vardır. Bu görüşlerin bir kısmı göç alan bölgelerde işsizlik düzeyinin arttığını bir kısmı da işsizlik düzeyleri üzerinde artış yaratmadığını iddia etmektedir (Çelik ve Aslan, 2018: 68).

Genç işsizlik problemi bireysel sorunların yanında toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir. İşgücü piyasasında tam istihdam sağlayamayan gençler arasında yoksulluk ve dışlanma döngüsü ortaya çıkmaktadır. Bu sorun sadece mevcut dönemle sınırlı kalmamaktadır. Genç işsizlik sorunuyla karşılaşan gençler başka bölge ve ülkelere göç etmektedirler. Sosyo-ekonomik boyutları olan göç sosyal yapıya önemli maliyetler getirmektedir. Bu durumdan kaynaklı genç işsizlik sorununun acil bir şekilde çözüme kavuşturulması gerekmektedir (Bayır ve Güvenoğlu, 2020: 22-23).

Genç kesim iş ararken işgücü piyasalarına erişimde çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durum gençlerin iş bulma olasılıklarına azaltıcı etki yapmaktadır. Genellikle deneyim eksikliğinden kaynaklanan bu durum onların işten çıkarılmalarını da tetikleyen bir durumdur. Bu durum göçü artırıcı etkisi yanında yoksulluk ve sosyal dışlanmayı da beraberinde getirmektedir. Genç işsizliğin sebepleri arasında bulunan kırdan kente göç de önemli bir yer tutmaktadır. Kırdan kente göç eden ücretsiz aile işçiliği yapan gençler yeterli olmayan eğitim ve beceriye sahip olmamalarından kaynaklı işsiz kalıp, enformel sektörde çalışmak mecburiyetinde kalmaktadırlar. Bu durum gençler arasında kayıt dışı istihdamı artırmaktadır. Kırsal sekimden kente göç eden gençler ilk başta işsiz kalarak kayıt dışı sektöre yönelmekte tecrübe kazandıkça ve mesleki becerilerindeki artışa bağlı olarak kayıtlı sektördeki işe geçiş yapmaktadırlar (Günaydın ve Çetin, 2015: 23). Literatür incelendiğinde, çalışmaların birçoğunun teorik olarak ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada genç işsizlik, suç ve göç düzeyi arasındaki ilişki İstatistik Bölge Birimleri Sınıflamasına göre Düzey 1 bölgelerine ait veriler kullanılıp ampirik olarak ele alınmaktadır. Çalışmada genç işsizliğin işlenen suçlar ve göç hareketleri üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teorik arka plan üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, konuya ilişkin mevcut literatür incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise araştırmada veri seti, izlenen yöntemsel çerçeve ve elde edilen bulgular detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, genel işsizlik sorunu ve suç ilişkisine dair çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Fakat genç işsizlik, suç ve göç ilişkisine dair araştırmalar literatürde daha az bulunmaktadır. Fougere vd. (2009), 1990-2000 yılları arasında Fransa’da işsizliğin mülkiyet suçları ve şiddet üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada suç ve işsizlik arasında anlamlı bir ilişki bulunurken ayrıca genç işsizlik oranlarındaki artışında bu çalışmada suça neden olduğu görülmüştür. Çalışmanın kapsamı sınırlı kalmış çeşitli soyoekonomik faktörler dikkate alınmamıştır. Burdett vd. (2003), suç oranının eşitsizlik ve işsizlik değişkenleri üzerinde etkisinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmada genç işsizliğinde bu değişkenlere duyarlı olduğu sonucuna varılmıştır. Janko ve Popli (2015) çalışmalarında suç ve işsizlik oranlarındaki ilişkiyi analiz etmek için ulusal ve bölgesel Kanada verilerini kullanmıştır. İşsizlik ve suç düzeyi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını tespit etmiştir. Carmichael ve Ward (2000), 1985-1995 dönemi için bölgesel bazda İngiltere ve Galler’de çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre; genç işsizliği cezai zarar ve hırsızlık oranlarıyla ilişkilidir. Bununla birlikte yaştan bağımsız olarak hırsızlık oranları ve erkek işsizliği arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Allan ve Steffensmeier (1989), çalışmalarında 1977-1980 döneminde FBI (Federal Bureau of Investigation) verilerinden derlenen tutuklama oranlarını kullanmışlardır. İşgücü piyasasının tutuklanma oranları üzerindeki etkisinin çocuklar ve gençler üzerinde farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır. İşsizlik düzeylerindeki artışın tutuklanma oranlarını arttırdığını ve tam zamanlı istihdamın tutuklanma oranlarını düşürdüğünü ifade etmişlerdir. Ancak çalışmanın mekânsal yönü bulunmamaktadır.

Tunca (2019) çalışmasında, üç farklı suç tanımı ile çeşitli sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişki, İBBS (Düzey 3) düzeyinde panel veri yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda, göç, hanehalkı büyüklüğü ve ekonomik koşulları ifade eden işsizlik değişkeni ile suç arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Fakat model tahmin sonuçları çalışmanın temel hipotezini desteklememektedir. Özdemir (2008) ve Şen (2014) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda, Türkiye’de göç olgusu ele alınmış ve göçün büyük ölçüde iş bulma ve iş arama motivasyonu ile gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Fromentin (2013) tarafından Fransa özelinde gerçekleştirilen bir çalışmada, göç ve işsizlik arasındaki ilişki eş bütünleşme analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda, kısa vadede göç ve işsizlik arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, uzun vadede iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Bahar ve Bingöl, 2010).

Bayrakdar ve İncekara (2013), yaptıkları çalışmada dünyada ve Türkiye’de genç işsizlik oranının genel işsizlik oranının üzerinde olduğunu belirtmişlerdir. Genç işsizlik sorununun hem bireyler hem de toplumsal açıdan önemli ve çözülmesi gereken bir problem olduğunu vurgulamışlardır. Bu problemin yalnızca ekonomik tedbirlerle çözülmeyeceğini, ulusal istihdam politikalarının belirlenmesi ve genç istihdamını artırıcı eğitim politikalarının düzenlenmesini gerektiğini belirtmişlerdir. Filiztekin (2013), Türkiye’de bölgesel düzeyde yaptığı çalışmada 1990-2008 dönem için suç türleri ve suç oranlarının verilerinden faydalanılarak emek piyasasındaki gelişmelerin ücret ve işsizliğin suç oranları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Elde ettiği bulgulara göre; ücretlerin suç oranlarını azalttığını, işsizliğin ise önemli bir etkisi olmadığını sonucuna ulaşmıştır. Bu yönüyle mevcut çalışma literatüre yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Özer ve Topal (2006) çalışmasında, genç işsizliğinin suç, göç, intihar ve boşanma düzeyleri ile ilişkisi, 2004-2016 yılları arasındaki Türkiye’ye ait İBBS (Düzey 2) bölge verileriyle incelenmiştir. Panel veri analizi sonuçlarına göre, genç işsizliği suç, göç, intihar ve boşanma üzerinde istatistiksel olarak pozitif bir etkiye sahiptir. Çalışma bağımsız değişkenleri tek bir model altında bütüncül olarak değerlendirmektedir.

Eren ve Özkılbaç (2020), Türkiye’deki genç işsizlik oranları ile suç düzeylerini 2004-2018 dönemi için İBBS Düzey 1 bölge verilerini kullanarak incelemişlerdir. Panel veri analizleri sonucunda, genç işsizlik ile suç arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğu ve işsizlikteki azalmaların suç oranlarında da düşüşe sebep olduğu ortaya konulmuştur.

Şahin ve Yiğit (2016) tarafından yapılan çalışmada ise göç hareketlerinin işgücü piyasası üzerindeki etkileri incelenmiştir. Göçün kısa vadeli bir ilişki değil, daha uzun vadeli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, göçün işsizlikten daha çok bir sebep olduğu ve %1’lik bir göç değişiminin işsizlikte 0.28 birimlik bir değişim yarattığı bulunmuştur. Söz konusu çalışma genel işsizlik oranlarına odaklanmıştır.

2. VERİ SETİ ve YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye’nin İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) çerçevesinde yer alan Düzey 1 bölgelerine ait 2008-2020 dönemi yıllık verileri kullanılarak, genç işsizlik oranı (GİO) ile suç (suc) ve göç (goc) arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz için panel regresyon yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada, GİO, suc ve goc değişkenlerinin logaritmik değerleri kullanılmıştır. İncelenen değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kurulan ekonometrik model şu şekilde kurulmuştur:

$$\ln GİO = \beta_0 + \beta_1 \ln suc + \beta_2 \ln goc + \varepsilon \quad i = 1, 2, \dots, 12; \quad t = 2008, \dots, 2020 \quad (1)$$

Modelde yer alan değişkenlerin bilgileri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler

Sembol	Değişken Açıklaması	Değişken Kaynağı
lnGIO	Genç işsizlik oranı (15-24 yaş)	TÜİK (İşsizlik)
lnsuc	Suç işlendiği il ve suç türüne göre ceza infaz kurumuna giren toplam hükümlüler	TÜİK (Adalet)
lngoc	Göç (Bölgelerin aldığı göç bilgileri)	TÜİK (Nüfus ve Demografi)

Tablo 2: Değişkenlere Ait Özet İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minumum	Maksimum
lnGIO	156	2.959726	0.2404465	2.066863	3.462606
lnsuc	156	9.205974	0.8375264	7.174724	10.82215
lngoc	156	10.80556	0.5132096	9.46568	11.93703

Tablo 2’de yer alan Türkiye’nin 12 bölgesine ilişkin genç işsizlik oranları ile işlenen suçlar değişkenlerinin tanımlayıcı istatistiklerine göre; iki değişkenin de ortalaması pozitif değerlidir. Suçun işlendiği il ve suç türüne göre ceza infaz kurumuna giren hükümlülerin ortalamasının 9.205974, genç işsizlik oranları ortalamasının yaklaşık 2.959726 ve göç ortalamasının ise 10.80556 olduğu görülmektedir. İşlenen suçlara ait en büyük değer 10.82215, en küçük değer ise 7.174724 olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan göçlere ait en büyük değer 11.93703, en küçük değer ise 9.46568’dir. Genç işsizlik oranları ilişkin en büyük değer 3.462606 ve en küçük değeri ise 2.066863 tespit edilmiştir.

Çalışmadaki analizler panel veri analizi yöntemleri ile “STATA 17.00” paket programı kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 3: Birim Etki Testleri

Test	Test İstatistiği	Olasılık
F	10.36*	0.0000
LR	44.51*	0.0000
Breusch-Pagan LM	80.93*	0.0000

Not: *, %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Test sonuçlarına göre, sabit etkilerin varlığını değerlendirmek amacıyla sabit etkiler modeli kullanılarak gerçekleştirilen F testi sonuçları, %5 anlamlılık düzeyinde sabit birim etkilerin bulunmadığını öne süren H_0 hipotezinin reddedilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bulgu, modelde sabit birim etkilerinin mevcut olduğunu ve bu sebeple klasik modelin geçerli olamayacağını ortaya koymaktadır.

Birim etkilerin rassal olup olmadığını belirlemek için En Çok Olabilirlik yöntemi kullanılarak hesaplanan olabilirlik oranı (LR) testi sonuçları, birim etkilerin standart hatasının sıfır olduğunu öne süren H_0 hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, rassal birim etkilerin bulunduğunu ve klasik modelin uygun olmadığını göstermektedir.

Birim etkilerin rassallığını test etmek amacıyla kullanılan bir diğer yöntem olan Breusch-Pagan Lagrange Çarpımı (LM) testi de benzer bir sonuca ulaşmaktadır. Rassal etkiler tahmincisi üzerinden yapılan LM testi sonuçları, birim etkilerin standart hatasının sıfır olduğu yönündeki hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmesi gerektiğini göstermekte ve böylece rassal birim etkilerin varlığı desteklenmektedir.

Tüm bu test sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, modelde rassal ya da sabit birim etkilerin bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Havuzlanmış En Küçük Kareler (HEKK) regresyonu, rastgele etkiler modeli doğru olduğunda (yani birim etkilerin açıklayıcı değişkenlerle ilişkili olduğunda) tutarlı katsayı tahminleri vermesine rağmen, Hausman (1978) testinin sıfır hipotezi altında katsayı tahminleri etkin değildir. Bu nedenle, sabit etkiler test edilirken havuzlanmış EKK regresyonu kullanılmamalıdır. Hausman testinin sıfır hipotezi altında, rassal etkiler modelinin tahmininin hem tutarlı hem de etkin olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle, rassal etkiler modelinden elde edilen katsayı tahminlerinin sabit etkiler tahmincileriyle karşılaştırılması daha uygun olacaktır (Hoeckle, 2007). Hausman testinin sıfır ve alternatif hipotezleri şu şekilde ifade edilmektedir:

H_0 : Bağımsız değişkenler ile hata terimi arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : Bağımsız değişkenler ile hata terimi arasında bir ilişki vardır.

Bu çalışmada, panel regresyon modelinin tahmininde en uygun yöntemi belirlemek amacıyla, rassal ve sabit birim etkileri tahmincileri karşılaştırılmıştır. Bu doğrultuda, Hausman testinin dirençli versiyonu kullanılarak model seçim süreci gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4: Rhausman Testi Sonuçları

Test	Test İstatistiği	Olasılık
RHausman Testi	$\chi^2(2) = 2.93$	0.2312

Rhausman testi sonuçları %5 anlamlılık düzeyinde rassal birim etkilerin bulunduğunu öne süren H_0 hipotezinin reddedilemeyeceğini göstermektedir. Bu durum, regresyon modelinde katsayı tahminleri açısından rassal etkiler tahmincisinin daha verimli olduğunu ve havuzlanmış en küçük kareler tahmincisinin tutarlı olmadığını ortaya koymaktadır.

Panel veri analizinde, modelin varsayımlarının yerine getirilmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda, panel regresyon analizlerinde öncelikli olarak çoklu doğrusal ilişki, normal dağılım, heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon gibi temel sorunlar ele alınmalıdır. Değişkenler arasındaki varyans değişimi, otokorelasyon ya da birimler arası korelasyonun varlığı, modelin tahminlerinin doğruluğunu ve güvenilirliğini olumsuz etkileyebilir.

Modelde, VIF değerinin 5’in altında olması, bağımsız değişkenler arası çoklu doğrusal bağlantı sorununun bulunmadığını 5’in üzerinde olması ise bu sorunun mevcut olduğunu göstermektedir. Hesaplanan Varyans Büyütme Faktörü sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 5: Çoklu Doğrusal Bağlantı Bulguları

Değişken	VIF	1/VIF
Insuc	2.85	0.350505
Insuc	2.85	0.350505
Ortalama VIF	2.85	

Testin VIF sonucu 2.85 olarak bulunmuştur. Ekonometrik modelde çoklu doğrusal bağlantı probleminin mevcut olmadığı söylenebilmektedir. Bu durum, bağımsız değişkenler arasında güçlü bir doğrusal ilişkinin bulunmadığını ve modelin tahminlerinin güvenilir olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 6: Normal Dağılım Test Bulguları

	Katsayı	Standart Hata	Test İstatistiği	Olasılık
Çarpıklık_(e_i)	0.0003879	0.000543	0.71	0.475
Basıklık_ (e_i)	-0.000238	0.0004227	-0.56	0.573
Çarpıklık_(u_{it})	0.0003879	0.013297	-1.82	0.069
Basıklık_(u_{it})	-0.0000332	0.0004219	-0.08	0.937
Birleşik Test (e_i): $\chi^2(2)= 0.83$ (0.6612)				
Birleşik Test (u_{it}): $\chi^2(2)= 3.31$ (0.1913)				

Tablo 6'daki test sonuçları, modeldeki kalıntılar ve bireysel hata terimlerine ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin %5 anlamlılık düzeyi itibarıyla anlamlı bir sapma içermediğini göstermektedir. Ayrıca, bu hata terimlerine yönelik hesaplanan χ^2 test istatistikleri incelendiğinde, her iki hata bileşeni için de χ^2 test istatistiklerinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmediği belirlenmiştir. Bu sonuçlar, modelin hata terimlerinin normal dağılım varsayımına uygun olduğunu göstermektedir.

Rassal etkiler modeli kapsamında model için birimlere bağlı olarak değişen varyansın varlığını belirlemek amacıyla üç farklı test uygulanmıştır. Bu testlere ilişkin hipotezler şu şekilde tanımlanmaktadır:

H_0 : Birimler arasında değişen varyans bulunmamaktadır.

H_1 : Birimler arasında değişen varyans mevcuttur.

Tablo 7: Levene, Brown ve Forsythe'nin Test Bulguları

Test	Test İstatistiği	Olasılık
Levene	4.3250052*	0.0000
Brown	3.3006846*	0.0004
Forsyth	4.1833913*	0.0000

Not: *, %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

İlgili test sonuçlarına göre, birimler arasında değişen varyans olmadığına işaret eden H_0 hipotezi reddedilmiştir. Bu durum panel regresyon modelinde değişen varyans sorununun mevcut olduğunu göstermektedir. Modelin tahmin sonuçlarının güvenilirliğini artırmak adına, heteroskedastisiteye yönelik düzeltme yöntemlerinin uygulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 8: Durbin Watson- LBI Test Bulguları

Test	Test İstatistiği
Durbin-Watson	1.0667044
Baltagi-Wu LBI	1.1468101

Uygulanan test sonucunun 2'den küçük olması, modelde birinci dereceden otokorelasyon bulunmadığını öne süren H_0 hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Rassal etkiler modeli kapsamında, modelde birimler arasında korelasyon olup olmadığını belirlemek amacıyla ilgili testler uygulanmıştır. Söz konusu testlerin hipotezleri şu şekilde tanımlanmaktadır:

H_0 Birimler arasında korelasyon bulunmamaktadır.

H_1 : Birimler arasında korelasyon mevcuttur.

Tablo 9: Pesaran, Friedman, Frees Test Bulguları

Test	Test İstatistiği	Olasılık
Pesaran	15.160*	0.0000
Friedman	75.121*	0.0000
Frees	2.596*	0.2620

Not: *, %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Pesaran ve Friedman testlerine ait bulgular değerlendirildiğinde, test istatistiklerine karşılık gelen olasılık değerlerinin 0.05 seviyesinin altında kaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, birimler arasında korelasyon bulunmadığını ifade eden H_0 hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde kabul edilmediğini göstermektedir. Bu durum, modelde birimler arasında korelasyon sorununun mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, Frees testinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde, test istatistiği (2.596) kritik değerden (0.2620) büyük olarak bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç, %5 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin kabul edilmediğini ve birimler arasında anlamlı bir korelasyon olduğunu ortaya koymaktadır.

Panel veri analizinde, modelde hem değişen varyans hem de birimler arası korelasyon sorunlarının var olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, söz konusu istatistiksel sorunları dikkate alan ve güvenilir standart hata tahminleri sağlayan Driscoll-Kraay (1998) yöntemi analizlerde tercih edilmiştir. Bu yöntem, özellikle birimler arasında karşılıklı etkileşimlerin söz konusu olduğu durumlarda daha güvenilir ve tutarlı tahminler elde edilmesini mümkün kılmaktadır.

Tablo 10: Discroll-Kraay Tahmin Bulguları

Değişkenler	Katsayı Değerleri	Discroll-Kraay Standart Hata	t- İstatistiği	Olasılık
Insuc	0.1338839	0.1019036	1.31	0.213
Ingoc	-0.2754001*	0.11783	-2.34	0.038
cons	4.703047*	0.6749234	6.97	0.000
Wald $\chi^2 = 8.10^*$ (Olasılık Değeri = 0.0174)				
$R^2 = 0.42$				

Not: *, %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Elde edilen tahmin bulguları, Wald χ^2 istatistiğine karşılık gelen olasılık değerinin (0.0174) %5 anlamlılık düzeyinden daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, %5 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiğini ve bu bağlamda tahmin edilen modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, modelin bağımlı değişkeni açıklama gücünü gösteren R^2 değeri, modele eklenen bağımsız değişkenlerin genç işsizlik oranındaki değişimin %42’sini açıkladığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, elde edilen bulgular doğrultusunda nihai model aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

$$\ln GIO = 4.70 + 0.13 \ln suc - 0.27 \ln goc + \varepsilon \quad i = 1, 2, \dots, 12; \quad t = 2008, \dots, 2020 \quad (2)$$

Analiz sonuçlarına göre modeli şu şekilde yorumlayabiliriz;

❖ Suç düzeyini temsil eden %5 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiş ve bu doğrultuda, suç düzeyinin genç işsizlik oranları üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir.

❖ Göç değişkeninin katsayısı %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiş ve bu doğrultuda, göçün genç işsizlik oranları üzerinde anlamlı ve negatif yönlü

bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Buna ilaveten, bütün değişkenlerin etkileri sabitken göçte yaşanan %1'lik artış genç işsizlik oranlarını %0.27 oranında azaltmaktadır.

❖ Driscoll ve Kraay dirençli tahmincinin sonuçlarına bakıldığında, Türkiye'nin 12 bölgesinde, %5 önem düzeyinde göçün genç işsizlik oranları üzerinde negatif yönde (azaltıcı) ve anlamlı etkilerinin olduğu bulunmuştur. Ancak işlenen suçların genç işsizlik oranları üzerinde istatistiki bakımından anlamlı etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

SONUÇ

Hem ekonomik hem sosyo-ekonomik bir problem olan işsizlik bireysel sorunların yanında toplumsal sorunlara da neden olmuştur. Genel işsizlik oranlarına bakıldığında; bu sorunlardan en çok etkilenen kesimin gençler olduğu gözlemlenmiştir. Toplumlarda yüksek işsizlik sorunu ekonomilerde toplumsal ayrışmanın yanı sıra bireylerde yalnızlık duygusunun oluşmasına, depresyon yaratmasına, intihar ve özellikle bireylerin suça yönelmesine neden olmaktadır. İşsizlik sorununa çözüm bulabilmek adına toplumlarda bölgeler arası göçlerde yaşanmıştır.

Bu araştırmada, Türkiye'de 2008-2020 yıllarına ait veriler kullanılmış ve İBBS'ye göre Düzey-1 bölgeleri temel alınarak, genç işsizliğin suç ve göç düzeyleriyle olan ilişkisi panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, suç düzeyi değişkeninin genç işsizlik oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Göçün ise genç işsizlik oranları üzerinde istatistik bakımından anlamlı ve negatif yönde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ve diğer bütün değişkenlerin etkileri sabitken göçte yaşanan her %1'lik artış genç işsizlik oranlarını %0.27 oranında azaltmıştır. Driscoll ve Kraay dirençli tahmincinin sonuçlarına bakıldığında ise, Türkiye'nin 12 bölgesinde, %5 önem düzeyinde göçün genç işsizlik oranları üzerinde negatif yönde (azaltıcı) ve anlamlı etkilerinin olduğu bulunmuştur. Ancak işlenen suçların genç işsizlik oranları üzerinde istatistiki bakımından anlamlı etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, genç işsizliğin önlenmesine yönelik eğitim ve işgücü politikaları yeniden gözden geçirilmeli; gençlere yönelik istihdamı artırıcı önlemler hayata geçirilmelidir. Kırsaldan kentlere yönelen göç olgusu ise çok boyutlu bir yaklaşımla ele alınmalı ve bu doğrultuda ulusal düzeyde kapsamlı stratejiler geliştirilmelidir. Ayrıca, genç işsizliğin azaltılabilmesi için bölgesel düzeyde istihdam merkezlerinin kurulması, kayıt dışı istihdamın sıkı denetimlerle kontrol altına alınması ve mesleki eğitim programlarının iş gücü piyasasının ihtiyaçlarıyla uyumlu hâle getirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Adak, N. (2010). Sosyal Bir Problem Olarak İşsizlik ve Sonuçları, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 21(2), 105-116.

Allan, E.A., & Steffensmeier, D.J. (1989). Youth, Underemployment, and Property Crime; Differential Effects of Job Availability and Job Quality on Juvenile and Young Adult Arrest Rates, *American Sociological Review*, 54(1), 107-123.

Bahar, O., & Bingöl, F. (2010). Türkiye'de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İşgücü Piyasalarına Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 43-61.

Baltagi, B. H., & Wu, P. X. (1999). Unequally Spaced Panel Data Regressions With AR (1) Disturbances. *Econometric Theory*, 15(6), 814-823.

Bayır, M., & Güvenoğlu, H. (2020). Genç İşsizliği Etkileyen Faktörlere İlişkin Ampirik Bir Analiz, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15 (60), 971-986.

- Bayrakdar, S., & İncekara, A. (2013). Türkiye’nin Genç İşsizlik Profili, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4(1), 15-38.
- Bhargava, Alok; Franzini, Luisa; Narendranathan, & Wiji. (1982). Serial Correlation and the Fixed Effects Model, *The Review of Economic Studies*, 49 (4), 533–549.
- Breusch, T., & Pagan, A. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Application to Model Specification in Econometrics, *Review of Economic Studies*, 47, 239–253.
- Burdett, K., Lagos, R., & Wright, R. (2003). Crime, Inequality, and Unemployment, *American Economic Review*, 93(5), 1764-1777.
- Carmichael, F., & Ward, F. R. (2000). Youth Unemployment and Crime in The English Regions and Wales, *Applied Economics*, 32(5), 559-571.
- Çelik, R., & Aslan, I. (2018). Göç ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Ampirik Uygulama, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*”, 74, 65-75.
- Driscoll, J., & A. C. Kraay. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent data. *Review of Economics and Statistics* 80, 549–560.
- Eren, M., & Özkılbaç, S. (2020). Türkiye’de Genç İşsizliği İle Suç Düzeyi Arasındaki İlişki: Düzey 1 Bölgeleri Üzerine Bir Uygulama, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 9(17), 13-20.
- Erol, H., Özdemir, A., & Yurdakul, E. M. (2010). Türkiye’de İşsizliğin Yol Açtığı Olumsuz Sonuçların Giderilmesinde 4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanunun İşlevi, *Tisk Akademi Dergisi*, 5(10), 7-32.
- Filiztekin, A. (2013). *Türkiye’de Suç Emek Piyasası İlişkisi*, Aşıcı vd.(eds) Ümit Şenesen’e Armağan Paylaşımlar: Sayılarla Türkiye Ekonomisi, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Forementin, V. (2013). The Relationship Between Immigration And Unemployment: The Case Of France, *Economic Analysis & Policy*, 43 (1), 51-66.
- Fougère, D., Kramarz, F., & Pouget J. (2009). Youth Unemployment and Crime in France, *Journal of the European Economic Association*, 7(5), 909-938.
- Gasparini L, Alejo J, Haimovich F, Olivieri S, & Tornarolli L. (2007). Poverty among the elderly in Latin America and the Caribbean, 15,1-81.
- Günaydın, D., & Çetin, M. (2015). Genç İşsizliğin Temel Makroekonomik Belirleyicileri; Ampirik Bir Analiz, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22,17-34.
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests In Econometrics. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1251-1271.
- Hoechle D. (2007). Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-Sectional Dependence, *The Stata Journal*, 7(3),281-312.
- Janko, Z., & Popli. G. (2015). Examining the Link Between Crime And Unemployment: A Time-Series Analysis for Canada, *Applied Economics*, 47(37), 4007-4019.
- Kurt, Ş. (2006). İşsizliğin Psiko-Sosyal Sonuçları Ve Türkiye Üzerine Muhtemel Etkileri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 51, 357-380.

Özdemir, M. (2008). *Türkiye’de iç göç olgusu, nedenleri ve Çorlu örneği* (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne).

Özer, U., & Topal, M. H. (2017). Genç İşsizliği, Suç, Göç, İntihar ve Boşanma Düzeyleri ile İlişkili Midir? Türkiye’den Ampirik Bir Kanıt, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), 50-63.

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics, No. 0435.

Şahin, A., & Yiğit, M. (2016). *Göç ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2015)*, Yazgan, P., Tilbe, F., Dergisi, Türk Göçü Seçilmiş Bildiriler içinde London: Transnational Press London.

Şen, M. (2014). Trabzon’dan İstanbul’a Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Analizi, *ÇSGB Çalışma Dünya Dergisi*, 2(3), 46–61.

Tunca, H. (2019). Suçun Sosyo-ekonomik Belirleyicileri: Panel Veri Analizi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 2767-2784.

Türkiye İstatistik Kurumu. (TÜİK) <https://data.tuik.gov.tr/> (Erişim: 22.02.2024).

Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, The MIT Press, Second Edition, Massachusetts Institute of Technology.

Araştırma Makalesi/Research Article

GELENEK VE MODERNİTE ARASINDA REŞİD RIZA

Rabia Nur KARTAL¹

Geliş Tarihi: 18/03/2025

Kabul Tarihi: 05/05/2025

ÖZET

Bu çalışma modern İslam siyasi düşüncesinde Afgani-Abduh çizgisinde ilerleyen Reşid Rıza'nın (1865-1935) politik fikirlerini merceğe almaktadır. Çalışmanın amacı Reşid Rıza'nın ıslah ve tecdit düşüncesini, gelenek-modernite çatışmasında İslam dünyasının geleceği bağlamında nasıl temellendirdiğini ve bu düşüncenin günümüz İslam siyaset düşüncesi üzerindeki yansımalarını incelemektir. Nitekim modern İslam siyasi düşüncesi daha ziyade Afgani ve Abduh'un siyasi yelpazesi ekseninde ilerlemiş, Reşid Rıza ile ilgili geniş çaplı bir analiz yapılmamıştır. Bu çalışma literatürdeki bu eksikliği tamamlama gayesi taşımaktadır. Bu bağlamda Rıza'ya göre, Müslüman Doğu'nun Batı nezdinde geri kalışı ve emperyal güçler tarafından sömürgeleştirilmesi Müslümanların bid'at ve hurafelere saplanarak İslami hakikat ve değerlerden kopuşu sebebiyledir. Rıza'ya göre İslam coğrafyasının Batı karşısında almış olduğu bu mağlubiyet İslam'ın ilerlemeye mâni oluşundan değil; bilakis Müslümanların İslami hakikat ve değerlerden uzaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Müslüman coğrafya bilgisizlik, cehalet, yoksulluk, yozlaşma ve istibdat içerisinde kıvrılırken Batı muazzam atılımlar gerçekleştirmiş, askeri, ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda üstünlüğünü ispat etmiştir. Dolayısıyla ilerleme ne klasik ulemanın iddia ettiği gibi geleneklere sıkı sıkıya bağlılık ne de modernistlerin ileri sürdüğü gibi İslami kaideleri tamamen terk etmek suretiyle her anlamda Batı'yı taklit ederek gerçekleşebilir. Bir orta yol mümkündür ve İslam'ın bizatihi kendisi –Kuran ve Sünnet- terakkiyi sağlayacak dinamikleri barındırmaktadır. Rıza'ya göre İslam, modern dünyanın getirmiş olduğu norm ve değerlere –anayasa, meclis, parlamento, sınırlı iktidar, insan hakları, demokrasi- karşı çıkmamakta, bilakis şu'ra ve meşveret kavramları ekseninde bu normları teşvik edici bir sistematik sunmaktadır. Bilim ve teknik alanında Batı'nın kazanımları örnek alınmalı iken Müslümanlar ümmet bilinci içerisinde kendi yerel kimlik ve değerlerini de muhafaza etmelidirler. Bu minvalde Rıza modernleşme ve Batılılaşma arasında keskin bir ayrıma işaret etmektedir. Bu açıdan Rıza'nın hilafet teorisi Kuran-sahih sünnet ile modern gereklilik ve kurumların; çağdaş normlar ile İslami değerlerin uzlaşma noktasından hareket etmektedir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği ve yorumsamacı bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı, Islah, Tecdit, Şu'ra, Hilafet

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Abdullah Gül Üniversitesi, rabianurkaya05@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1161-373X

Atıf: Kartal, R. N. (2025). Gelenek ve Modernite Arasında Reşid Rıza. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 95-111.

Rashid Reza Between Tradition and Modernity

ABSTRACT

This study examines the political ideas of Rashid Reza who follows the Afgani-Abduh line in modern Islamic political thought. The aim of the article is to examine how Rashid Reza founded his idea of reform and renewal in the context of the future of the Islamic world in the conflict of the tradition and modernity and the reflections of this idea on today's Islamic political thought. As a matter of fact, modern Islamic political thought has progressed more along the political spectrum of Afgani and Abduh, and no comprehensive analysis has been made regarding Rashid Reza. This article aims to fill this gap in the literature. In this context, according to Reza, the backwardness of Muslim East in the face of the West and its colonization by imperial Powers due to the Muslims becoming obsessed bid'ahs (unwarrant innovation in religion) and superstitions and breaking away from Islamic truths and values. According to Reza, this defeat of Islamic geography against the West is not due to the fact that Islam prevent progress. On the contrary, Muslims are moving away from Islamic truths and norms. While the Muslim geography is writhing in ignorance, poverty, corruption and autocracy, West has made tremendous strides and proved its superiority in military, economic, political and cultural fields. Therefore, progress can be achieved neither by strict adherence to traditions, as claimed by classical ulama nor by imitating the West in every sense by completely abandoning Islamic rules, as claimed by modernists. A middle way is possible and Islam, itself -Quran and Sunnah- contains the Dynamics that will ensure the progress. According to Reza, Islam does not oppose the norms and values introduced modern world – constitution, parliament, limited government, human rights and democracy- but rather offers a system that promotes these norms along the axis of the concepts of shura and meshveret. While the achievements of the West in the field of science and technology should be taken an example, Muslims should also preserve their local identity and values within the consciousness of ummah. In this respect, Reza points out a sharp distinction between modernization and westernization. From this point of view, Reza's theory of caliphate operates from the point of reconciliation of the Quran-Sunnah and modern requirements and institutions; contemporary norms and Islamic values. This article was handled with document analysis technique, one of the qualitative research methods and an interpretive approach.

Keywords: West, Reform, Renewal, Shura, Caliphate

GİRİŞ

Reşid Rıza'nın içerisinde yer aldığı siyasal İslamcı hareket, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, eğitim) yeniden hayata hakim kılmak; akılcı ve ilmi yöntemlerle İslam coğrafyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden arındırmak; medenileştirmek, ümmet bilincini yeniden kazandırmak ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik boyutları olan bir hareket olarak tanımlanabilmektedir (Kara, 1986: 15). Bu bağlamda İslamcılık, İslam'ın temel kaynaklarına dönüşü, zamanın koşullarına göre dinin yeniden yorumlanıp revize edilmesini ve İslam'ın özüne muhalif olan kavram ve kurumlarla mücadele etmeyi hedeflemektedir (Akdoğan, 2000: 311). Roy'a göre, düşünce merkezine İslam ve siyaseti (devlet) koyan İslamcılar, ideoloji, kurumlar ve ekonomi gibi kavramlar ile sistematik olarak karşılaşılmaması sonucu toplumun kadının konumu, eğitim, yoksulluk, teknoloji hatta uyuşturucu gibi modern sorunlarına yönelik yeni bir paradigma ihtiyacından hareket etmişlerdir (Roy, 2014: 927). Elbette İslamcılığın siyasi bir ideoloji olarak konumlanması, emperyalizmin sosyal neticeleri, bu neticelere karşı direnmeyi ve aynı zamanda bu neticeleri Müslüman coğrafyanın menfaatine olacak şekilde dönüştürmeyi içeren bir yaklaşımı da gerektirmiştir (Çiğdem, 2014: 27). İslamcılığın doğuşunu hazırlayan birtakım şartlardan bahsetmek mümkündür.

Müslüman Doğu'nun gayri müslim Batı karşısındaki hezimetini, Fransız İhtilali'nin beraberinde getirdiği eşitlik, adalet, demokrasi, özgürlük gibi ideallerin bir kısım Müslüman aydın kesimi tarafından sahiplenilerek bu kavramlara dinden referanslar getirilmesi, iletişim ve medya araçlarının yaygınlaşması ile kamuoyunun daha kolay ve hızlı bir şekilde bilgilenmesi, Abdülhamid'in İslam'ı dış politika aracı olarak benimsemesi, Batı hegemonyası altındaki topraklardan gelen talepler, İslam'ı karalamaya çalışan bazı oryantalistlerin tezlerine karşı itirazlar geliştirilmesi ve laik Osmanlı modernleşme hareketi neticesinde itibar kaybına uğrayan ilmiye sınıfının çalışmaları bunlar arasında sayılabilir (Şentürk, 2015: 64-68). Nitekim yerli-İslami inanç sistemi ile yabancı-İslam dışı değerler arasındaki uçurum ve uyumsuzluk yapısal dengesizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Nadav, 1961: 245).

Batı'nın askeri, maddi ve bilimsel kazanımları, eğitimin laikleşmesi, Batılı çevirilerin yaygınlaşması, gazetecilik ve basının rolünün büyümesi Müslüman entelektüelleri kendi pozisyonları ile karşılaştırmaya itmiş ve bunun neticesinde bazı sorular gündeme gelmiştir: Batı'nın ilerleyişinin ve Doğunun geri kalışının nedenleri nedir? Doğu nasıl yeniden canlanabilir ve uluslararası alanda nasıl yeniden etki mekanizması olabilir? Doğu ile Batı değer ve kurumları uzlaşabilir ve bu ikisini de barındıran bir sentez sağlanabilir mi? Bu sorunsallar beraberinde üç farklı eğilim ve zihniyet ekolünü ortaya çıkarmıştır. Birinci akım, batıyı reddeden, geçmişten kendine sığınak arayan ve kendini geleneğin arkasına sığınarak savunan İslami Ortodoksi iken (ör: Vahhabilik, Senusilik, Mehdilik vb.) ikinci akım, geleneksel sosyal mirası tamamen reddedip Batı'yı tartışmasız rol model alan ve Batı medeniyetinin kültürel kodlarını benimseyen liberal ve seküler eğilim; üçüncü akım ise iki medeniyetin uzlaşabilecek unsurlarına dikkat çeken Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın öncülük ettiği İslami uyanış ya da ıslahat-tecdit hareketi olmuştur (Shahin, 2000: 10).

1. YAŞAMI

Muhammed Reşid Rıza, 1865'te Tripoli'de, Lübnan yakınlarında Kalemun köyünde doğdu. O dönemde Lübnan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası idi. Rıza'nın ailesi Hz. Muhammed'in soyundan geldikleri iddia edilenlere verilen '*seyyid*' unvanına sahipti. Bu unvan ailenin, dini, siyasi, hukuki ve sosyal meselelerde etkili bir nüfuz kazanmasını sağladığı gibi Rıza'nın alacağı eğitimi de şekillendirmiştir. Kur'an öğrenmek ve temel eğitimini almak için bir köy okuluna gittikten sonra, aydın ve alim olarak nitelenen Şeyh Hasan el- Cisir'in Tripoli'de el-Medresetü'l-Vataniyyetü'l-İslamiyye

adında pozitif ve dini ilimlerin birlikte tahsil edildiği bu okula devam etti (Shahin, 2000: 17). Cısr'ın Müslümanların geleneksel dini eğitim ve Batının pozitif bilimlerinin bir sentezini yaparak ilerleyebileceklerine olan inancı Rıza'nın düşün dünyasını bir hayli etkilemiştir. Bu okulda, Rıza mantık, matematik, pozitif ve dini bilimler, Fransızca, Türkçe ve Arapça çalıştı (Tauber, 1989: 102). Rıza, İmam Gazzali, Şafii, İbn Teymiyye ve İbn Kayyım gibi müelliflerin eserlerinden istifade ederek İslam tarihindeki sapmalar olarak nitelendirilebilecek bidat ve hurafelerden uzak, sahih din anlayışı ve ıslah hareketleri ekseninde Trablus'ta eğitim ve irşat faaliyetlerini sürdürmüştür. Rıza, hocası aracılığıyla dönemin gazete ve medya dünyası ile tanışmış, çeşitli dergiler ve kitaplar vesilesiyle (el-Muqtataf ve et-Tabib) liberal Hristiyan çevrelerin tartışmalarından haberdar olmuş, modern Batı dünyası ve kazanımlarıyla karşı karşıya gelmiştir. 1892'de 'Üstad' ünvanını alan Rıza, Afgani'nin ölümünden sonra Mısır'a giderek Abduh'un da desteğiyle el-Menar isimli dergiyi yayına hazırlamıştır (Shahin, 2000: 17) ki Abduh ile tanışması Rıza'nın hayatında bir dönüm noktası olmuş, Abduh'un fikirlerinden etkilenecek Selefî ıslahat hareketinin en önemli temsilcileri arasında yer almıştır (Aydın, 2018: 846).

El-Menar dergisinde ilk etapta Abdülhamid'e olan bağlılık bildirilmiş, Abdülhamid'in tatbik etmiş olduğu siyaseti ve Osmanlı hilafetini destekler nitelikte yazılar kaleme alınmıştır. Rıza da Abdülhamid'in gerçekleştirmek istediği pan-İslamcı ve pan-Osmanlıcı ideale sadık olduğunu ve İslam cemaatinin hamisi rolünü sürdürdüğünü ifade etmiştir. Bununla birlikte Rıza, Arapların Osmanlı siyasetindeki etkisinin ve siyasal katılımının yoğunlaştığı âdem-i merkezîyetçi bir politik yapı öngördüğünden Abdülhamid'in sıkı merkezîyetçiliğini eleştirmiş, Abdülhamid'i Allah'ın emirlerine karşı gelmek, farzı ve sünneti terk etmek, şeriatı uygulamamak ve istibdatla ülkeyi yönetmekle itham etmiştir (Kavak, 2009: 35). Dahası el-Menar'da Rıza, Osmanlı Devleti'ni idari ve siyasi açılardan çeşitli reformlar yapmaya çağırmış, monarşik yönetim tarzındansa meşruti anayasal bir yapıya geçmenin demokrasi kültürünün hâkim olması için elzem bir unsur olduğunu vurgulayarak baskıcı politikalarından ötürü Abdülhamid'i yoğun bir şekilde eleştirmeye başlamıştır (Harb, 2004: 117). Bu sebeple desteğini anayasalcı ve âdem-i merkezîyetçi niteliklerinden ötürü İttihatçılara yönlendirmiştir. Fakat bu destek de uzun sürmemiş, İttihatçıların Araplara kötü muamelede bulunmak, haksız vergiler koyup İngiliz sömürüsüne göz yummak, Türkçü ve Turancı hedeflere saparak İslam'ı geri plana almalarından ötürü onlardan desteğini çekmiş ve 1908 Meşrutiyet Devrimi'nden sonra Arap yarımadasında İslami bir yönetim kurmak isteyen Şerif Hüseyin'e yaklaşmıştır. Fakat Şerif Hüseyin'in İngilizler ile gizli bir antlaşma yapıp Osmanlı'ya doğrudan bir saldırı planı hazırladığını ve kendi nüfuz alanını genişletmek niyetinde olduğunu öğrenince Şerif Hüseyin'i de desteklemeyi bırakmış ve Suriyeli hemşehrilerini Hüseyin'e biat etmelerinden ötürü kınamıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'da direniş hareketi başlatıp İstiklal Harbi'ni kazanarak Lozan'da bir barış antlaşması imzalamaları Türklerle ilgili ümitlerini canlandırırsa da cumhuriyetçilerin daha seküler bir toplum inşası için hilafeti, şer'i mahkemeleri, şer'i vekaletini ve dini tedrisatı kaldırma hedefi M. Kemal ve arkadaşlarına karşı olumsuz bir tavır almasına neden olmuştur. Nihayetinde İslam ümmetine ve Arap milletine hakiki manada hizmet ettiğini düşündüğü Hicaz'ın hâkimi olan Suud ailesine yakınlık duymuş ve Suud ailesine bağlılığı ömrünün sonuna kadar devam etmiştir (Kavak, 2009: 35).

2. TECDİD VE ISLAH

Rıza'nın siyasi faaliyetlerinin ve düşün dünyasının temel eksenini ıslah ve tecdit² kavramları belirlemiştir. Rıza'ya göre İslam dünyasını kurtuluşa erdirecek yegâne formül İslam'ın bizatihi kendisinde olup günün problem ve gerekliliklerine cevap verebilen yeni bir yorumlama sistemine ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla İslam'ın temel metinleri yeni ve güncel bir yorumlamaya tabii tutulmuştur ki Batı karşısındaki mağlubiyetin ancak bu şekilde bertaraf edilebileceği düşünülmüştür. Islah ve tecdit projesi altında bu yeni yorumlama talebi modernleşme sürecinin bir çıktısı olarak düşünülebilir (Öztürk, 2004: 77). Abduh'un desteğiyle kısa sürede yayınlanan el-Menar dergisinin de temel motivasyonu İslam dünyasının çözülüşü ve Batı tehdididir. Nitekim Batılı devletlerin sömürgeci politikaları Avrupa'yı negatif etkilediği gibi ahlaki bir zafiyete de işaret etmektedir (Özervarlı, 2008: 17). Rıza'ya göre günümüzde Arap Yarımadası dışındaki İslam beldelerinde üç tür gruba rastlamak mümkündür. Birinci grup, hala geçmişteki fıkıh külliyyatını (katı haşiyeciler) taklit peşindedir. İkinci grup, yalnızca Avrupa kanunlarını ve Batı sistemlerini tatbik etme peşindedir. Üçüncü grup ise fıkıhta içtihadı, İslam Şeriatı'nın hükümlerini ve Avrupa medeniyetinin ürünlerini bağımsız bir şekilde sentezlemeye çalışan Islah Grubu'dur (Rıza, 2020: 102). Rıza, ne eski adet ve geleneklerin tamamen korunmasını ne de gelenekten köklü bir kopuşu savunmuştur. Radikal iki eğilimden uzaklaşarak üçüncü ve orta yolcu bir eğilim benimsemiştir. El-Menar ise ıslahat ve vahdet hedefi doğrultusunda İslam'ın modernliğe, bilime, akla ve medeniyete karşı olmadığına yönelik argümanlar içermiştir. Rıza'ya göre İslam, yanlış tarihsel pratiklerden yani bid'at ve hurafelerden arındırılarak Asr-ı Saadetteki sahih özüne kavuşturulmalı, dejenerasyona sebebiyet veren dini uygulamalar ıslah edilerek tecdit ve yenilenme hareketi başlatılmalı ve içtihat mekanizması yeniden devreye girmelidir (Özervarlı, 2008: 14-15).

Rıza, içtimai, iktisadi ve dini ıslahatları yaymak, halka ayrıntılarıyla iletmek ve İslam'ın dini bir nizam olduğunun delillerini ifade etmek üzere 17 Mart 1898'de *el-Menar* isimli dergi ile yayın hayatına giriş yapmıştır. Hz. Muhammed'in *Yolun işaret taşları gibi İslam'ın da işaret taşları, sınır çizgileri vardır* hadisine istinaden dergisinin adını işaret taşı, sınır işareti anlamında *Menar* olarak belirlemiştir. Rıza, el-Menar'daki yazılarında Müslümanların mevcut ilmi, siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarını ele alarak maddi ve manevi dünyada yegâne selametin İslam'ın rehberliğinde ilerlemek olduğunu vurgulamıştır. İstanbul'a Davet ve İrşat Enstitüsü'nü kurmak için gelmesinin ardındaki temel motivasyon da ıslah ve tecdit hareketine yönelik bir çağrı sunmaktır (Çelen, 2008: 18).

Rıza, dinin muhafazası ve toplumsal kalkınmanın ilim ve fenle mümkün olduğunu, devletin zayıf ve güçsüz ahvalinin riyazi, tabii ve iktisadi çeşitleri olan bu ilim ve fenlerle değişebileceğini '*Onlar için gücünüz yettiğince kuvvet hazırlayın*' (8:60) ayetini referans göstererek şu şekilde ifade etmiştir:

“Bizler kendimizi himaye etmek ve devletimizi yüceltmek için zırlı gemiler inşa edebilir, top, tüfek, dinamit füyeleri imal edebiliriz. Medeniyetimizi ilerletecek ve servetimizi korumamızı sağlayacak başta demiryolları olmak üzere bir dizi işi gerçekleştirebiliriz. Tüm bunlar milletlerin varlıklarını sürdürmelerinin yegâne vasıtası olan riyazi ve tabii ilimlere bağlıdır. Bu ilimlerin temeli ise deney, tecrübe ve çalışmaktır. Mesela bu ilmin alt dallarından biri olan elektrik ilminin sonuçları arasında caminizde geceleyin parıldayan ışık; cadde ve sokaklarınızda işleyen binek araçları bulunmaktadır.

² Cedit, eski olmayan anlamında yeniyi ifade ederken, tecdit, yenilemek anlamına gelmektedir. Aynı köke sahip müceddit kavramı ise yenileyen veya bir şeyi eski haline kavuşturan kişi için kullanılmaktadır. Islah kelimesi ise bozuk, yozlaşmış olan bir durumu gidermeyi, kusurlu, sakat olan yerleri onarmayı ifade etmektedir. Bk. İbrahim Maraş, *İslam Dünyasında Yenileşme Hareketleri: İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, (Ankara: Ahuzem Yayınları, 2005), 399-400.

Bir başka alt ilim buhar ilmidir. Bu ilim sayesinde Hicaz demiryolunda işleyen trenler bu şehrinizden Resulullah'ın Medine'sine gidebilmenizi mümkün kılmaktadır. Bu ilmin dine muarız olması mümkün müdür? Kesinlikle hayır! Bu ilim ne dine ne de dindarlara zarar verir" (Rıza, 2013: 103).

Rıza'nın bu girişimlerinin arka planında geleneksel ulemayı pozitif ve tabii ilimlerin gerekliliğine ikna etme çabasının yer aldığı söylenebilir. Nitekim Rıza'ya göre, İslam ümmetinin alimleri bağımsız, hür ve adil olmaları gerekirken emirler tarafından ifsat edilerek işlevsiz hale getirilmiştir. İslam uleması idarecilerin despotik yönetim tarzına bir itiraz geliştirmedeği gibi bu politikaları onaylamak durumunda kalmıştır³. Dolayısıyla İslam camiasının karşılaştığı sorunların temelinde ulemanın ilmi ve politik açıdan zafiyetleri sorgulanmalıdır (Çelen, 2008: 73).

El- Menar'ın alevlendirdiği İslami ıslahat hareketinin etkisi Mısır'daki birçok siyasi ve dini dernekte görülmüştür. Bu derneklerden en önemlileri Müslüman Gençlik Birliği ve Müslüman Kardeşler (İhvan) dir. Müslüman Kardeşler kendilerini Afgani ve Rıza tarafından başlatılan ve yönetilen modern ıslahat hareketinin devamı olarak görmüşlerdir (Mitchel, 1969: 321).

3. REŞİD RIZA VE BATI

Rıza, Batı ile ilgili, Batı'nın tarihsel, sosyolojik ve politik ilerlemesini açıklayan birçok makale kaleme almıştır. Nitekim Batıdan gelen saldırılar devralınan kültürel ve dini mirasın Müslüman zihinde yeniden sorgulanmasına neden olmuş ve bu mirasın Müslümanların mevcut ihtiyaçlarının çoğuna yanıt veremediği görülmüştür. Bu sebeple Batı medeniyeti ve ürünlerinin yakından takip edilmesi gibi bir yöntem izlenmiştir (Anay, 2001: 27). Rıza, Batı'nın hükmedici konumda olduğu alanları –bilim, teknik, beceri ve demokrasi– seçerek kendi toplumunun da hem moral ve etik değerlerini koruyup hem de bu alanlarda başarılı olmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir:

“Avrupa bize uluslarının, bilimlerinin, sanayilerinin, örgütlenmesinin, zenginliğinin zekiliğinin ve bilgeliğinin gücüyle saldırıyor. Biz bu cahillik, düzensizlik, parçalanmışlık ve asalaklık halinde kaldığımız sürece Avrupa'nın karşısında asla dikilemeyeceğiz. Bu çağ bireyler değil milletler çağı olduğundan ve despotizm değil disiplin ve dayanışma çağı olduğundan parayı feda etmeli ve milletimizi kalkındırmak için birleşmeliyiz ve sonra yöneticilerimizi reform yapmaya zorlamalıyız” (Shahin, 2000: 50).

Dolayısıyla Rıza için Müslüman Doğu hem kendi yerel değerleri ve maneviyatını muhafaza edip hem de Batılı anlamda teknik ve bilimsel açıdan gelişebilirdi. Bu minvalde Rıza gerek ulusal karakterini koruması gerekse de Batı tarzı bir gelişme göstermesi nedeniyle Japonya örneğini rol model olarak vurgulamıştır. Rıza'ya göre toplum kendi yerel değerlerini ve ahlaki temelini muhafaza ederken teknik becerileri ve bilimsel bilgileri Batıdan almalıydı. Bu bağlamda ona göre Japonya modernleşiyor, Mısır ve Türkiye ise Batılılaşıyordu (Shahin, 2000: 62).

Rıza, İslam'ın ve Doğu toplumlarının dirilişinin geleneksel ulemanın dar muhafazakârlığı ya da Batıcıların körü körüne taklidi ile gerçekleşmeyeceğini düşünüyordu. Dolayısıyla İslam coğrafyasının gerek kendi geleneği gerekse de Batı'nın değerleriyle hesaplaşması gerekiyordu (Öztürk, 2004: 78). Rıza, ulemayı bilgisizliğinden, yöneticilere boyun eğmelerinden ve siyaset bilmemelerinden; Batıcıları ise toplumların yerel özelliklerini başka bir toplumunkiyle ikame etmeye çabalamalarından ötürü

³ İslam siyasi tarihinde ulema ve umera arasındaki gerilimin kökeni ve detayları için bk. R. N. Kartal, *Case of Abu Hanifah in the axis of the struggle of ulama-umera*, ss. 17-25.

eleştirmiştir. Nitekim Rıza'ya göre hiçbir toplum kendi değer, örf ve tarihine uygun olmayan kanunlarla yönetilemez. Nasıl ki bir dilin gramatik kurallarını başka bir dile uyarlamak mümkün değilse, bir toplumun kanununu ötekine uyarlamak da mümkün değildir (Rıza, 2020: 138). Dolayısıyla her ülkenin farklı bir siyasi seyri ve geleneği mevcut olup her topluma belli bir politik programı uygulamak sağlıklı sonuçlar doğurmayacaktır. Müslüman halklar arasındaki bağların kuvvetlendirilmesi, İslam medeniyetinin canlanması, tazelenmesi ve Batı medeniyetinin İslam'la çelişmeyen erdemlerinin alınması için uğraş verilmelidir (Abduh ve Rıza, 2011). Rıza'ya göre Batı teknik ve bilimsel açıdan ileri bir seviyeye sahip olmakla birlikte örnek alınması gereken birtakım manevi erdemlere de sahiptir. Avrupalıların çok çalışmasına, emek ve üretim eksenli yaşam felsefesine, iş birliği ve organizasyon yeteneğine, bilgi, araştırma ve icat tutkusuna, duygu ile aklın alanlarını birbirinden ayırmalarına hayranlığını her daim dile getiren Rıza, Batılı bazı değerlerin ise İslami gelenekler ve etik değerleriyle uyuşmasının mümkün olmadığını düşünmüştür. Avrupalıları alkol, kumar, fuhuş ve israf gibi alışkanlıklarından, ahlaki kaygısızlıklarından, aşırılıklarından ve çıkar-menfaat odaklı olmalarından ötürü eleştirmiştir. Rıza'nın ifadesiyle “*Batı güçten başka bir şeye saygı duymaz. Bir hakkı güç olmadan tanımaz ve yine güç olmadan hakka boyun eğmez*” dir. Başka bir olumsuz değer de Batılıların ulusal menfaat peşinde olmaları ve dünyayı ticari bir işletme olarak algılayıp çocuklarını dahi kar dürtüsüyle hayata hazırlamalarıdır. Dolayısıyla Rıza nezdinde Batı ‘*güce tapınma ve çıkarların maksimizasyonu için rekabet*’ ilkeleriyle kendini yok edecek unsurlara sahiptir ve Batı'nın tüm bu çelişkileri I. Dünya Savaşı'nda ortaya çıkmıştır (Shahin, 2000: 75). Dolayısıyla Rıza, Batı'yı ahlaki denetimden ve manevi unsurlardan yoksun olarak nitelendirmiş ve Batı'nın kardeşlik, barış ve merhamet dini olan İslam'a ihtiyacı olduğunu ve İslam'ın modern reformlar için uygun bir zemin sunduğunu akli gerekçelerle ispatlamaya çalışmıştır (Shahin, 2000: 48-49).

Rıza'ya göre Müslümanların en büyük handikabı toplumsal beraberlik, iş birliği ve örgütlenme gibi hususlardaki başarısızlığıdır. Müslüman coğrafyalardaki liderlerin iktidar tutkusu ve Müslümanların organize bir siyasi kurum oluşturamaması sonucu yönetimi denetleyememeleri bu zayıflığın esas nedenleridir. Rıza, Batı'nın yükseliş ve ilerleyişinin kaynağını kurumların varlığı olarak belirtmiştir (Shahin, 2000: 53). Oysaki Batının tüm kazanımları bizatihi İslam'ın kendisinde mevcuttur. Dolayısıyla Rıza çağdaşı düşünürler gibi Modern Avrupa medeniyetinin kökeninde İslam medeniyetinin izlerini aramaktadır. Doğu toplumlarının maruz kaldığı yozlaşma ve geri kalış İslam'ın özünden kaynaklanmamakta; bilakis bu çelişki Müslümanların İslam'la uyuşmayan ve İslam medeniyetinin çöküşüne zemin hazırlayan pratiklerinde aranmalıdır. Avrupa medeniyeti politikacıların yetkisini sınırlamış, kontrol mekanizmalarını oluşturmuş, siyasi-sivil hakları tanımış, anayasal hükümetler ve cumhuriyet rejimini kurmuştur. İslam dünyası ise mutlak güç ve yetkilere sahip müstebit yöneticiler tarafından yönetilmektedir ve Müslüman halkların iktidar üzerinde hiçbir denetleme hakkı mevcut değildir (Shahin, 2000: 53). Rıza'ya göre rönesans ve reform hareketleri Batının ilerlemesine katkıda bulunan en önemli unsurlardan biridir. Islahatla ilgili bir makalesinde mukayeseli bir şekilde Orta çağ Avrupası'nı şöyle resmetmiştir:

“İnsanlar yöneticilerin ve Katolik kilisesinin hakimiyeti altındaydı. Her ikisi de statükoyu korumak için güç birliği yapmıştı. Bilime, bilgiye, yeni buluşlara, keşiflere, özgürlüğe, adalete, eşitliğe ve iradenin bağımsızlığına rehberlik eden her yola karşıydılar. Din adamları din adına akla ve bilime karşı savaş açmıştı ve bu savaşta yöneticilerin de desteğini alıyordu. Bu ittifak mutlak güce sahip olunması ve halklarına tamamen boyun eğdirmeleriyle sonuçlanmıştı” (Shahin, 2000: 53).

Bununla birlikte Rıza, Müslümanların durumunun Orta Çağ Avrupa'sından daha iyi olduğu kanaatinde ve gerçek bir Reform hareketinin hayata geçirilmesi mümkündür. Çünkü İslam bizatihi tüm ruhani otoriteleri yasaklamış ve hükümdarların güçlerini gerçek özgürlük adalet ve eşitliğe dayanan bir doktrin ile sınırlamıştır. Doğu'da İslami ıslahat/tecdit gerçekleşebilir; ancak bahsedildiği gibi evvela ulemanın doğal bilimlerin vazgeçilmezliğine ikna edilmesi gerekmektedir. Çünkü bugün Batı'nın sahip olduğu gücün, zenginliğin ve refahın kaynağı bu doğal bilimlerdir (Shahin, 2000: 54).

“Bizim için faydalı kaynakları keşfetme çabası içinde Avrupalılarla yarışmalıyız o kaynakların işaretlerini ve sebeplerini araştırmalı ve askeri donanım gibi Batıların sanayi ve başarılarının ürünlerini ithal etmek ile kendimizi sınırlamamalıyız. Batı'yı taklit etmek bizi sonsuza kadar Avrupa'ya bağımlı kılacak ve Avrupalılara yetişme ve onları geçme ümitlerimizi yok edecektir” (Shahin, 2000: 58).

Rıza, ayrıca serveti Avrupa medeniyetinin omurgası olarak nitelendirmiş ve siyasi bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla elde edilebileceğini El-Menar'daki yazılarında defaatle vurgulamıştır. Buna göre Avrupa medeniyetinin temeli ve gücü verimlilik ve sermaye yatırımdan kaynaklanmaktadır. Bağımsız bir ekonomik güç, kaynak ve servet olmaksızın herhangi bir toplum için özgürlük söz konusu değildir. Servet ve yatırım ise ancak canlı bir piyasa ve ekonomik yapı ile mümkündür. Müslümanların en temel vazifesi Batı'nın ekonomik üstünlüğünün kurucu unsurlarını keşfetmek ve İslam ile çelişmeyen boyutlarıyla tatbik etmektir (Abduh ve Rıza, 2011). Üretkenlik ve verimliliğe ek olarak Rıza, Batı'nın emperyalist ve istilacı rolüne de dikkat çekmiş, Batı'nın bugünkü serveti ve refahının sömürgeleştirdiği ülkelerin kaynaklarını yağmalayıp gasp etmesinden ileri geldiğini dile getirmekten çekinmemiştir. Bilhassa Mısır'ın yeraltı ve yerüstü kaynaklarının Avrupalılar tarafından ele geçirilmesinden duyduğu rahatsızlığı şöyle ifade etmiştir:

“Mısır'da hiçbir ilerleme işareti yok. Biraz demiryolu, telgraf ve telefon hattı var ama bunları da bu ülkenin halkı değil de yabancılar yapmış. Bu halkın kaynaklarından yararlanıyorlar, ülkenin servetine el koyuyorlar ve yerlileri köleleştirdikleri büyük tarım alanlarına sahip oluyorlar” (Shahin, 2000: 57).

Rıza'ya göre Batı hem medeniyeti hem de sömürgeciliği temsil ediyordu. Kendi sınırları içinde bakıldığı zaman Batı ilerleme, özgürlük ve eşitlik manasına gelirken dışarıda ise emperyalizm, ekonomik sömürü, baskı ve istila ile özdeşleşmiştir. Batı'nın biri kendine diğeri başkalarına olmak üzere birbirine zıt iki imajı vardır. Batının bu ikircikli yapısını ve zihniyetini şu şekilde aktarmıştır:

“Fransa çelişkileri birleştirdi. Avrupa'daki Fransa Afrika'daki Fransa'ya tamamen zıttır. Fransa Avrupa'da özgürlük ve eşitliğin anası, bilim ve sanatın kaynağıdır. Ancak bu yönlerin Afrika'daki Fransa'da hiç izleri yoktur” (Shahin, 2000: 83).

Rıza'ya göre Batı'nın emperyalist politikaları neticesinde Avrupa sanayileri ve ticareti Doğu'ya sızmış, Batı'ya sürekli bağımlılık meydana gelmiştir. Avrupa maddi- manevi hegemonyasını ve hakimiyetini sürdürmek için borçlar ve ticaret şirketleri aracılığıyla işgal edilmiş ülkelerin halklarının gelirlerini; yabancı eğitim, dil ve davranış sistemleri aracılığıyla da zihinlerini kontrol ederek Müslümanlar arasında kültürel ve sosyal bağların çözülmesine neden olmuştur (Shahin, 2009: 6). Bilhassa I. Dünya Savaşı Rıza'nın Batı'ya karşı tutumunda bir dönüm noktası olmuştur. Savaş birçok Müslümana Batı medeniyetinin ne kadar zalim ve merhametsiz olduğunu göstermiştir. Batı'nın

saldırgan tutumu sebebiyle şaşkınlığa düşmüş olan Rıza'nın fikirlerindeki değişimi Shahin şu şekilde aktarmıştır:

“Tüm bu kötülüklerin büyük Avrupa devletleri tarafından yapılacağı akla gelmezdi. Bu devletler bilim, sanat ve medeniyet merkeziydi. Batı medeniyetinin siyasi liderlerinin yok etme ihtiraslarına gem vuracak ahlaki ölçülere sahip olmadığı görülüyordu. Dahası bilimsel ilerleme silahlara ve bombalara dönüşmüş insanlığı yok edici bir hale gelmişti. Bencillığe ve maddi güce dayandığı sürece modern medeniyette hiçbir fayda yoktur yine başkalarını esirleştirdiği sürece bilimde ve ilerlemede de bir fayda yoktur” (Shahin, 2009: 6).

4. REŞİD RIZA'NIN SİYASİ GÖRÜŞLERİ

Cemaleddin Afgani ile başlayıp günümüze kadar gelen yaklaşık bir buçuk asırlık periyotta ortaya çıkan ihya, ıslah, İslam modernizmi ve çağdaş İslam düşüncesi gibi kavramlar Batı'nın ekonomik, siyasi, kültürel öğeler başta olmak üzere her türlü kuşatması karşısında İslam'ı savunma amacına sahip tüm grupları tanımlamak üzere kullanılmaktadır (Şahin, 2016: 6). Rıza ise ıslah ve ihya hareketinin önemli bir halkasını teşkil etmiş bir düşünür olarak Müslümanların gerilemesinin temel sebebi olarak İslami hakikat ve değerlerden uzaklaşmış olmalarını belirtmiştir. Çözüm ise İslam'a yönelmek, yani öncelikle Hz. Peygamber dönemine, asr-ı saadete dönmek ve temel kaynaklara, Kur'an ve sünnete başvurarak ve asr-ı saadet sonrası ortaya çıkmış pratikleri ve gelenekleri gözden geçirerek ıslah etmektir. Dolayısıyla yenileşme hareketi İslami değerlere zarar vermeyen ancak Müslümanların güncel sorunlarına yanıt veren modern bir muhteviyata sahiptir (Özervarlı, 2008: 15-16).

Bu yeni yaklaşım halk egemenliğine dayanan kurumları kuvvetlendirmeyi amaçlamıştır. Meşveret, şu'ra, biat gibi İslâmî kavramlar ile Batı kökenli demokrasi, parlamento, serbest seçim, kamuoyu gibi kavramlar arasında bir uzlaşma ve bağlantı yakalanmaya çalışılmıştır (Şahin, 2016, 20). Rıza ise bu minvalde şeriat kavramını değerlendirerek İslam'ın statik ve durağan değil; bilakis dinamik boyutuna dikkat çekmiştir:

“İslami teşri (yasama) kavramıyla, bir anlamda istinbat (hüküm çıkarma) ve içtihadı kastediyoruz. Günümüz hukuk literatüründe mevcut olan bu kavram bazı alimlerimiz tarafından ‘şeriat’ anlamında kullanılmıştır. Bir hükümetin ihtiyaç duyduğu adalet, genel güvenlik, düzen, ülke koruması ve iç huzuru sağlamak gibi hedeflerini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kanun hükümlerini yürürlüğe koyması demektir. Bu hükümler, zamana, mekâna ve insanların dini-medeni hallerine göre değişebilmektedir. Nitekim Ömer b. Abdülaziz'in de dediği gibi: ‘İnsanların işlediği kötülükler oranında hükümler koy!’. Bundan dolayı, önceden belirttiğimiz amaçlar değişmese de hükümler değişebilmektedir” (Rıza, 2020: 128).

Rıza'ya göre Batı tipi milliyetçilik ırk ve dil çatısı altında Avrupa uluslarını birleştirirken İslam dünyasında ayrılıkçı hareketlerin güç kazanmasına yol açmıştır. Çünkü bu yeni ideoloji Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaasının kendi devletlerini ve bağımsızlıklarını talep ederek ayaklanmalarına yol açmıştır (Shahin, 2000: 71). Rıza milliyetçilik savunucularına karşı çıkmış, pan-Osmanlıcılığı ve pan-İslamcılığı savunmuştur. Hocası ve en yakın arkadaşı Abduh'un milliyetçi vurgusuna karşın İslam Birliği idealini vurgulamış, milliyetçiliği Müslüman ümmet arasında birlik ve

bütünlüğe engel teşkil eden bir unsur olarak ele almıştır⁴ (Anay, 2001: 20). Irk ve dil alanlarında milliyetçiliği savunanları Rıza “*bir saray yapmak için tüm bir ülkeyi mahvedenler*” şeklinde tanımlamıştır. Orta Çağ’da Avrupa’nın geri kalmasında en büyük neden dinin siyaset üzerindeki etkisiydi. Çünkü kilise her türlü siyasi ve bilimsel gelişmenin önüne geçmişti. Avrupa ise bu sorunu ruhani ve dünyevi otoriteleri birbirinden ayırarak çözmüştü. Aynı yöntemi izlemek isteyen Batıcı Müslümanların ise yanıldığına inanıyordu. Çünkü iki dinin prensipleri ve gelişim tarzları birbirinden tamamen farklıydı. İslam akıllı, ilerlemeyi ve doğal bilimlerde çalışmayı teşvik ediyordu (Shahin, 2000: 71). İslam ile Müslümanların tarihi birbirinden ayrılmalı idi. Nitekim İslam kaderciliğe karşı olmakla birlikte irade hürriyetini tanımakta idi⁵ (Emin, 1991: 293). Sanayi ve teknoloji dallarında gelişmeyi emrediyor, insanların mutlak yönetimlerden azat olmasını istiyordu. Orta çağ Hristiyanlığı bunlardan hiçbiri için çağrıda bulunmamıştı. Müslüman coğrafya Avrupa’nın bilim, sanayi, siyasi kurumlar ve ekonomik refah gibi alanlardaki kazanımlarını tatbik etmeliydiler. O halde Müslümanlar mutlakiyet yönetimlerinin yerine Şu’ra⁶, meşveret (danışma) ve şeriatı dayanan yönetimler kurmalıydılar. İslam istişareyi emrederken İslam’ın takipçileri toplumsal ilerlemeyi amaç edinen demokratik bir yönetim kuramamışlardı. Rıza, Mısır’ın genellikle despotik yönetimler altında olduğunu ve artık tam bir değişim zamanının geldiğini düşünüyordu. Ona göre halkın yöneticilerini seçmesi hükümetini onayladığı bir anayasayla ve kanunlarla sınırlandırması önemli bir haktır yine bu kanunların uygulanmasında gözetim ve kontrol hakkına da sahip olmalıdır. Böylece hükümdar ya da başka birisi kanunları istismar ederse görevinden alınabilir (Shahin, 2000: 71-72). Bu şekilde Rıza, Ali Abdurrazık gibi hilafetin tamamen lağvedilmesini destekleyen ve daha seküler bir yönetim modelinin tatbik edilmesini savunanlara karşı halifelik kurumunun ıslah edilmiş hali ile mevcut olmaya devam etmesini vurgulamıştır (Emin, 1991: 308).

Rıza’ya göre demokrasi ve parlamento gibi kavramlar icma ve şur’a gibi geleneksel İslami kavramlara tekabül ediyordu. Anayasa kelimesine karşılık olarak da şeriat kanunları bulunuyordu. Rıza’ya göre İslam idaresi her daim şu’ra eksenli bir sistem tatbik etmelidir. Rıza bu konuda Kur’an’dan istişare ve danışmanın önemini belirten ayetlerden destek bulmuştur⁷. Benzer teşviklere Hz. Muhammed’in hadislerinde de rastlamak mümkündür. Dolayısıyla Rıza gerek Kuran’dan delillerle gerekse de peygamber uygulamaları ile İslam’ın içtihat müessesine izin verdiğini, Müslümanlar arasındaki problemlerde ilim ve görüş sahibi olanların şu’rası ile çözüm bulunabileceğini ileri sürmüştür. (Çelen, 2008, 108). Hatta içtihat edilen kesin ve net olmayan nasslarda da bilhassa genel güvenlik, siyaset, zamana ve mekâna göre değişen hukuki uygulamalar gibi sahalarda da şu’raya başvurmak gereklidir. Nitekim halife mutlak lider hâkim değildir; bilakis Kur’an’ın delilleriyle, Sünnet,

⁴ Bu teze karşın A. Kevakıbi, A. Bezzaz gibi İslam ile milliyetçilik arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını iddia eden düşünürler de vardır. İslam’ı milli bir din olarak görmekle birlikte hakiki İslam’ın Arap İslam’ı olduğunu savunmuşlardır. Buna göre, Arapça konuşan herkes -Müslüman olup olmadığına bakılmaksızın- Arap ulusunun içerisine dahildir. Bk. Donohue ve Esposito, “Değişim Sürecinde İslam”, ss. 59.

⁵ Elbette Arap düşünürler arasında hepsinin Afgani-Abduh-Rıza çizgisindeki dini yorumlama tarzını ve din-akılcılık uzlaşısını kabul ettiği söylenemez. Örneğin, Ferah Antun, Ernest Renan ile benzer şekilde İslam’ın modernleşme dinamiklerini barındırmadığını ve İslami değerlerle yol devam etmenin herhangi bir gelişme sağlamayacağını ifade etmiştir. İlerlemeci ve rasyonel olma anlamında Hristiyanlığı İslam’a nispetle daha başarılı bulmuştur. Bk. Trevor J. L. Gassick, *Major Themes in Modern Arabic Thought: An Anthology*, ss. 41-43.

⁶ İstişare ve şu’ra aynı kökten gelip görüş bildirmek, yol ve yöntem göstermek gibi anlamlara gelmektedir. Bir karara varılmadan önce alanında yetkin ve uzman kişilerin görüşlerinin alınmasıdır. Diğer bir deyişle, bir sorunun çözümü için yetkin kişiler arasında cereyan eden fikir alışverişini ifade etmektedir. İstişare kültürü ile amaç görece daha doğru olana yönelmek ve hata payını asgari düzeye indirmektir. Bk. Recep Aslan, “İstişarenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler” *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (Haziran 2014), 223-241.

⁷ İşleri kendi aralarında şu’ra iledir..” (Şu’ra, 42/38)

“...İş konusunda onlarla müşavere et..” (Al-i İmran, 3/159)

“Ey iman edenler, Allah’a itaat edin, Resul’e itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine de..”(Nisa, 4/59)

Raşid Halifelerin uygulamaları ve şu'rayla kayıtlı ve bunlara bağlı olan mukayyet bir yöneticidir (Rıza, 2020: 52). Albayrak, İslam'da halifenin sadece Şeriatın çizdiği ahkam dahilinde adaleti tesis etmesi gerektiğini ve icraatlarından ötürü Müslümanlara ve Allah'a karşı sorumlu tutulacağını belirtmiştir (Albayrak, 2017: 210). Dolayısıyla hakkında Kuran ve Sünnet'den kesin yönlendirmelerin bulunmadığı sahalarda içtihat ve şu'raya başvurmak dini bir gerekliliktir (Çelen, 2008: 121).

Rıza'ya göre, İslam şeriatı mevcut anayasal hayatın intibakı için elverişli olup ilerlemeye mâni değildir. Ancak Müslümanlar gerçek anlamda şeriatı ayakta tutmuş olsalardı, Kurani emir ve ilkelere sınıksız bağlı olsalardı gerek top ve tüfek yapımı gibi teknik meselelerde (Enfal, 8/60) gerekse de üretim sistemi ve medeniyette (Araf: 7/32) onları aşabilecek hiçbir kuvvet olamazdı (Çelen, 2008: 93).

Rıza İslam coğrafyalarında siyasi liderliğin nasıl vücut bulabileceğine dair de özgün değerlendirmeler ortaya koymuştur. Rıza öncelikle siyasal erkin temsili sistem aracılığıyla iktidardaki yürütmeyi sürdürmesi gerektiği fikrini önermektedir. Bu rotada bilhassa Türkiye ve Mısır'da oluşturulan Büyük Millet Meclislerini Ehl-i Hall ve'l-Akd Meclisleri olarak değerlendirmiştir. Rıza, siyasal liderliği de potansiyel liderler (Muhammed Abduh gibi halife olabilecek konumda iken ümmeti bulunmayanlar), cemaat ve toplum önderleri (hapishanelerde çile dolduran Gandi, Ebu'l-Kelam, Muhammed Cinnah gibi alimler) ve ulema (Batıcı yöneticiler nezdinde itibar görmeyen ve itibarları düşürülen alimler) olmak üzere üç kategoride ele almıştır (Çelen, 2008: 160). Rıza ayrıca İslam hukuk literatüründe kamu yararı ve maslahatı ekseninde kanunlaştırma ifadesinin yer almasını sağlamış ve politik sistem olarak çoğunluk esası prensibinin destekçisi olmuştur. Bu şekilde bir tür başkanlık sistemi, ümmetin yahut meclisin çoğunluk kararıyla sınırlandırılmaktadır. Kur'an'da Nisa suresi 59. ayette geçen "*ulu'l emr*" kavramına farklı bir yorum getirerek –ki ekseri alimler bu kavramı alimler/ulema ve yöneticiler/umera manasında kullanmışlardır- "*İslam cemaati*" veya "*ümmetin kendisi*" anlamında yorumlamıştır. Böylelikle asıl yöneticiler/umera ümmetin kendisidir. Yine Rıza'ya göre İslam cemaatinin maruz kaldığı tüm problemlerin çözüme kavuşması müctehit bir halifenin seçilmesi ve içtihat mekanizmasına başvurmakla mümkündür. Bu şekilde bilge bir yönetim tüm meselelere çözüm sunabilecektir. Benzer şekilde halifeye Allah'ın emir ve yasaklarına riayet ettiği müddetçe itaat etmek farzdır. Halifenin hak yoldan ve adaletten sapıp zulme bulaştığı durumlarda ise siyasal muhalefet meşrudur. Hilafetin temel gayesi üç esasa dayanır: Şu'ra'ya dayalı yönetimin inşası –ki şu'ra vazgeçilmez temel unsurdur, onu terk eden halife ve yöneticilerin azledilmesi gerekir–, İslam medeniyetin ihya edilmesi ve dini ıslahın yeryüzüne yayılmasıdır (Çelen, 2008, 160-161). Bununla birlikte yukarıda bahsi geçtiği gibi Rıza, Batı'nın izinden giderek din ve devletin ayrılmasını savunan Salamah Musa ve Ali Abdurrazık gibi isimlere saldırarak onları Müslüman halkları birbirlerine bağlayan bağları koparmaya çalışmakla itham etmiştir (Hourani, 1970: 241). Rıza'ya göre Avrupalılar dinlerini değil, kilise geleneklerini ve hiyerarşisini terk etmişlerdi. Üstelik Avrupa amaçları için dini siyasi bir malzeme olarak kullanmaktan çekinmemiş, dini kullanarak Avrupalı Hristiyanların fanatik duygularını harekete geçirmiş ve dahası misyonerlik ve propaganda çalışmaları için bir zemin oluşturmuştur (Shahin, 2000: 77).

İnsan Hakları ve kadının modern toplumdaki konumu çağdaş İslam düşünürlerinde olduğu gibi Rıza'yı da bu alanda çalışmaya ve fikir üretmeye teşvik etmiştir. Mısır'da Kasım Emin 1899'da yayınladığı *Tahrirü'l-Mer'e* (Kadınların Kurtuluşu) ve *el-Mer'etü'l-Cedide* (Yeni Kadın) kitapları ekseninde Müslüman kadınlara daha fazla sosyal hak, eğitim ve özgürlük verilmesini savunan bir hareket başlatmış ve Emin'in bu hareketi Rıza tarafından yoğun bir destek görmüştür. Kasım Emin, yazmış olduğu eserlerde kadınların örtünmesinden inzivada yaşamalarına, çok evlilik ve boşanma gibi meselelerden eğitim ve öğretim hayatına katılmalarına kadar birçok alanda reform yapılmasını savunmuştur (Anay, 2001: 45). Rıza da 1932'de *Nida ile'l-Cinsi'l-Latif* adlı kitabını yayınlarak kadınlarının konumunun ıslah edilmesi çağrısında bulunmuştur. Nitekim İslam dünyası ile Batı

arasındaki ayrımın belirginleştiği noktalardan biri de kadınların toplumsal konumu idi. Avrupalı kadınlar daha özgür, daha eğitilmiş, aktifler ve toplumsal haklarını kullanabiliyorlardı. Ancak Rıza, İslam'ın kadına verdiği haklar ile modern Batı'da kadınların hukuki ve yasal konumlarını karşılaştırarak İslam'ın prensiplerinin daha üstün olduğunu dile getirmiştir. İslam'ın başlangıçtan beri dini, hukuki ve siyasi işlerde kadınlarla erkeklerin eşitliğini tanıdığını belirtmiştir. Avrupalılar kadınların ruhu var mı yok mu diye tartışırken Müslüman kadınların savaflara ve kamu işlerine katılım sağladığını ifade etmiştir. Ne Fransız kadınları ne de Amerikalı kadınlar mülkleri ve hukuki işlemler üzerinde tam bir kontrole sahiptir. Bununla birlikte Rıza, kadınların doğasını bozduğunu düşündüğü Batı tipi eğitim modelini eleştirmiş, kadınların eğitim ve sosyal hayata katılımını desteklerken kendi doğalarına uygun olacak şekilde İslami bir eğitim sisteminin tatbik edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Rıza, bir kadının dil, edebiyat, matematik, ev ekonomisi, sağlık, etik ve pedagojide yetkin olmasının yeterli olacağını ve eğitim sisteminin, bilhassa çocuklarını dini prensiplere ve sosyal değerlere göre yetiştiren anne modeline odaklanması gerektiğini vurgulamıştır. Genel olarak Rıza'nın görüşleri kadınları Batılaştırmaya çalışan harekete karşı Müslüman kadının kimliğini koruma girişimi olarak ele alınmıştır (Şahin, 2000: 78-80). Bununla birlikte Rıza, faiz meselesinde de klasik ulema ile aynı çizgide yer almamış, Kur'an'da yasaklanan ribanın (Al-i İmran 3/130) katlı veresiye/erteleme ribası olduğunu ileri sürmüştür. Riba-alışveriş karşıtlığına değil, riba-sadaka (zekat) karşıtlığına dikkat çekmiştir (Öztürk ve Şahin, 2022: 26-32). Kur'an'da haram olarak bildirilen ribanın ikinci vadeye karşılık ek bir fazlalığın istenmesi sonucu gerçekleşeceğini belirtmiştir:

“Riba, borç/ödünç işlemlerinde söz konusu olup fakir birinin borcunu geri ödeyemediğinde borcu olan miktarın katlanarak artmasına neden olan riba türüdür. Yuva yıkan, insanın kalbinden kardeşlik duygusunu söküp atan, fakir ile zengin arasında büyük bir nefret ve düşmanlık yaratan riba budur. Hz. Peygamber ribayı, borç işlemlerinde olan riba ile sınırlandırdığında, ilahi emirle kastedilen ve riayet edilmediğinde Allah'ın Müslümanları inkarcılık/kafirlik cezasından daha dehşetli bir ceza ile tehdit ettiği ribanın anlamını açıklığa kavuşturmuştu. Allah'ın kendisine akıl ve zeka verdiği bir insan, bu tür bir riba yasağının insanlara zararlı olduğunu ve onların zenginleşmesine engel oluşturduğunu savunabilir mi? Eğer fakir insanların yuvası yıkılmadan ve açgözlü insanların tamahkarlığı tatmin edilmeden sermaye birikimi sağlanamıyorsa, bu tür bir zenginleşmeyi tasvip edecek hiç kimse yoktur.” (Öztürk ve Şahin, 2022: 237-38).

Dolayısıyla Rıza'ya göre, yasak olan cahiliye ribası (nesie ribası) ile ticari muameleler neticesinde oluşan (ticari işlemin en başında taraflarca kararlaştırılan miktar ile vadeli satış yahut banka faizi gibi) fazlalık ribası (ribe'l fazl) arasında bir ayrım yapmak ve riba teriminin her türlü gayri meşru ticari işlem için kullanılmasının sakıncalarına dikkat çekmek (Öztürk ve Şahin, 2022: 112) gerekmektedir.

5. İSLAM BİRLİĞİ İDEALİ

Rıza'ya göre imamet birliği İslam ümmetinin birliği ile tesis edilebilir. Bununla birlikte aynı Rabb'e, aynı kitaba iman eden, aynı şer'i hükümlere teslim olan, yine aynı dil aracılığı ile örf, adap ve geleneklerini kuran bu ümmetin birliği, önce mezhep taassubu sonra da kavmiyetçilik ile parçalanmış ve dağılmıştır (Rıza, 2020: 88). Bu şartlar altında Müslümanların tek bir ümmet vasfını taşıması mümkün görünmemektedir. Rıza, Müslümanların ittifadın önemini kavrayamadıklarını ve halen mezhep ayrılıkları ve ırkçı düşünceler ile vakit kaybedip dini ve sosyal alanda olgunluğa erişemediklerini iddia etmiştir (Rıza, 2020: 88). Dolayısıyla en başta Müslüman halklar ittifaka engel

teşkil edecek mezhep, ırk ve dil kavgalarından uzaklaşmalıdırlar. İslam birliği her şeyden önce manevi birliği hedeflemelidir. İslam birliğinin ilk yönü Müslümanları iman ve kardeşlik bağı ile bir araya getirirken ikincisi ise Müslümanlarla diğer ümmetlere mensup insanlar arasında adil bir hukuk sisteminin işlerlik kazanmasını sağlayan yöndür (Karaman, 2015: 152). Bu hedeflere ulaşabilmek için halifenin himayesi altında, her İslam bölgesinde şubeleri olan ve merkezi Mekke olan bir İslami cemiyet kurmak gerekir. Bu cemiyetin üç önemli vazifesi vardır. İlk vazife bid'atler gibi yanlış, sakat dini ve kanaatlerle mücadele etmektir. İkinci vazife, Hitabet ve irşat usulünü ıslah etmek ve sonuncu vazife ise insanları dine, İslam'a çağırarak olarak ifade edilebilir. Cemiyetin idaresi öncelikle baskıya değil şu'ra usulüne dayanmalı, Müslümanların ıslahı açısından eğitim-öğretim faaliyetlerine yeterince önem verilmeli ve bu eğitim sistemi vakıf veya dernek gibi sivil kurumlar tarafından gerçekleştirilmelidir. Dinin muhafazası, doğru anlaşılıp yaşanması ancak bir İslam devletinin tesis edilmesi ile mümkündür (Karaman, 2015: 152-153).

Rıza'ya göre Japonların kalkınma sebepleri ilim ve çalışmaktır. Her ilerleme ve gelişmenin anahtarı bilgi ve emektir. Her geri kalmanın sebebi de cehalet ve tembelliktir. Ümmete gerekli olan eğitim-öğretim okullarda verilecektir; ancak bu okullar ne devletin ne özel kesimin okulları olacaktır. Devlet okullarında hür iradesi ve bağımsız düşüncesi bulunmayan kullar, memurlar yetiştirilir, özel şahısların okulları da ticarethanelerdir. Her iki kesim de kendi yararını düşünür. Eğitimi sivil kurumlar, vakıflar ve dernekler vermelidir (Karaman, 2015: 154).

6. HİLAFET TEORİSİ

Rıza'ya göre hilafet, en büyük önderlik ve müminlerin emirliğini ifade etmekle birlikte din ve dünya işlerini bir arada yürüten İslam devletinin başkanı anlamına gelmektedir (Rıza, 2020, 20). Rıza, Sünni hilafetin ıslahı ve onun İslam'ın ilk dönemlerindeki formuna döndürülmesi hususunda ısrarla durmaktaydı. Nitekim ona göre İslam'ın hedeflerinin gerçekleşmesi dini ve dünyevi otoritenin hilafet adı altında birleşmesinden geçiyordu (İnayet, 1997: 179). Rıza, hilafeti selef alimlerin ifade ettiği gibi sadece bir akide/inanç meselesi olarak görmemekte aynı zamanda hilafeti fihri bir çerçevede ele almaktadır. Hilafetin var olması gerek şer'i gerekse de akli açıdan zorunludur. Hilafetin tatbiki ise içtihadla tabii olmakla birlikte ihtiyaca binaen toplumun talepleri, koşulları, politik ortam ve imkanlar doğrultusunda istenildiği kadar içtihat yapılabilir. Bununla birlikte Rıza'ya göre hilafet hem peygamberi hem de siyasal iktidarı temsil ettiği için iktidar ve otoriteden yoksun bırakılan bir hilafet modelinin özü ile alakasının kesilmesi nedeniyle bid'at bir hilafet modeli olarak İslam hukukuna uymadığını ifade etmiştir (Çelen, 2008: 163). Rıza hilafetin terakkiye mâni olduğunu iddia edenlere karşı sert bir tutum geliştirmiştir:

“Güçlü bir devlet olmamıza hilafetin engel olduğunu düşünüyorlar. Oysaki zayıflamamızın asıl nedeni gerçek hilafetin kaybolmasıdır. Hilafetin istibdada yol açtığı şeklinde gündeme getirilen iddialar tamamen asılsızdır. İslam'a ve Müslümanlara karşı yapılmış bir iftiradır. Eğer biz Müslümanlar, Allah'ın sağlam ipine/Kur'an'a sımsıkı sarılmış olsaydık şimdi dünyanın efendileri bizler olacaktık. Ama ne yazık ki yabancı bilginlerin çoğunun bildiği bu gerçeği, bizim siyasi önderlerimiz nedense görmezlikten gelmektedir” (Rıza, 2020: 82).

Biat ise hilafet ile ümmet arasında bir sözleşme olup hilafetin meşruiyetini sağlayan en önemli ilkedir. Hilafete bağlılığı ve sadakati ifade eden biat belli şartlar dahilinde ümmet üzerine vaciptir. Halife/imamın gerçekleştirmesi gereken birtakım vazifeleri mevcuttur. Halife, dinin esaslarını ve dini yaşamı korur. Hükümleri tatbik eder. Kamunun emniyet ve güvenliğini sağlar. Ceza hukukunu icra eder.

Ülke ve sınırlarının muhafazasını sağlar. İslam düşmanlarına karşı cihat ilan eder. Zekât ve sadakaları adil bir şekilde dağıtır. Beytü'l-Mal'i organize eder. Liyakat ve ehliyet eksenli görevlendirmeler yapar. Ümmetin genel vaziyetini teftiş eder ve kamu siyasetini belirler. Bu vazifeleri gerçekleştirdiği müddetçe imama itaat vaciptir (Çelen, 2008: 39-40). Bununla birlikte itaatin vacip olmadığı ve azledilmesini gerektiren bazı durumlar da söz konusudur. Bunlardan birincisi halifenin fiska girerek adaletten uzaklaşması, ikincisi ise vücut azalarında bir eksikliğin/engelin oluşmasıdır. Halife küfre düşerse görevine mutlak anlamda son verilir (Çelen, 2008: 40-41). Raşid halifelerden sonra halifelik kurumunun yozlaştığını belirten Rıza halifeliğin ıslah edilmesini, elit bir ulema grubu tarafından seçilmesi gerektiğini ve bu yeni halifenin zamanın gerekliliklerine göre içtihat yaparak İslam hukukunun yenilenmesinden sorumlu olduğunu ifade etmiştir (Perry, 1995: 242). Halifeyi seçme ve azletme yetkisine sahip ehl-i hal ve'l-akd meclisine dahil olan İslam alimleri ilim, adalet ve hikmet sıfatlarına sahip olmakla beraber ümmetin tabii olduğu ve ümmete genel konularda önderlik eden güç ve kuvvet sahiplerinden müteşekkil olmalıdır (Rıza, 2020: 33). Bu hükümet, hem İslam dünyasının maruz kaldığı problemlere çözüm bulacak hem de acizlere yardım ederek kötülükleri engellemenin, eşitlik ve adaleti tesis etmenin yöntemlerini ortaya koyacaktır (Çelen, 2008: 78). Rıza'ya göre İslam dünyasının liderliğini üstlenen hilafet sisteminin sahip olması gereken bazı nitelikleri mevcuttur. Öncelikle Hilafet Kureyş'e ait olmalıdır. Diğer milletlerden halife olanlar güçlerine dayanarak bunu zorla elde etmişlerse de (teğallub) alimler bu tarz hilafeti zaruret gereği geçerli görmüşlerdir. Bu bağlamda Rıza, Osmanlı Hilafetini de 'galebe' yoluyla elde edilen ve İslam hukuku ile uyuşmayan bir hilafet formu olarak ele almaktadır. Rıza ayrıca başta İttihatçılar sonrasında da cumhuriyetçiler tarafından hilafetin sembolik ve manevi bir hale dönüştürülmesini, halifenin hükümete tabii olup adeta bir devlet görevlisi haline gelerek yetki ve görev alanının sınırlandırılmasını ve hilafetin iktidar ve otoriteden azade kılınmasını eleştirmiştir. Ankara hükümetinin oluşturduğu Büyük Millet Meclisi'ni, Ehl-i Hall ve'l-Akd Meclisi yerine koymakla birlikte hükümete yönelik birçok eleştiri ve tavsiyelerde bulunmuş, onları kurtuluş ve ıslaha davet ederek gerçek ilerlemenin İslam'a sarılarak mümkün olacağını bildirmiştir (Sabri Efendi, 1996: 91). Bununla birlikte Rıza, baskıcı politikalar uygulayan, ümmetin can ve mal güvenliğinin muhafazası görevini yerine getirmeyen, gayri ahlaki davranışlara bulaşan halifenin azledilmesi gerektiğini de vurgulamıştır. Bu vazife ise halifeyi seçmekle görevli olduğu gibi gereken durumlarda azletmekle de görevli olan federatif nitelikler barındıran ehl-i hal ve'l-akd meclisine aittir. Batı'da parlamentoya tekabül eden bu meclisin üyelerinin iyi ahlak sahibi, alanında uzman, Müslüman toplumun güvenini kazanmış, hür ve bağımsız olması gerekir. Temsilcilerin başlıca görevleri, halifeyi seçmek, denetlemek, ona danışmanlık yapmak, gerektiğinde görevler almak, çağın gerektirdiği kanun ve düzenlemeleri yapmaktır (Karaman, 2015: 176-178).

Hilafet, şu'ra ve meşveret sonrasında ümmete imam olarak seçilen kişiye ehl-i hal ve'l-akd meclisinin biat etmesiyle gerçekleşmektedir. Biatleşmede asıl olan halifenin hak ve adalet üzerine olacağının, biat edenlerin ise ma'rufâ bağlı kalacaklarının sözünü vermeleridir. Fakat bu bağlılık ve sadakat koşullu bir itaati ifade eder ve halife zulme yöneldiğinde "*emri bil ma'ruf-nehyi anil münker*" kaidesince karşı çıkmaya da cevaz veren bir bağlılığa işaret etmektedir (Rıza, 2020: 44-45). İmamdan beklenen görevler ise; hak daveti yaymak, adaleti tesis etmek, dini düşmanlık ve bid'atlerden muhafaza etmek, doğrudan nass bulunmayan mevzularda ehl-i hal ve'l-akd meclisi ile müşavere etmektir. İmam yaptıklarının tamamından sorumlu durumdadır. Dolayısıyla Müslüman ümmetin her bireyi, imamın denetçisi pozisyonundadır. Yanlış bir karar ve uygulamada bulunması durumunda onu denetleyecek kontrol mekanizması ise ehl-i hal ve'l-akd meclisidir (Rıza, 2020: 48).

Rıza, aynı zamanda devlet kademelerindeki bilgili/uzman yönetici ve idareci ihtiyacını karşılamak amacıyla bazı müesseselerin kurulmasını teklif etmiştir. Bunlardan en önemlileri, İdari ve

Mali Hilafet Divanı, Genel Şu'ra Meclisi, Hükümet Başkanı, Valiler, Kadılar ve Müftüler Atama Meclisi, Hükümeti Genel Denetleme Meclisi, Yazışma Meclisi, Halifeyi Seçim Programı'dır. Bu tür meclisler hilafetin Müslüman ümmetin ihtiyaç duyduğu meselelere cevap verebilecek şekilde fonksiyonunu yerine getirmesine vesile olacaktır (Çelen, 2008: 50). Bununla birlikte Rıza, hilafetin merkezi hususunda birtakım çekincelere sahip olmakla beraber Hicaz, Türk Bölgesi ve Müşterek Bölge olmak üzere üç seçenekten bahsetmektedir. Hicaz hükümetinin İngiltere'yi birtakım gizli antlaşmalar neticesinde Arapların vasisi olarak tayin etmesi, Hicaz Melikinin kendisini '*Arapların Meliki*' olarak lanse etmesiyle nüfuzunu yayma isteği, Hicaz hükümetinin hiçbir kaideye bağlı olmayan, başına buyruk ve haksız uygulamalar (halkın malına el koymak, haksız vergiler dayatmak gibi) gerçekleştiren bir yönetim oluşu, gerek dini ilimler gerekse de pozitif bilimlerin öğretimine karşı oluşu ve bunların dışında Hicaz hükümetinin hilafetinin bahsettiğimiz amaçlarını gerçekleştirecek yetenekten ve aynı zamanda hilafeti sürdürecektir güç ve servetten yoksun oluşu gibi nedenlerle Rıza, Hicaz hükümetinin ümmetin hamisi olma rolünü başarıyla yerine getiremeyeceğini ifade etmektedir. Türk Bölgesi'nde kurulacak hilafeti ise Hicaz'a nispeten daha olası bulmakla birlikte Türkleri Batı taklitçiliği, milliyetçi ve Turancı hedefleri ve seküler tutumlarından ötürü eleştirmektedir. Bu bağlamda Rıza'ya göre, Türklerin öncelikle belirtmiş olduğu hilafet modelini kendi ülkelerinde kurmalarına ikna edilmesi gerekmekte, bu rotada olumlu bir hareket gerçekleşmezse hilafetin Musul gibi Arap, Türk ve Kürt unsurların bir arada olduğu müşterek bir bölgeye yönlendirilmesi gerekmektedir (Çelen, 2008: 89).

SONUÇ

Modern İslam siyasi düşüncesinde ıslah ve tecdit hareketinin en önemli temsilcilerinden biri olan Reşid Rıza, döneminde cereyan eden din-bilim çatışmasında Afgani-Abduh çizgisinde konumlanarak İslam'ın terakkiye engel olmadığına yönelik bir yaklaşım geliştirmiş, İslam tarihinde büyük sapmalar olarak nitelendirdiği bid'at ve hurafelere karşı İslam'ın özünün merceğe alınması gerektiğini ifade etmiş, değişen ihtiyaçlara binaen içtihat kapısının açık olduğunu ve modern dünyanın gerekliliklerine ilmi ve entelektüel bir çaba ile yanıt verilmesi gerektiğini ve hatta İslam'ın bizatihi kendisinin bu akılcı çabaları takdir ettiğini belirtmiş, İslami yaşantı ve değerlerle çelişmeyen Batılı kurumların Müslüman coğrafyalarda da tatbik edilmesi gerektiğini ortaya koymuş, asabiyetçi ve ırkçı tandanslar barındırmayan millet ve vatan sevgisinde bir sakınca görmezken, hilafet kurumunun ıslah edilerek var olmaya devam etmesi gerektiğini, İslami bir siyasi organizasyon olmadan İslami ilkelerin yaşatılamayacağını ileri sürmüştür. Bilhassa Batı'nın Doğu karşısındaki mutlak zaferi ve yükselişinin kaynağını salt bilimsel ve teknik ilerlemelerde değil; demokrasi, parlamenter sistem, anayasa, sivil ve siyasi hakların garanti altına alınması, hükümet otoritesinin kontrol ve denetime tabii tutulması gibi değerleri oluşturan kurumların varlığında ve gücünde görmüştür ki bu husus, Rıza'yı özgün kılan en önemli noktalardan biridir. İslam coğrafyasının kurtuluşu ve selameti Kur'an ve sünnete, asr-ı saadet dönemi pratiklerine ve selef-i salihin'in uygulamalarına dönüş ile gerçekleşecektir. Bu dönüş, İslami gelenek içerisinde beşerî olarak üretilmiş hurafe ve bid'atların terkiyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla İslami kalkınma ve ilerleme ne klasik ulemanın öngördüğü gibi Müslümanları istibdata, cehalete, yoksulluğa ve tembelliğe iten geleneklere sıkı sıkıya bağlılık ne de Batı taklitçi grubun ifade ettiği gibi İslam'ı terk ederek mümkündür. İslam'ın bizatihi kendisi –Kuran ve Sünnet– terakkiyi sağlayacak dinamikleri barındırmaktadır. Rıza'ya göre İslam, şu'ra ve meşveret kavramları ekseninde Batılı ilerlemeci kurumları teşvik edici bir yapı sunmaktadır.

Rıza'ya göre hakiki kurtuluş, Batı'nın maddi kazanımlarının elde edilmesi, Müslüman ümmetin ırkçı mezhepçi oluşumlardan sıyrılarak birlik ve beraberlik şuurunu yakalaması, İslam birliğinin tesis edilmesi, hilafet kurumunun aslına uygun bir şekilde tebdil edilmesi, eğitim-öğretim faaliyetlerine önem verilerek bilgili ve kültürlü bir İslam camiasının oluşturulması ile mümkündür. Bu açıdan temel itiraz,

Kur'an'ın çağdaş normlar lehine tevil edilip edilmediği sorunsalından hareketle geliştirilebilir. Diğer bir ifadeyle İslam, çalışmanın teşvik edilmesi, emeğin ve üretkenliğin yüceltilmesi, sosyal adalet gibi ekonomik erdemlere ve şu'ra ve meşveret gibi müesseselerle bizatihi Batı'yı kalkındıran siyasi değerlere zaten sahip ise bu değerler neden örneğin 12. yüzyılda değil de modernleşme hareketlerinin başladığı 18. ve 19. yüzyıllarda önem kazanmış veya ıslah hareketleri bu dönemlerde gerçekleşmiştir?

Bu sorunun cevabı İslamcılık'ın neden modernist bir hareket olduğunu da açıklamaktadır. Rıza'nın da içerisine dahil olduğu İslamcı düşünürlerin, İslam dünyasının Batı karşısındaki mağlubiyetini elimine etmek ve Müslümanları uluslararası siyaset arenasında yeniden etkin bir aktör yapmak adına orta bir yol sunmak istediğini, bu minvalde çoğu modern norm ve kurumların İslam'ın ajandasına dahil edildiği ileri sürülebilir. Ancak İslam dünyasının geri kalışına yönelik ortaya konulan çözümlere bakıldığında en büyük kırılma noktasının Batı'nın ekonomik, askeri, bilimsel ve siyasi alandaki üstünlüklerinin kabulü ve tatbikinden ziyade İslam'ın anlaşılma ve yorumlanma tarzındaki değişim ve dönüşüm olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abduh, M. & Rıza, R. (2011). *Menar Tefsiri* (Çev. İbrahim Tüfekçi). İstanbul: Ekin Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2000). *Siyasal İslam-Refav Partisi'nin Anatomisi*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Albayrak, S. (2017). *Türkiye'de İslamcılık Batıcılık Mücadelesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Anay, H. (2001). Çağdaş Arap Düşüncesi Üzerine. *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*. 1(10), 1-88.
- Aslan, R. (2014). İstişarenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 223-241.
- Aydın, M. (2018). Muhammed Reşid Rıza Hayatı, Eserleri, Kişiliği, Tecdid ve Islah Anlayışı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 11 (58), 845-858.
- Çelen, M. (2008). *M. Reşid Rıza'da Hilafet Düşüncesi ve Osmanlı Tecrübesi*. Malatya: Nida Yayınları.
- Çiğdem, A. (2014). İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık* içinde (ss. 26-33). Cilt: 6, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Donohue, J. & Esposito, J. L. (1991). *Değişim Sürecinde İslâm*, (çev. Ali Yaşar Aydoğan ve Aydın Ünlü), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Emin, O. (1991). Mısır'da Rönesans: Muhammed Abduh ve Okulu. (Çev. İhsan Durdu), *İslam Düşüncesi Tarihi* içinde (ss. 289-311). Cilt: IV, İstanbul.
- Gassick, Trevor J. L. (1979). *Major Themes in Modern Arabic Thought: An Anthology*. Ann Arbor.
- Harb, M. (2004). El-Menar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 29, 116-118.
- Hourani, A. (1970). *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798-1939*. Londra: The Oxford University Press,
- İnayet, H. (1997). *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri* (Ter. Hicabi Kırlangıç). İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Karaman, H. (2015). *Reşid Rıza: Gerçek İslam'da Birlik*. İstanbul: İz Yayıncılık.

- Kara, İ. (1986). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Kartal, R. N. (2019). *Case of Abu Hanifah in the Axis of the Struggle of ulama-umera*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kavak, Ö. (2009). *Reşid Rıza’nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi] İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Maraş, İ. (2005). *İslam Dünyasında Yenileşme Arayışları: İslam Düşünce Ekolleri Tarihi* (Editör. Hasan Onat), Ankara: Ankuzem Yayınları.
- Mitchel, R. P. (1969). *The Society of Muslim Brothers*. Londra: Oxford University,
- Nadav, S. (1961). *Egypt in Search of Political Community: 1804-1952*. Cambridge: Harvard University Press.
- Özervarlı, M. S. (2008). Reşid Rıza. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (35), 14-18.
- Öztürk, M. (2004). Neo-Selefilik ve Kur’an -Reşid Rıza’nın Kur’an ve Yorum Anlayışı Üzerine. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 4(2), 77.
- Öztürk, M. & Şahin, H. (2022). *Riba ve Faiz: Nedir, Ne Değildir?* Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Perry, E. G. (1995). Caliph. John L. Esposito (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Modern Islamic World*, Oxford.
- Rıza, M. R. (2013). *İttihad-i Osmani’den Arap İsyanına*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Rıza, M. R. (2020). *Hilafet: En Büyük Önderlik*. İstanbul: Mana Yayınları.
- Roy, O. (2014). İslamcı Hareketlerin Sıradanlaşması. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık içinde* (ss. 927-935). Cilt: 6, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sabri Efendi, M. (1996). *Hilafetin İlğasının Arka Planı* (Ter. Oktay yılmaz). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Shahin, E. E. (2000). *Reşid Rıza ve Batı* (Çev. Erkan Saka). İstanbul: Ekin Yayınları.
- Şahin, H. (2016). İhya Islah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 9 (1), 1-37. <https://doi.org/10.18403/emakalat.13683>
- Şentürk, H. (2015). *İslamcılık: Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Tauber, E. (1989). Rashid Rıza as Pan-Arabist Before World War I. *The Muslim World*. 79 (2), 102-112.

Fırat Üniversitesi
Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
Yayın İlkeleri

1. Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, “Hakemli Dergi” statüsünde yılda iki sayı (Haziran-Aralık) olarak yayımlanır.
2. Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır; Makalenin dergimize gönderilmiş olması, yazarın bu konudaki taahhüdü anlamına gelir.
3. Makaleler; “Microsoft Word” programında hazırlanmış olmalıdır. Eserler yazım kurallarına uygun elektronik posta ile editöre gönderilmelidir.
4. Derginin yazı dili esas olarak Türkçe olmakla birlikte, dergide İngilizce, Arapça, Fransızca ve Almanca makalelere de yer verilmektedir.
5. Dergiye gönderilen makalelerin başına, en az 150 en çok 350 kelimedenden oluşan özetler ve özetlerin yazıldığı dillerde başlık ve en az üç anahtar kelime eklenmelidir. Türkçe yazılan makaleler için Türkçe özete ek olarak; İngilizce özet eklenmesi gerekmektedir. İngilizce yazılan makaleler için ise Türkçe özetlerin eklenmesi gerekmektedir.
6. Makalelerde, yazar adları, yazarın çalıştığı kuruluş bilgileri ve elektronik posta adresleri açık ve doğru bir şekilde belirtilmelidir.
7. Yazarların dergiye gönderdikleri makalelerin denetimini yapmış oldukları ve bu haliyle “basıma” hazır olarak verdikleri kabul edilir. Editör kurulu tarafından yapılan ön incelemede, bilimsellik (alan yönünden denetim) ölçütlerine ve dergi yazım kurallarına uyulmadığı ve olağanın üzerinde yazım yanlışlarının tespit edildiği yazılar geri çevrilir.
8. Editör kurulunca ilk değerlendirmesi yapılan makaleler, kör hakemlik sistemi uyarınca yazar adları metinden çıkarılarak iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumsuz gelirse nihai kararın verilebilmesi için eser üçüncü hakeme gönderilir. Yazarlara makalenin hangi hakeme gönderildiği ile ilgili bilgi verilmez. Hakem raporunda düzeltme istenmesi durumunda yazar, sadece belirtilen düzeltmeler çerçevesinde değişiklikler yapabilir. Yazar, hakem tarafından önerilen düzeltmeleri yaptıktan sonra hakemin önerisi doğrultusunda tekrar hakem denetimine başvurulabilir. Hakem raporlarının her ikisinin de olumsuz olması durumunda, üçüncü bir hakem incelemesi yapılmaz. Yayımlanmayan yazılar, yazarına geri gönderilmez. Yazara durum hakkında bilgi verilir.
9. Dergide, hakem denetiminden geçen makaleler dışında, kitap incelemesi, derleme ve bilgilendirici notlara, yer verilebilir. Bu nitelikteki yazılar editör kurulunca kabul edilebilir veya geri çevrilebilir.
10. Makaleler yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, elektronik ortamda tam metin olarak yayımlamak da dâhil olmak üzere tüm yayım hakları Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisine aittir. Yazarlar telif haklarını Üniversiteye devretmiş sayılır, yazara ayrıca telif ücreti ödenmez.
11. Kabul edilen yayınlardaki beyan ve fikirlerden yazarların kendileri sorumludur.